

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМ. К.Д.УШИНСЬКОГО »

На правах рукопису

ТОМБУЛАТОВ Ігор Анатолійович

УДК 323.28 (048)

СУЧАСНИЙ ТЕРОРИЗМ:
СУТНІСТЬ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЯВИ І ПРИЧИНИ

23.00.02 - політичні інститути і процеси

ДИ С Е Р Т А Ц І Я

на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник -
доктор політичних наук,
професор
Сіленко Алла Олексіївна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ	
1.1. Тероризм як один із пріоритетних напрямків дослідження сучасної політичної науки	8
1.2. Основні теоретико-методологічні підходи, моделі, типології тероризму	35
1.3. Витоки, сутність і поняття тероризму	45
Висновки до розділу 1	61
РОЗДІЛ 2	
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОТИРІЧЧЯ	
ЯК ОСНОВА ТЕРОРИЗМУ	
2.1. Причини та фактори ескалації політичного тероризму в сучасному суспільстві.....	65
2.2. Нові тенденції в розвитку сучасного тероризму	86
2.3. Молодіжний політичний екстремізм як ресурсна база тероризму	99
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3	
РОЛЬ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	
У ПРОФІЛАКТИЦІ І ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ	
3.1. Ефективна соціальна політика як засіб попередження тероризму	128
3.2. Служба безпеки України в системі антитерористичної політики	137
3.3. Тероризм і засоби масової інформації та комунікації	153
Висновки до розділу 3	170
ВИСНОВКИ	173
Список використаних джерел	181

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тероризм в останні десятиліття набуває загрозливих форм і жорстоких проявів. Після 11 вересня 2001 р. настала нова ера в ставленні до тероризму, можливих його масштабів і наслідків. Заходи щодо посилення боротьби з цим явищем стають більш жорсткими та безкомпромісними. Тероризм є частиною існування багатьох країн світу. Однак сучасна практика антитерористичної діяльності, зокрема в зарубіжних країнах, не є цілком адекватною актуальним тенденціям розвитку, оскільки наявні підходи до її організації в основному охоплюють сферу безпосереднього попередження та протидії терористичній активності, але не враховують системного й комплексного впливу на сферу її причин: широкий спектр суспільних відносин, пов'язаних із виникненням, визріванням і функціонуванням терористичних структур, соціальною й політичною мотивацією терористів. Ці обставини необхідно брати до уваги для відпрацювання державної політики в боротьбі з тероризмом, що стає справою не тільки правоохоронних органів, а й суспільства в цілому. Успіх боротьби з сучасним тероризмом безпосередньо залежить від знання причин, умов і передумов його виникнення та активізації. У зв'язку з цим для політичної науки є актуальним допомогти суспільству з'ясувати причини, характер, можливі наслідки тероризму, знайти ефективні стратегії боротьби з цим складним явищем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках наукової теми «Соціально-політичні й правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2009–2014 рр.), що розробляє кафедра політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова, одним із виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження обумовлюється актуальністю та ступенем розробленості даної теми та полягає у визначенні сутності,

соціально-політичних причин сучасного тероризму, пошуку шляхів профілактики й боротьби з цим явищем.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- розглянути тероризм як один із пріоритетних напрямків дослідження сучасної політичної науки;
- визначити основні теоретико-методологічні підходи до дослідження соціально-політичних проблем тероризму;
- з'ясувати витоки, суть і поняття тероризму;
- уточнити причини та фактори ескалації політичного тероризму в сучасному суспільстві;
- простежити нові тенденції в розвитку сучасного тероризму;
- дослідити сутність, факти й особливості прояву молодіжного політичного екстремізму;
- довести, що ефективна соціальна політика є засобом попередження тероризму;
- обґрунтувати значення Служби безпеки України в системі антитерористичної політики;
- розглянути взаємовідносини тероризму й засобів масової інформації та комунікації.

Об'єктом дослідження є тероризм як явище сучасного політичного життя.

Предметом дослідження є сутність, соціально-політичні прояви та причини сучасного тероризму.

Методи дослідження. Теоретичною основою дисертації стали праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з політології, права, конфліктології, соціальної філософії, соціології, в яких містяться основні концепти сутності, природи, причини виникнення, домінуючі ознаки, наслідки тероризму, форми його проявів і механізми протидії.

Системний підхід надав можливість розглянути феномен тероризму цілісно та всебічно: у взаємозв'язках із різними чинниками політичного й

соціального процесу. Саме завдяки системному підходу логічним постає взаємозв'язок економічних, ідеологічних, інформаційних і фізичних компонентів, які мають вплив як елементи системи, так і окремо на різновиди тероризму.

Інституційний підхід застосовано для вивчення структур, за допомогою яких здійснюється діяльність держави, спрямована на профілактику тероризму й боротьбу з ним.

Структурно-функціональний підхід уможливив розгляд антитерористичної політики як певної цілісності, системи зі складною структурою, кожен елемент якої має певне призначення й виконує специфічні функції, спрямовані на боротьбу із загрозливими тенденціями.

Соціологічний підхід мав на меті з'ясувати соціально-політичні причини тероризму, залежність змісту антитерористичної політики від суспільства, зумовленість політичними процесами, а також вплив на тероризм економічних відносин, соціальної структури, ідеології.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших комплексних досліджень соціально-політичних проявів і причин тероризму. У результаті дослідження було отримано наукові результати, що мають наукову новизну.

Уперше:

з'ясовано, що однією з основних причин тероризму стало порушення сформованого історично природного балансу між централізованим регулюванням та здатністю суспільства до саморегуляції. Розрив, утворений унаслідок зниження державного регулювання, не компенсованого інституціолізованою самоорганізацією, моментально заповнюється спонтанною самоорганізацією у формі соціальних патологій: злочинності, тероризму, тіньової економіки, корупції та ін.;

доведено, що руйнування в будь-якій державі сформованих історично параметрів порядку (ієрархій): державних, політичних, соціальних,

культурних, релігійних, ціннісних, економічних та ін.— неминуче призводить до терористичних проявів;

запропоновано підхід до розуміння сутності політичного тероризму, у контексті якого тероризм має не тільки політичну мотивацію, як це вважалося раніше, але й економічну. Те, що дії сучасних терористів поступово набувають бізнес-ознак, підтверджується специфікою сучасних терористичних операцій, які все частіш спрямовані на окремі компанії (терористи намагаються отримувати викуп за захоплених співробітників або стягують постійну плату за «заступництво»), нафтові інфраструктури (це регулює вплив на світові ціни на нафту) та окремі держави (терористи намагаються погіршити економічну ситуацію та зменшити інвестиційну привабливість). Таким чином, тероризм поступово стає важливим фактором не тільки політики, але й економіки;

обґрунтовано, що причинами тероризму в постсоціалістичних країнах стали деформація традиційних відносин у політичній, економічній, правовій, соціальній та інших найважливіших сферах життя держав і суспільства, втрата відпрацьованих десятиліттями механізмів упорядкування й конституційного регулювання відносин, які безпосередньо чи опосередковано впливали на основи державного й суспільного устрою. Девальвовано, втрачено такі базиси, які дисциплінують та цементують суспільне життя, як патріотизм, почуття обов'язку, моральність, інтернаціоналізм. Виникло розшарування соціуму, посилилася політична боротьба, зростає безробіття та соціальна незахищеність громадян, поширився правовий нігілізм, загострилися міжнаціональні відносини, стрімко розвинулися сепаратистські тенденції. Значно послабшали профілактичні зусилля правоохоронних органів та громадських організацій;

доведено, що неефективність основних соціальних інститутів, високий рівень криміналізації та домінування неправових практик у сучасному українському суспільстві перешкоджають самостійній (без допомоги ззовні) індивідуальній мобільності, унаслідок чого розвивається депривація,

соціальна неадаптованість української молоді. Ситуація ускладнюється тим, що соціальні проблеми загострилися не в окремих, а практично у всіх групах молоді. Усе це є передумовами протестного екстремістського поведіння;

проаналізувавши провідний досвід зарубіжних країн, виявлено, що спільною рисою політико-правового регулювання в рамках антитерористичної діяльності є посилення відповідальності та підвищення жорсткості санкцій за кримінальні злочини терористичного характеру, а також прагнення здійснити чітке розмежування між загальнокримінальними злочинами й терористичними діями на основі визначення істотних та типових ознак тероризму. Такими суттєвими критеріями тероризму, описаними в чинному законодавстві зарубіжних країн, є: наявність політичних і соціальних мотивів та цілей, застосування насильницьких методів і засобів, агресивні утиски, залякування населення, створення ситуацій суспільної небезпеки, загроза життю та здоров'ю громадян.

Удосконалено:

визначення тероризму, під яким слід розуміти різні форми запланованого прояву агресії, спрямованої на конкретні публічні особи або випадкові скупчення людей, результатом чого має стати формування почуття страху та пригніченості в певних груп або у всього населення країни заради досягнення політичних, економічних та інших цілей.

Отримало подальший розвиток:

дослідження співвідношення понять «політичний екстремізм» і «політичний тероризм», у результаті чого виявлено, що політичний тероризм є найбільш вираженою формою політичного екстремізму. Аргументовано, що, незважаючи на спільні риси, серед яких нерівне становище соціальних, етнічних і політичних груп, культурно-етнічна та релігійна незадоволеність, перебування в ситуації соціально-політичного тиску та економічного позбавлення, дані поняття не є тотожними. Відмінності – у типах і ступенях прояву насильства як основного методу впливу; глибинних протиборствах; у рівні консенсусності (здатності до діалогу). Отже, якщо політичний

екстремізм – це ідеологія та практика соціального тиску, то політичний тероризм – це інструмент соціального пригнічення з розрахунком на психологічний ефект страху й загальної незахищеності;

положення про те, що заходи щодо профілактики тероризму й боротьби з цим явищем слід розглядати в тісному зв'язку з перспективами країни в цілому. Вирішити проблеми тероризму та екстремізму неможливо без покращення загальної соціально-економічної ситуації. Найбільш небезпечними в такому контексті є поляризація доходів населення й соціальне розшарування суспільства. Необхідність отримання коштів для існування за відсутності можливостей нормального працевлаштування є вагомим чинником, який обумовлює залучення до терористичних і екстремістських структур. Державі варто сконцентруватися на економічній активізації молоді, збільшенні зайнятості, оскільки праця є одним із важливих способів соціалізації, що дає змогу забезпечити стабільні гарантії неучасті у протиправній діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення й висновки дисертації будуть корисними для подальшого теоретичного дослідження проблем сучасного тероризму, прогностичного оцінювання розвитку даного явища.

Робота може бути використана у вищих навчальних закладах для підготовки загальних і спеціальних курсів, зокрема, політології як загальної, так і прикладної, політичної соціології, державного управління, конфліктології, етнополітології, політичної регіоналістики. Окремі положення дисертаційної роботи та науково обґрунтовані рекомендації можуть бути корисними політикам, співробітникам правоохоронних органів і всім, хто причетний до антитерористичної діяльності щодо запобігання та подолання цього соціально небезпечного явища.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою, яка містить отримані автором результати, що забезпечують розв'язання важливої теоретичної та теоретико-прикладної проблеми в межах

здійснюваних досліджень у галузі політичних наук. У роботі не використовувалися ідеї та розробка, що належать співавторові А.Сіленко, спільно з якою написано одну наукову статтю.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова. Основні положення, висновки та пропозиції роботи було апробовано на Міжнародній науково-практичній інтердисциплінарній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м.Рівне, 18-19 березня 2011 р.), Міжнародній науковій конференції «Сьомі юридичні читання : Культура і право на початку ХХІ століття» (м.Київ, 19-20 травня 2011 р.), VIII Усеукраїнській науковій конференції студентів та молодих вчених «Молодь: освіта, наука, духовність» (м.Київ, 13 квітня 2011 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОБС у розбудові демократичної правової держави» (м.Одеса, 21 квітня 2011р.), наукових семінарах кафедри політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова та кафедри політичних наук державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського ».

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 6 наукових публікацій, із них 4 – у спеціальних виданнях з політології, затверджених ВАК України.

Структура дисертації обумовлена специфікою проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких містить по три підрозділи, та висновків. Загальний обсяг дисертації становить 180 сторінок (без списку використаних джерел). Список використаних джерел містить 234 найменування (24 сторінки).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

1.1. Тероризм як один із пріоритетних напрямків дослідження сучасної політичної науки

Ескалація тероризму й насильства в суспільстві стає наслідком поглиблення міжнаціональних, міжконфесійних, соціально-економічних, ідеологічних і власне політичних протиріч.

Тому не випадково останнім часом спостерігається підвищений інтерес фахівців у різних сферах знань до проблем тероризму та шляхів їх вирішення, дослідженням яких займаються політологи, юристи, соціологи, психологи, військові, дипломати, працівники спецслужб та ін. На практичних питаннях профілактики та боротьби з тероризмом зосереджені спецслужби та правоохоронні органи.

Причини розвитку та активізації політичного тероризму розкрито в роботах таких зарубіжних дослідників, як Й.Александр, У.Бек, З.Бжезінський, Б.Гросскап, О.Девіс, А.Кассіз, Т.Ласатер, Д.Лонг, І.Фетчер, М.Функе, Д.Хансен, А.Шмідт та ін. Історію розвитку та форми прояву тероризму досліджено в працях О.Будницького, В.Вітюка, Є. Паїна та ін. Сутність та цілі сучасного тероризму аналізували С.Вольхін, В.Ляшко, А.Снегирьов, В.Щербаков та ін.

Політичні, соціальні, економічні передумови тероризму простежено в роботах А. Бахтєєвої, Л. Катрич, Д. Корецького, В. Луньова, В. Наріжного, В.Щебланової та ін. Юридичні питання тероризму розглянуто в роботах Ф.Аббасова, Д. Білявського, Р.Дремлюги, М.Мусаєяна, А. Теміраєва та ін. Соціально-політичні аспекти тероризму вивчали А.Боташева, Є.Єфанова, С.Карамян, Д. Конов, Н. Лазарєв, В.Федорцев та ін. Міжнародний тероризм

досліджували такі російські науковці: О.Неліна, С.Політов, С.Рева, І.Селезньов та ін., українські: М.Гуцман, О.Свентицька та ін. Проблему взаємовідносин тероризму та ЗМІ досить детально розглянув В.Циганов. Соціально-психологічні характеристики та особливості учасників терористичної діяльності розкриваються в працях Н.Тарабріна, В.Христенко та ін. Вивченням проблем тероризму в Україні займаються такі дослідники, як В.Антипенко, О.Богданов, В.Глушков, В.Ємельянов, В.Колосков, В.Крутов, А.Кузьменко, М.Любінський, С.Мохончук та ін. Кожний із цих авторів по-різному підходить до висвітлення питань боротьби з тероризмом, аналізує різні рівні, форми проявів, аспекти цього явища. Міжнародним аспектам проблем тероризму присвячено роботи М.Гуцман, О.Свентицької та ін. На юридичних аспектах тероризму зосереджують свою увагу В.Антипенко, В.Кубальський, М.Семикін та ін. Взаємодія органів внутрішніх справ із засобами масової інформації в протидії тероризму в Україні досліджується в роботах М.Рибачука. Соціально-філософському аналізу феномену тероризму присвячено наукові роботи А.Деменко, А.Завірухи, І.Смазної. Російські дослідники тероризм аналізували в його глобальному та внутрішньодержавному вимірах [21], з'ясовуючи передумови залучення населення в терористичну діяльність [223]. Вагомими є також вивчення процесів десоціалізації молоді та причин екстремістської поведінки, у деяких роботах предметом дослідження стала проблема формування антитерористичної свідомості в молодіжному середовищі [70].

Розглянемо найбільш значимі, з нашої точки зору, наукові праці, присвячені обраній проблематиці. У першу чергу, особливий інтерес мають дисертації та монографії, в яких відображено соціально-політичні аспекти проблеми тероризму.

Однією з найбільш вагомих у даному контексті є праця С. Ілларіонова «Терор і антитерор у сучасному світоустрої» [81]. Дана книга вирізняється тим, що її автор намагається з'ясувати умови генезису тероризму. Тероризм

розглядається тут як ірраціональне та вкрай небезпечне відгалуження тих об'єктивно обумовлених протестних рухів, які пов'язані з антиглобалізмом.

Ще одна книга, на яку слід звернути увагу, – це збірка статей і виступів В. Петрищева «Нотатки про тероризм» [156], що присвячена проблемам протидії тероризму. Розглядається історія питання, аналізуються детермінанти тероризму та умови, що сприяють реалізації терористичних загроз, визначаються роль і місце спеціальних служб і правоохоронних органів у сфері профілактики й припинення терористичних проявів.

Заслуговує особливої уваги недавно оприлюднений навчальний посібник С.Н.Вольхіна, В.Г.Ляшко, А.В.Снегірьова, В.А.Щербакова «Основи захисту від тероризму» [35]. Цінність даної роботи полягає в тому, що в ній аналізуються сутність та цілі сучасного тероризму, наводиться його класифікація, а також правила поведінки й психофізіологічної адаптації під час терористичних актів, організаційні заходи протидії цьому небезпечному явищу.

У дисертації Є.Єфанової «Тероризм як фактор політичної дестабілізації сучасного російського суспільства»[61] поставлено мету – виявити особливості та типові риси тероризму як чинника політичної дестабілізації на сучасному етапі розвитку Росії. Є. Єфанова поставила перед собою такі завдання: визначити умови та форми дестабілізації політичного розвитку суспільства; розкрити специфічні ознаки тероризму як фактору дестабілізації суспільства; виявити джерела й причини терористичної діяльності в сучасному світі; обґрунтувати дестабілізаційну роль терористичної діяльності в умовах становлення пострадянської російської державності; дослідити особливості впливу терористичної діяльності на соціально-політичну ситуацію у Волгоградській області; запропонувати стратегії протидії тероризму й стабільного розвитку російського суспільства.

Також науковий інтерес має дисертаційна робота Д.Конова «Особливості державного тероризму в сучасних умовах» [99]. Мета даного дослідження з теоретико-методологічних позицій сучасної науки

проаналізувати сутність, соціально-політичну природу та зміст сучасного державного тероризму в контексті міжнародних відносин, а також розглянути проблему гарантування національної безпеки Росії в рамках боротьби з даним явищем. Автор поставив перед собою такі завдання: уточнити й конкретизувати поняття «сучасний державний тероризм»; визначити його специфічні риси і прояви в міжнародних відносинах, де одним із політичних суб'єктів виступає Росія; з'ясувати причини ескалації державного тероризму, спрямованого проти Росії в сучасних умовах; на основі аналізу становища Росії в сучасному геополітичному просторі оцінити суть звернених до нашої країни викликів сучасного державного тероризму (на прикладі діяльності США); проаналізувати хід реалізації та проблеми вдосконалення концепції національної безпеки й військової доктрини Росії в рамках боротьби з сучасним державним тероризмом і можливості взаємодії з НАТО.

Метою дисертації Р.А.Амірокової «Політичний екстремізм у сучасному політичному процесі Росії» [3] є всебічне дослідження сутності політичного екстремізму, причин його виникнення й поширення в контексті соціально-політичних трансформацій, які відбуваються у Росії. Для досягнення даної мети автор розглянутої дисертації поставив перед собою низку дослідницьких завдань: проаналізувати наявні концепції політичного екстремізму, уточнити його визначення та розглянути умови, що сприяють поширенню політичного екстремізму в транзитних суспільствах; виявити сутнісно-змістовні атрибути політичного екстремізму як явища сучасного політичного життя; провести компаративний аналіз понять політичного екстремізму й тероризму; показати зв'язок між політичним екстремізмом і конфліктами, що виникають на соціальній, політичній, етнонаціональній та конфесійній основі; розкрити регіональний зміст політичного екстремізму в Росії.

У дисертації С. Карамяна «Політичний тероризм як фактор дезінтеграції сучасного суспільства»[91] поставлена мета – виявити специфіку політичного тероризму в Росії та обґрунтувати його негативний

вплив на інтеграцію сучасного російського суспільства. Автор дисертації спробував вирішити такі завдання: проаналізувати основні теорії та концепції тероризму, виявити його сутнісні характеристики та уточнити визначення поняття «політичний тероризм»; класифікувати форми проявів політичного тероризму та його різновидів; з'ясувати специфіку ісламістського тероризму в сучасній Росії, розкрити націоналістичний і сепаратистський характер його ідеології; оприлюднити негативний вплив ісламістського тероризму на інтегративний і цілісний розвиток сучасного російського суспільства.

Мета дисертаційної роботи М.Лазарева «Тероризм як соціально-політичне явище: витоки, форми й динаміка розвитку в сучасних умовах» [108] полягає в тому, щоб на основі вивчення наявних різновидів тероризму, систематизуючи й узагальнюючи знання, виокремити основні особливості його розвитку, спрогнозувати можливі напрями еволюції тероризму в сучасних умовах з метою визначення та наукового обґрунтування шляхів і методів його подолання. М.Лазарев поставив перед собою такі завдання: визначити поняття тероризму, розкрити його сутність та основні риси, пояснити соціальні та ідейно-політичні витоки тероризму, його антигуманний та агресивний характер; розглянути динаміку основних різновидів сучасного тероризму, що відображає регіональні особливості його вчинення; теоретично обґрунтувати конкретні моделі, притаманні різним цивілізаціям; дати ретроспективний аналіз національних особливостей та етапів розвитку тероризму в історії Росії; охарактеризувати типові ознаки тероризму в сучасній Росії, етапи, умови, чинники та форми його розвитку.

Метою дисертаційної роботи М.Шамова «Державна стратегія й політичні технології попередження інформаційного тероризму в сучасному Російському суспільстві» [222] став аналіз соціально-політичних аспектів прояву тероризму в інформаційній сфері. Завдання даного дослідження автор сформулював так: виявити причини, основні напрями застосування терористами сучасних інформаційних технологій зі злочинними намірами та

на цій основі сформулювати шляхи вдосконалення протидії інформаційному тероризму, що є частиною єдиної системи загальнодержавних заходів.

Мета дисертаційної роботи С. Політова «Сучасний міжнародний тероризм як загроза національній безпеці Росії» [161] полягає в комплексному вивченні розвитку сучасного міжнародного тероризму в контексті глобальних тенденцій та внутрішніх змін у російському суспільстві, виявленні об'єктивних передумов його трансформації та відтворення на території РФ для розробки концептуальної основи дослідження цього якісно нового соціально-політичного феномену та вироблення практичних рекомендацій щодо протидії тероризму. Автор даної дисертації спробував вирішити такі наукові завдання: аналіз сутності та змісту тероризму як соціально-політичного феномену; уточнення понять «терор» і «політичний тероризм»; розробка класифікації політичного тероризму; аналіз та узагальнення об'єктивних передумов трансформації сучасного міжнародного тероризму; вивчення характеру, спрямованості та наслідків цього процесу, виявлення концептуальної основи ідеологізації політичного тероризму як атрибутивної характеристики цього феномену, вивчення та узагальнення об'єктивних передумов відтворення тероризму на території Росії; визначення вузлових соціально-політичних протиріч, що створюють для нього сприятливе середовище; аналіз динаміки суспільної думки росіян щодо проблем тероризму на основі вторинного аналізу емпіричного матеріалу й визначення можливості використання громадської думки як фактору профілактики тероризму, проведення аналізу міжнародних і російських правових документів, спрямованих на боротьбу з міжнародним тероризмом, з метою виявлення ефективності формування російською державою правової основи протидії тероризму.

Метою дисертації М. Богоносова «Місце та роль внутрішніх військ МВС РФ у реалізації політики держави з протидії тероризму в Росії» [17] стало визначення змісту державної політики протидії тероризму в Росії, з'ясування місця та ролі внутрішніх військ МВС РФ у її реалізації, напрямків

оптимізації антитерористичної діяльності в сучасних умовах. М.Богонос поставив перед собою такі завдання: проаналізувати й узагальнити теоретико-методологічні підходи до дослідження тероризму як складного негативного соціально-політичного явища; з'ясувати сутність, зміст, структуру й основні функції державної політики протидії тероризму, її особливості в сучасній Росії; визначити місце та роль внутрішніх військ МВС РФ у політиці протидії тероризму в сучасних умовах; з'ясувати зміст і специфіку діяльності внутрішніх військ МВС РФ із протидії тероризму й екстремізму; виявити й узагальнити актуальні проблеми в антитерористичній діяльності внутрішніх військ МВС РФ; визначити напрямки оптимізації діяльності внутрішніх військ МВС РФ для реалізації сучасної політики Російської держави з протидії тероризму; сформулювати узагальнені теоретичні висновки за результатами дослідження, розробити практичні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення політико-правового забезпечення місця та ролі внутрішніх військ МВС РФ у протидії тероризму.

Мета дисертації В. Федорцева «Недержавний тероризм як форма політичної боротьби: основні ознаки й тенденції історичного розвитку»[213]– вивчення сутнісних особливостей і тенденцій розвитку тероризму як форми політичної діяльності недержавних збройних угруповань. Автор поставив такі завдання: виявити основні структурні елементи предметної сфери поняття «тероризм»; проаналізувати особливості та підстави для наявного підходу до визначення поняття «тероризм», що набуває ознак основного критеріального статусу безпосереднього об'єкта насильства; дослідити співвідношення тероризму та партизанської війни, розглянути основні запропоновані критерії їх розрізнення; простежити еволюцію сучасного тероризму та виявити основні причини терористичної активності; дослідити вплив фактору простору боротьби на особливості тероризму; дослідити роль урбанізаційних і глобалізаційних процесів на прояви нерегулярної збройної боротьби; розглянути тероризм у контексті особливостей сучасної міжнародно-політичної ситуації, в умовах розростання кількості

асиметричних збройних конфліктів; дослідити ідеологічні основи тероризму та вплив ідеології на специфіку безпосередніх дій терористичних організацій.

У дисертації С. Реви «Міжнародне антитерористичне співробітництво в умовах глобалізації (на матеріалах держав Центральної Азії) [168] метою є дослідження та визначення перспектив міждержавного антитерористичного співробітництва в Центральній Азії. С.Рева поставив перед собою такі завдання: обґрунтувати використання системного підходу, що є теоретико-методологічною основою вивчення міжнародного антитерористичного співробітництва в умовах глобалізації; виокремити основні види; здійснити аналіз причин і умов виникнення та формування загроз безпеці в Центральній Азії на сучасному етапі; з'ясувати принципи міжнародного антитерористичного співробітництва в Центральноазіатському регіоні; проаналізувати структуру й функції Антитерористичного центру держав-учасниць СНД у міжнародній системі безпеки; сформулювати пропозиції та розробити комплекс практичних рекомендацій щодо підвищення результативності антитерористичного співробітництва в Центральній Азії.

Ще одна дисертація зі спеціальності «23.00.04 – політичні проблеми міжнародних відносин і глобального розвитку» – «Протидія політичному тероризмові у сфері міжнародного спорту» була захищена І.Селезньовим [180]. Метою дисертаційного дослідження є розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності протидії політичному тероризму у сфері міжнародного спорту, зокрема під час підготовки та проведення Олімпійських ігор–2014 у Сочі. І.Селезньов спробував вирішити такі завдання: провести системне вивчення понятійного апарату, який використовують для аналізу політичного тероризму; дослідити механізми протидії політичному тероризму на глобальному, національному та місцевому рівнях і можливості взаємодії між ними; вивчити прояви політичного тероризму, пов'язані з міжнародними спортивними заходами; провести аналіз політичних аспектів протидії тероризму в процесі підготовки та проведення Олімпійських ігор у Сочі.

Значний науковий інтерес має недавно захищена дисертація Є.Степанової «Тероризм у асиметричному конфлікті на локально-регіональному й глобальному рівнях (ідеологічні та організаційні аспекти)» [188]. Цілі даної роботи–визначити вплив екстремістських ідеологій та організаційних форм збройних недержавних угруповань на застосування ними терористичних методів у асиметричних конфліктах на локально-регіональному й глобальному рівнях та вивчити можливості нейтралізації або трансформації екстремістських ідеологій, організаційних форм таких акцій із метою послаблення їхніх асиметричних переваг. Відповідно до цих цілей у роботі поставлено такі дослідницькі завдання: виявити основні особливості тероризму в порівнянні з іншими формами збройного насильства і сформулювати науково обґрунтоване визначення тероризму; оцінити адекватність традиційних типологій тероризму, враховуючи як міжнародний, так і внутрішньополітичний, запропонувати варіанти їх доповнення або перегляду; розширити традиційну інтерпретацію асиметричного насильства у зв'язку з невідповідністю військових потенціалів протиборчих сторін; запропонувати таку концепцію асиметрії, яка була б більш адекватною до основного типу сучасного асиметричного збройного протистояння – конфліктів між державою або спілкою держав і збройними недержавними гравцями на локально-регіональному або глобальному рівні: на основі аналізу відповідної статистики виявити основні тенденції в еволюції тероризму, наприклад, радикально-націоналістичного, релігійного та змішаного типів, у кінці ХХ-початку ХХІ ст.; з'ясувати, чому тероризм, який поступається за смертоносністю іншим формам етнополітичного насилля (етнічним чисткам, геноциду), поширений як тактика збройної боротьби в одних етнополітичних конфліктах, але мало застосовується або взагалі відсутній у інших конфліктах цього типу (наприклад, на Балканах в 90-х рр. ХХст. чи в Центральній Африці); вивчити специфіку ідеології рухів «національного опору» несепаратистського типу, спрямованих, в першу чергу, на протистояння іноземної збройної інтервенції, зокрема в

інтернаціоналізованих конфліктах у контексті «війни з тероризмом» на чолі зі США; з'ясувати та зіставити релігійний імператив у ідеології збройних угруповань, насамперед, ісламістського типу, з його квазірелігійними мотиваціями та функціями; виявити особливості терористичних угруповань, для яких провідним у ідеології є виразний релігійний імператив; розглянути еволюцію ідеології «глобального джихаду» та проаналізувати ті особливості, які надали можливість цій найбільш транснаціоналізованій версії ісламістського екстремізму до початку ХХІ ст. стати провідною ідеологією мережових гравців, що виборюють глобальний статус-кво із застосуванням терористичних методів; визначити, у чому і в яких умовах у ідеологічних системах терористичних акторів релігійний екстремізм є сумісним з елементами націоналістичної ідеології, а в чому суперечить їм, наскільки це може бути використано в стратегії ідеологічної протидії тероризму на локально-регіональному рівні; оцінити вплив домінуючих у кінці ХХ-початку ХХІ ст. ідеологій збройних недержавних гравців, що використовують терористичні методи, на їх організаційні форми та з'ясувати, наскільки ідеологія й структура таких груп посилюють один одного; запропонувати шляхи протидії на ідеологічному рівні екстремістській ідеології збройних угруповань релігійно-націоналістичного штибу на локально-регіональному рівні, які найбільш активно застосовували терористичні методи в кінці ХХ-початку ХХІ ст., і транснаціональному руху «глобального джихаду», з яким пов'язаний новий тип тероризму – супертероризм; виявити шляхи нейтралізації основних асиметричних організаційно-структурних переваг терористичних гравців, насамперед, мережевого та змішаного.

Особливої уваги заслуговує докторська дисертація А.Боташевої «Тероризм як фактор сучасних політичних процесів: детермінація, прояви, стратегія протидії» [20]. Мета даної роботи – виявити фактори детермінації сучасного тероризму, його основні прояви та на основі їхнього осмислення запропонувати заходи підвищення ефективності антитерористичної політики. Автор дисертації поставив перед собою такі наукові завдання: виявити

сутність і основні специфічні ознаки тероризму як феномену сучасної політичної реальності; розробити класифікацію форм і видів тероризму; встановити співвідношення сучасного тероризму та інших видів політичного насильства; розкрити взаємозумовленість державного й міжнародного тероризму; провести класифікацію методів сучасного тероризму; визначити роль засобів масової інформації і засобів масової комунікації для розповсюдження страхітливого ефекту тероризму; визначити роль і прояви глобалізації як детермінантного чинника сучасного тероризму; виявити методи застосування тероризму для досягнення політичних цілей суб'єктами геополітичних процесів; встановити тенденцію взаємодії інтересів суб'єктів сучасного тероризму, наднаціональних фінансово-економічних утворень і транснаціональних структур організованої злочинності; провести порівняльний аналіз проявів тероризму в регіонах сучасного світу; інтерпретувати основні особливості проявів сучасного тероризму в Росії, зокрема на Північному Кавказі; розкрити провідні зовнішні та внутрішні умови, що впливають на збереження загрози тероризму на Північному Кавказі; провести порівняльний аналіз стратегій антитерористичної політики в сучасному світі; дати оцінку ефективності реалізації антитерористичної політики Російської Федерації.

Мета дисертації О.Неліної «Проблеми та перспективи боротьби із загрозою тероризму в західній півкулі» [136] полягає в комплексному аналізі терористичної загрози країнам Латинської Америки на початку ХХІ сторіччя, а також в оцінці нинішнього стану і перспектив боротьби окремих латиноамериканських країн, так і колективних структур безпеки, створених у Західній півкулі. Відповідно до поставленої мети в дисертаційній роботі були запропоновано вирішення таких завдань: розглянути подібності та відмінності в підходах США й латиноамериканських держав до поняття «тероризм як загроза безпеці» на завершальному етапі «холодної війни», а також проблеми Міжамериканського співробітництва в боротьбі з тероризмом після 11 вересня 2001 року; вивчити вплив ендегенних і

екзогенних факторів на формування терористичної загрози країнам Західної півкулі на початку XXI сторіччя; проаналізувати стратегію національної безпеки США в період 2002-2008 рр.. та її вплив на формування антитерористичної стратегії США в Західній півкулі; дослідити підходи до проблеми боротьби із загрозою тероризму провідних латиноамериканських держав: Аргентини, Бразилії, Венесуели, Колумбії, Мексики, Перу, Чилі та Еквадору; проаналізувати нові складові в розвитку цієї загрози в Західній півкулі, що проявили себе після кризи в Ангостурі в 2008 році; дослідити елементи співпраці та відмінності країн Західної півкулі в боротьбі з терористичною загрозою, визначити «вразливі місця» на карті Латинської Америки, які в перспективі можуть стати об'єктами дій терористів; розглянути «плюси» і «мінуси» боротьби із загрозою тероризму в Західній півкулі з точки зору інтересів міжнародного співтовариства, а також інтересів Росії.

З метою комплексного підходу до дослідження безсумнівний інтерес мають наукові роботи, що торкаються юридичних аспектів проблем тероризму. У дисертації Ф.Аббасова «Політико-правові аспекти боротьби з міжнародним тероризмом» [1] поставлено таку мету – науково обґрунтувати шляхи вдосконалення правового регулювання протидії тероризму на національному та міжнародному рівнях. Ф.Аббасов спробував вирішити такі завдання: провести аналіз, наявних у правовій науці підходів до визначення тероризму, зокрема міжнародного й політичного, а також аналіз правових аспектів боротьби з ним; дослідити правову та соціально-політичну природу тероризму, подати його розмежування з поняттями «війна», «національно-визвольний рух», «партизанські війни»; з'ясувати особливості правового регулювання боротьби з тероризмом окремими країнами (США, Великобританією та ін.); провести порівняльний конституційно-правовий аналіз підходів, що містяться в законодавстві Російської Федерації та Азербайджанської Республіки для забезпечення свободи та безпеки особистості в сучасному світі; узагальнити сучасний світовий досвід із

трансформації нормативної практики міжнародних інституцій у національні законодавства; обґрунтувати пропозицію щодо подальшого вдосконалення політико-правових механізмів міжнародного співробітництва Російської Федерації, Азербайджанської Республіки та інших держав СНД у сфері боротьби з тероризмом.

Цілями дисертації М. Мусаєяна «Терористичний акт: кримінально-правовий аспект» [132] є: обґрунтування соціальної обумовленості кримінально-правових норм про відповідальність за терористичний акт і злочини, що сприяють терористичній діяльності; юридичний аналіз їхніх ознак; вирішення суперечливих питань кваліфікації та розмежування; удосконалення законодавчої конструкції складу терористичного акту й судово-слідчої практики з цієї категорії справ. Названі цілі обумовили вирішення таких завдань: проаналізувати етимологію, правову природу тероризму, виокремити основні прикмети та особливості цього явища, його тенденції, розкрити кримінально-правовий зміст терористичного акту, уточнити його визначення з урахуванням сформованої практики у справах даної категорії; проаналізувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки терористичного акту, його кваліфікаційні ознаки; обґрунтувати шляхи вдосконалення кримінального законодавства РФ про відповідальність за терористичний акт, дослідити можливості окремих прийомів законодавчої техніки для відмежування терористичного акту від злочинів, що сприяють терористичній діяльності, визначити критерії їх розрізнення; виробити рекомендації для підвищення якості кваліфікації терористичного акту та злочинів, що сприяють терористичній діяльності; внести пропозиції щодо уніфікації міжнародного й національного законодавства у сфері боротьби з тероризмом: Федерального закону «Про протидію тероризму» та УК РФ з метою уточнити зміст ознак терористичного акту.

Дисертація Р. Дремлюги «Інтернет-злочинність» [54] цікавою є тим, що в ній розглядається проблема терористичної діяльності в Інтернеті. Як пише автор, Інтернет ще не до кінця ввійшов у державно-політичні, військові та

економічні інфраструктури Росії, і здійснення терактів за допомогою Інтернету є малоймовірним, але Р.Дремлюга вважає, що ця загроза буде зростати. Зараз у російському Інтернеті поширеною є діяльність, що сприяє тероризму. Інтернет, таким чином, виконує дві функції: поширення інформації про терористичного налаштування й інструментальну.

Мета дисертації Д. Білявського «Детермінанти тероризму як соціально-правового явища» [15] полягає в отриманні інформації про кількісні й якісні параметри сучасного тероризму, його чинники, про ефективність заходів, спрямованих на протидію тероризму, та про розробку на цій основі системи концептуальних і прикладних рекомендацій щодо вдосконалення боротьби з даним явищем. Д.Білявський зробив спробу вирішити такі завдання: вивчити терміни та поняття, що застосовуються в науковій літературі та законодавстві для характеристики тероризму; простежити їхні особливості; дослідити історичні аспекти появи тероризму й особливості боротьби з ним; проаналізувати законодавство Російської Федерації та країн СНД, яке регулює діяльність щодо попередження та припинення тероризму; простежити політичні та соціально-кримінологічні чинники сучасного тероризму; встановити зв'язок міжетнічних, міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів із міжнародним тероризмом; довести вплив політичних рішень на кримінологічні детермінанти тероризму; розглянути соціальну незахищеність людини як фактора, що сприяє кримінологічній детермінації тероризму; подати кримінологічну характеристику особистості терориста; з'ясувати сімейні та міжособистісні кризові стани, що сприяють вчиненню терористичних актів; вивчити наслідки терористичних актів проти особистості, суспільства й держави і на цій основі запропонувати їх класифікацію; проаналізувати ефективність заходів, спрямованих на протидію тероризму; розробити пропозиції щодо вдосконалення боротьби з тероризмом.

У дисертації А. Теміраєва «Конституційно-правові основи протидії тероризму в Російській Федерації» [197] поставлено таку мету – визначити

поняття та зміст конституційно-правових основ протидії тероризму, виявити та проаналізувати основні елементи конституційно-правового механізму, спрямованого на вирішення проблем, що виникають у діяльності з попередження, боротьби та мінімізації наслідків тероризму. Відповідно до зазначеної мети автор робить спробу опрацювати такі завдання: дефініція явища, розкриття структури та змісту конституційно-правових основ протидії тероризму в Російській Федерації; визначення поняття та основних видів протидії тероризму згідно із законодавством Російської Федерації; комплексний аналіз Конституції Російської Федерації та чинного законодавства, його зіставлення із загальновизнаними принципами й нормами міжнародного права, положеннями міжнародних угод у сфері протидії тероризму з метою визначення шляхів удосконалення конституційно-правових основ протидії тероризму в Російській Федерації; систематизація основних принципів протидії тероризму в Російській Федерації; аналіз обмежень прав людини та громадянина під час застосування заходів з протидії тероризму в Російській Федерації; дослідження системи й компетенції державних органів, що здійснюють протидію тероризму в Російській Федерації, обґрунтування конкретних практичних рекомендацій щодо оптимізації діяльності державних органів у сфері протидії тероризму; визначення ролі Конституційного Суду РФ у захисті конституційно-правових основ протидії тероризму в Російській Федерації; аналіз рішень Європейського Суду з прав людини як міжнародно-правової основи захисту правового статусу особи у зв'язку з протидією тероризму в Російській Федерації.

Зосереджували увагу на проблемі тероризму психологи, соціологи, філософи й культурологи. Так, нещодавно 2010 року захищено дисертацію «Стереотипи сприйняття політичного тероризму» (порівняльний аналіз на прикладі міст Владикавказу і Санкт-Петербурга) А.Цопанової [219]. Мета даного дослідження полягає в тому, щоб виявити та описати специфіку стереотипів сприйняття тероризму з урахуванням вікових, національних,

релігійних та інших особливостей респондентів. Відповідно до поставленої мети вирішено такі завдання: проведення теоретичного аналізу та систематизації наукових підходів до розгляду поняття стереотип для виокремлення основних аспектів у дослідженні стереотипів сприйняття тероризму; розгляд основних теоретичних підходів до пояснення феномену тероризму, застосування системного підходу для вироблення розуміння політичного тероризму як системного явища; розробка й опис системи формування терористичної поведінки; визначення та опис культурно-специфічних характеристик Північного Кавказу в цілому й Північної Осетії зокрема, розробка психодіагностичного комплексу, що поєднує методи вивчення стереотипів сприйняття й соціально-психологічних характеристик особистості; апробування запропонованого комплексу для виявлення стереотипів сприйняття тероризму на території м. Владикавказ та м. Санкт-Петербурга.

У дисертації В.Нарижного «Сутність сучасного тероризму в контексті перспектив соціального розвитку» [135] поставлено таку мету – аналіз можливостей комплексної системи соціального управління з організації процедури наукового обґрунтування теоретичних, а також прикладних прийомів і способів запобігання сучасній терористичній загрозі. Автор цієї дисертації спробував вирішити такі завдання: розглянути соціокультурні витоки й сучасні управлінські чинники тероризму в конфронтаційній інтерпретації соціального простору; дослідити сучасне значення феномену соціальної несправедливості в міжнаціональній комунікації як інтегральної причини порушення прав і свобод громадян під впливом терористичних загроз; показати, яку роль серед спонукальних мотивів сучасного тероризму відіграють релігійний фактор і нетрадиційні релігії; розкрити комплексне значення науково вивіреної ідеології та стратегічно збалансованої молодіжної політики держави для подолання загрози тероризму; подати наукове обґрунтування управлінсько-правової проблеми створення єдиного банку даних із метою інформування населення з питань запобігання та припинення

терористичних проявів; обґрунтувати положення про профілактику тероризму на дозлочинних стадіях розвитку негативних процесів, на етапах, коли формується мотивація протиправних терористичних вчинків.

Метою дисертації «Плюралізації форм тероризму в сучасному світі: соціологічні підходи» [92], автором якої є Л. Катрич, став розгляд взаємозв'язку між плюралізацією форм сучасного тероризму й сучасним етапом глобального розвитку. Для досягнення поставлених цілей автор спробував вирішити такі завдання: розглянути глибинні риси й основний зміст феномену тероризму в сучасному світі; виявити особливості конкретних форм сучасного тероризму; розглянути вплив процесів глобалізації на феномен тероризму; пояснити, як зміст тероризму як соціокультурного явища змінюється в умовах нелінійної соціокультурної динаміки; проаналізувати визначення тероризму в різних часових періодах; розглянути компоненти визначень тероризму, типові для феномену тероризму в сучасних умовах; розкрити сутність різноманіття форм сучасного тероризму; проаналізувати підходи вітчизняних і західних дослідників тероризму до розуміння сутності тероризму; визначити основні сучасні напрямки дослідження проблеми тероризму в соціології.

Метою докторської дисертації, захищеної 2010 року, «Сучасний тероризм у глобалізації соціальних ризиків: структуралістської-конструктивістський контекст» [223] В.Щебланової, є соціологічна концептуалізація проявів тероризму в глобальній динаміці ризиків. Реалізація мети передбачає послідовне вирішення таких завдань: визначити методологічні підстави соціологічного аналізу тероризму та його наслідків з позицій основних парадигм соціальних теорій; концептуалізувати прояви тероризму; охарактеризувати найважливіші особливості модифікації зразків тероризму в сучасних умовах; здійснити критичну рефлексію взаємозв'язків соціологічних підходів, необхідних для різнобічної проблематизації наслідків феномену й багатозначної семантики визначень сучасного тероризму; обґрунтувати соціальну нерівність як джерело й наслідок сучасного

тероризму в дисплеї соціальної структури суспільства, у логіці інтегральних уявлень; дослідити з застосуванням неформалізованого аналізу документальної інформації риторику звернень-листівок, закликів, що поширювалися в період контртерористичних операцій у Чеченській республіці, Інгушетії; здійснити аналіз динаміки репрезентативних оцінок, різноманітності дискурсивного поля пояснень тероризму кінця дев'ятнадцятого- початку двадцятого століть, виявивши лейтмотиви, ключові образи, фрейми, кінотексти минулого й сьогодення століть; дослідити гендерні підходи й моделі пояснень тероризму; систематизувати та класифікувати стратегії прес-дискусій про жінок-терористок, фіксуючи динаміку репрезентацій з використанням дискурсивного методу аналізу текстів; проаналізувати життєві ситуації жертв терактів, звертаючись до документів, кіноісторій, випадків, безпосередньо пов'язаних з терористичними подіями; проблематизувати специфіку чинного російського законодавства в проблемному полі мінімізації наслідків тероризму й компенсацій постраждалим; розробити методологічні принципи, операціоналізацію понять і провести опитування про проблеми, досвід участі, статус учасників боротьби з тероризмом, зіставити дані з результатами всеукраїнських опитувань населення; розкрити протиріччя принципів риторики й практики соціального захисту осіб, які брали участь у контртероризмі; провести компаративне дослідження динаміки репрезентацій образу ісламської релігії, мусульман у російських друкованих виданнях у зв'язку зі світовими терористичними практиками методом якісно-кількісного контент-аналізу; здійснити збір та аналіз емпіричних даних про особливості соціальних установок в умовах терористичної загрози з використанням напівструктурованих інтерв'ю; вивчити специфіку сучасної структури та організації діяльності з протидії тероризму і його наслідків, ґрунтуючись на аналізі чинних законодавчих актів, указів, федеральних цільових програм, даних, отриманих в результаті напівструктурованих інтерв'ю з експертами;

проблематизувати звичні механізми сприйняття ризиків і розглянути нові практики мобілізації протистояння терористичній загрозі.

Мета дисертації А. Бахтєєвої «Політичний тероризм як соціальне явище сучасності» [13] – аналіз політичного тероризму як типу політичної поведінки. Автор дисертації зробив спробу вирішити такі завдання: проаналізувати основні теорії та концепції тероризму, виявити його сутнісні характеристики як соціально-політичного феномену й систематизувати його основні ознаки; виявити й типологізувати форми прояви тероризму і його різновиди; дослідити причини та фактори ескалації політичного тероризму; з'ясувати специфіку політичного тероризму в країнах транзитного типу; розкрити методи й засоби сучасного політичного тероризму.

Філософські аспекти прояви тероризму розглянуто в дисертації Т.Лобсанової «Особливості прояви тероризму в умовах трансформації Російського суспільства» [110]. Метою даної дисертаційної роботи є виявлення специфіки, основних форм, причин тероризму в суспільстві, що трансформується. Автор спробував вирішити такі завдання: виявити істотні ознаки феномену тероризму й дати його визначення; дослідити типи та форми тероризму в сучасному світі, розробити критерій класифікації сучасного тероризму; розкрити основні передумови та причини активізації тероризму в сучасному суспільстві; вивчити особливості суб'єкта й об'єкта тероризму та проаналізувати їхню діалектичну взаємозумовленість; обґрунтувати своєрідність генези та основних тенденцій розвитку тероризму в умовах реформування російського суспільства; розкрити можливі шляхи оптимізації ролі держави в боротьбі з тероризмом.

Метою дисертації В. Петухова «Феномен тероризму в інформаційному просторі культури» [158] стало комплексне дослідження впливу тероризму на соціум і рефлексії соціуму на тероризм як взаємообумовлених процесів. У зв'язку з обраною метою поставлено такі завдання: дати визначення інформаційно-терористичного процесу та сконструювати його модель, яка пояснює траєкторію руху «теророносною» інформації в просторі культури;

розкрити сутність тероризму як форми соціокультурної деструктивності; розглянути міфологічні витoki тероризму, а також суть і специфіку сучасних міфів, що концентруються навколо феномену тероризму; прояснити найважливіші цільові установки й методи терористичного інформаційного впливу на соціум; виявити особливості сприйняття, осмислення та інтерпретації проблеми тероризму в ЗМІ та Інтернеті; проаналізувати основні ознаки осмислення проблеми тероризму в художній літературі Срібного віку й у творах російських письменників кінця ХХ- початку ХХІ ст.; дослідити художнє відображення феномену тероризму в просторі ігрового кінематографу; вивчити можливості інформаційних каналів культури в контексті антитерористичної пропаганди.

Аналіз вітчизняної наукової літератури засвідчив, що проблеми тероризму також є пріоритетними колом дослідницьких розробок. Мета дисертації «Антитерористична політика держави як фактор суспільної стабільності» [218], автором якої є М. Целуйко, полягає у з'ясуванні ефективності антитерористичної політики держави в контексті забезпечення суспільної стабільності. Реалізація мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань: розкрити сутність феномену тероризму, визначивши його типові ознаки й відокремивши від суміжних явищ; виявити й обґрунтувати сучасні можливості діяльності та тенденції розвитку тероризму як об'єкта антитерористичної політики держави; визначити зміст поняття «антитерористична політика держави»; розглянути особливості сучасних методів антитерористичної політики; проаналізувати ефективність антитерористичної політики держави за критеріями її відповідності до боротьби проти особливостей сучасного тероризму в контексті забезпечення суспільної стабільності; визначити заходи запобігання

Докторська дисертація В. Вакулича «Компаративно-політичні виміри та глобалізаційні імперативи протидії міжнародному тероризмові» [27] є спробою комплексно систематизувати основні складові такого багатовимірного явища як тероризм із позицій з'ясування його реальної

рольової функції в процесах розвитку. Саме цим обумовлена доцільність системного сприйняття проблеми в її історичному, соціальному, політичному, глобалізаційному, філософському, цивілізаційному, конфесійному, правознавчому, понятійному та інших вимірах. Основні завданнями дисертації є такими: критично проаналізувати провідні теоретичні розробки проблематики тероризму; виробити адекватний авторський концептуальний підхід до оцінки такого неординарного явища, як тероризм, заґрунтований на положеннях теорії синергетики; встановити генезу явища тероризму, його модифікації та особливості; з'ясувати реальну рольову функцію тероризму в процесах цивілізаційного розвитку; дослідити ідеологічні, соціально-політичні та конфесійні детермінанти тероризму; визначити рівень внутрішньої залежності складових у форматі «тероризм – демократія – антитероризм»; актуалізувати геополітичні детермінанти міжнародного тероризму; визначити імперативи протистояння явищу тероризму; уточнити роль України в антитерористичній кампанії.

Науковою метою дисертації В.Коршунова «Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби» [100] є дослідження політичного тероризму як суб'єкта сучасного політичного життя і складової інформаційного суспільства та розробка комплексу інформаційних методів боротьби з тероризмом. Реалізація поставленої мети дослідження зумовила необхідність розв'язання таких завдань: розкрити сутність феномену політичного тероризму, з'ясувавши теоретико-методологічні його аспекти; простежити й проаналізувати психологічну та ідеологічну складову політичного тероризму; виявити й навести основні тенденції політичного тероризму в інформаційному суспільстві та зробити аналіз світового досвіду в інформаційній війні проти нього; з'ясувати місце й роль інформаційних технологій у терористичній і контртерористичній діяльності та розкрити роль засобів масової інформації в боротьбі з тероризмом; дослідити особливості політико-правового регулювання боротьби з тероризмом; розробити принципи оптимізації інформаційних методів боротьби з політичним

тероризмом та запропонувати політико-правові шляхи вдосконалення інформаційної протидії тероризму в Україні.

Дисертація В.Вознюка «Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях» [34] є спробою з'ясувати рольову функцію й місце феномену міжнародного тероризму в сучасних глобалізаційних стратегіях, зокрема США; виявити доктринальні особливості зовнішньополітичного курсу адміністрації президента Дж.Буша-молодшого в умовах антитерористичного світу; показати перспективи адаптування України до нинішніх геополітичних обставин. Завдання дослідження обумовлені його зазначеною метою: визначити вплив явища міжнародного тероризму на глобалізаційні процеси; виробити й застосувати авторський концептуальний підхід до висвітлення теми, заґрунтований на осмисленні доктринальних особливостей зовнішньої політики адміністрації Дж.Буша-молодшого; дослідження проблеми базувати на творчому використанні методологічних положень теорії синергетики із застосуванням компаративістського, хронологічно-історичного та структурно-функціонального методів аналізу трьох рівнів виміру проблеми: національного, регіонального, глобального; виявити геополітичні імперативи Сполучених Штатів в антитерористичній кампанії; показати роль антитерористичної коаліції в нових геополітичних трансформуваннях; визначити перспективи адаптування України до умов «антитерористичного світу».

Міжнародним аспектам проблем тероризму присвячена дисертаційна робота М. Гуцман «Роль ООН у боротьбі проти міжнародного тероризму [48]. Метою дисертаційного дослідження є всебічний аналіз антитерористичної діяльності ООН, оцінка її ефективності та виявлення проблемних аспектів теми, які набули нового виміру після подій 11 вересня 2001 р.. Автор зосередив свою увагу на вирішенні таких завдань, як: аналіз концептуально-теоретичних підходів ООН щодо боротьби проти міжнародного тероризму; виявлення з точки зору ООН особливостей міжнародного тероризму як глобальної проблеми сучасності; простеження становлення та еволюції

позиції ООН щодо боротьби проти міжнародного тероризму; дослідження основних механізмів та інструментів протидії міжнародному тероризму, оцінювання їхньої ефективності; дослідження проблеми застосування сили в боротьбі проти тероризму в контексті відповідності Статуту ООН та основам концепції колективної безпеки; визначення специфіки порушень прав людини в процесі боротьби проти міжнародного тероризму та шляхів уникнення цього явища; аналіз основних принципів, механізмів та напрямків міжнародного співробітництва ООН у боротьбі проти тероризму з міждержавними регіональними організаціями (на прикладі ЄС, ОБСЄ, РЄ та НАТО); дослідження ролі та місця України в антитерористичній діяльності ООН, оцінка виконання взятих на себе зобов'язань відповідно до розроблених стандартів.

Метою дисертації О.Свентицької «Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики» [179] стало обґрунтування атрибутивного характеру інформаційного складника в еволюції феномену тероризму. Автор намагався дослідити еволюцію тероризму як негативного соціально-політичного явища шляхом визначення його суті та ключових етапів його трансформації в часі та просторі; виявити основні соціокультурні та інформаційні передумови розвитку тероризму в контексті глобалізації на сучасному етапі розвитку суспільства; з'ясувати причини використання терористичними групами інформаційно-комунікативних технологій та можливостей традиційних та новітніх засобів масової інформації; визначити політико-правові та морально-етичні засади обмеження діяльності засобів масової інформації в контексті боротьби з тероризмом; проаналізувати чинну систему державних установ та громадських організацій у сфері протиборства з терористичними та екстремістськими проявам в Україні; розробити рекомендації щодо можливих способів протидії тероризму та формуванні «антитерористичної свідомості».

У вітчизняних юридичних науках однією з перших дисертаційних робіт, у центрі уваги яких – проблематика тероризму, стала праця

В.Антипенко «Сучасний тероризм стан шляхи його запобігання в Україні» [8], мета якої – з'ясувати історичну, політичну, соціально-економічну та соціально-біологічну детермінованість тероризму, що є обґрунтуванням найбільш ефективних шляхів його запобігання. Науковими завданнями цієї роботи є такі: показ тероризму як суспільно небезпечного протиправного діяння в межах понятійного апарату й категорій кримінології із врахуванням його специфічних рис (насильство, політична мотивація та цільовизначення, залякування, наявність невинних жертв та ін.) аналіз історичних витоків, політичної, соціально-економічної та біологічної сутності насильства, що становить основний зміст сучасного тероризму; при цьому доцільно показати безпосередню (а не опосередковану, як у цілому для кримінальної злочинності) обумовленість тероризму вищезазначеними чинниками, що виявляється у політичній мотивації та цілеспрямованості злочину; розкриття причин та обставин, за яких сучасний тероризм набув дієвості та знаходить усе більш активне застосування як форма насильства; наголосити на тому, що основні вузли протиріч, що зумовлюють застосування тероризму, який замінює війни й воєнні конфлікти, утворюються навколо проблем формування світового порядку і пов'язані, в основному, з розподілом ресурсів; опрацювання політичних, соціально-економічних, міжнародно- та національно-правових шляхів активізації протидії тероризму, задля чого слід запропонувати визначення тероризму в міжнародному праві, а також у національному законодавстві України; виявлення перешкод, які не дають змогу ефективно використовувати міжнародно-правові та національні можливості протидії тероризму; базуючись на реальності зростання небезпеки тероризму в Україні, розглянути заходи щодо його запобігання, де на тлі зваженої державно-суспільної політики, соціально-економічних кроків визначити вагому роль права, яке має ґрунтуватися на принципі превенції у контексті міжнародно-правових зусиль світового суспільства.

Розглядаючи причини тероризму, В.Антипенко підсумовує, що тероризм не специфічне кримінальне явище, а так само, як і злочинність у

цілому, має передусім соціальну детермінованість. Умови, що сприяють скоєнню терористичних актів, тобто ті факти реальної дійсності, які безпосередньо злочинів не викликають, але їхня наявність може сприяти виникненню намірів учинити злочин, В.Антипенко пропонує кваліфікувати за трьома основними критеріями: умови соціальної спрямованості; умови кримінальної спрямованості; умови технологічної спрямованості.

У дисертації Н. Семикіна «Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи або терористичної організації» [182] здійснено спробу вирішити такі завдання: 1) проаналізувати та сформулювати категорії „тероризм”, „злочини терористичної спрямованості”, „терористична діяльність”, „група”, „створення групи”, „терористична група”, „терористична організація”; 2) виявити підходи до розглядуваної проблематики, які мають місце в науковій літературі та кримінальному законодавстві України та інших держав; 3) дослідити об’єктивні та суб’єктивні ознаки створення терористичної групи чи терористичної організації; 4) розглянути склад злочину, який передбачає відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації (Закон України „Про боротьбу з тероризмом”); 5) розробити пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення кримінального законодавства, а також щодо практичної реалізації законодавчих новел про відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації.

У дисертації В.Кубальського «Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні» [104] поставлено таку мету, як розробка концептуально-теоретичних кримінально-правових засад протидії тероризму в Україні і формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій щодо подальшого вдосконалення антитерористичного законодавства України. Для досягнення поставленої мети запропоновано вирішити такі завдання: розкрити соціальну сутність, правову природу тероризму, дати визначення поняття “тероризм” як соціально-правового явища; проаналізувати законодавство про кримінальну відповідальність

окремих зарубіжних держав у частині, що стосується терористичних злочинів, а також міжнародно-правові акти з цих питань та визначити відповідність норм вітчизняного законодавства положенням міжнародно-правових актів у цій сфері; обґрунтувати необхідність виділення терористичного виду злочинів, дати визначення поняття “терористичні злочини”, навести класифікацію таких злочинів; дослідити питання про формування системи антитерористичного законодавства України, визначити перспективні напрямки його розвитку; сформулювати обґрунтовані пропозиції щодо його вдосконалення.

Філософсько-правовий аналіз тероризму репрезентовано в дисертації І.Смазної «Філософсько-правовий аналіз тероризму та боротьби з ним» [183]. Мета цієї дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі комплексного аналізу тероризму, з урахуванням процесів глобалізації, з'ясувати суперечності, наявні в основі філософського осмислення цього феномену, та оцінити ефективність правового механізму боротьби з тероризмом. Для досягнення мети дослідження було визначено такі завдання: проаналізувати та виявити протиріччя в осмислення феномену тероризму; дослідити генезис тероризму та проаналізувати відображення цього феномену в громадській думці; з'ясувати вплив процесу глобалізації на розвиток тероризму; проаналізувати чинний механізм регулювання боротьби з тероризмом за кордоном щодо можливості використання міжнародного досвіду в Україні; розглянути проблеми та тенденції міжнародної співпраці у сфері протидії тероризму; на основі здійсненого дослідження запропонувати теоретичні рекомендації у сфері боротьби з тероризмом.

Мета дисертації А.Деменко «Феномен тероризму в умовах глобалізаційної динаміки (соціально-філософський аналіз)» [52] полягає в тому, щоб на основі соціально-філософського аналізу цього загрозливого явища в умовах глобалізаційної динаміки визначити особливості детермінації, провідні тенденції та домінантні форми існування, зміст та основні складові багаторівневої системи протидії тероризму. Завдання

дослідження – подати комплексну характеристику теоретико-методологічних підходів щодо поняття “тероризм”; запропонувати класифікацію видів сучасного тероризму; розкрити основні ознаки тероризму на основі компаративного аналізу шляхом співвідношення його з іншими формами насильства; з’ясувати передумови та причини активізації тероризму у світі; визначити сутність і зміст домінантних форм сучасного тероризму; обґрунтувати пропозиції щодо шляхів і способів протидії тероризму в умовах глобалізаційної динаміки.

Мета дисертації А.Завірухи «Феномен тероризму в контексті глобалізаційних процесів (соціально-філософський аналіз)» [67] полягає у соціально-філософській рефлексії сутності, природи, умов та форм прояву тероризму в контексті глобалізаційних процесів. Відповідно до мети дослідження обрано такі завдання: дослідити проблему сутності тероризму та запропонувати його визначення; диференціювати різні види тероризму та класифікувати його; довести, що тероризм є специфічним видом соціального конфлікту; проаналізувати вплив культурного та цивілізаційного чинника на подальший розвиток тероризму; розглянути фактори, що обумовлюють ескалацію терористичної діяльності в сучасному світі; проаналізувати міжнародний тероризм як закономірний наслідок глобалізаційних процесів; виявити взаємозв’язок сучасного тероризму та нових інформаційних технологій у контексті становлення нового соціального порядку.

У дисертації В.Ляшенко «Державна політика запобігання тероризму в Україні» [115] зроблено намагання науково обґрунтувати теоретичні основи державної політики щодо запобігання тероризму в Україні та розробити практичні рекомендації щодо її удосконалення. Досягнення окресленої мети передбачає розв’язання таких завдань: визначити концептуальні та методологічні засади дослідження проблем боротьби з тероризмом у науковій літературі; охарактеризувати сучасну нормативно-правову базу протидії загрозам тероризму в Україні в контексті формування та реалізації державної антитерористичної політики; проаналізувати соціально-економічні, політичні

та інші чинники загроз тероризму в Україні; визначити основні антитерористичні структури в Україні, їхні функції та окреслити напрямки створення загальнодержавної системи протидії тероризму; проаналізувати зарубіжний досвід створення національних систем протидії тероризму на національному рівні та можливості його використання в Україні; окреслити засади міжнародного співробітництва України у сфері боротьби з тероризмом та визначити її роль та місце у світовій антитерористичній системі.

Як показав аналіз ступеня розробленості проблеми, незважаючи на велику кількість робіт, які досліджують різні аспекти тероризму (а особливо їх багато в галузі юридичних наук), наукових досліджень, присвячених соціально-політичним причинам, умовам і передумовам виникнення в сучасних реаліях, не достатньо. Саме тому визначений вибір тематики дослідження, на думку автора, вимагає ретельного дослідницького опрацювання.

1.2. Основні теоретико-методологічні підходи, моделі, типології тероризму

У сучасній науковій літературі як зарубіжній, так і вітчизняній описуються різні підходи до розуміння природи тероризму, відмінність яких полягає в концептуальній позиції з приводу того, а чи є першопричини тероризму. На думку тих, хто підтримує тезу про те, що такі першопричини існують, необхідними є умови, які провокують розвиток тероризму, – соціальна нерівність, нерозвинена економіка, культурні та релігійні аспекти. Саме такий підхід прийнято вважати «дослідницьким».

Суть «практичного» підходу полягає в тому, що пошук першопричин тільки виправдовує незаконні, протиправні дії терористів. Даний підхід засновано на припущенні, що тероризм зовсім не є наслідком певних об'єктивних причин, а викликаний злісними намірами екстремістів і

фанатиків, які прагнуть зруйнувати нормативний порядок з метою вплинути на легітимну політичну владу.

На Заході «дослідницький» підхід підтримує, як правило, наукова та академічна спільнота. Прихильниками «практичного» підходу є урядові, поліцейські та військові посадові особи, а також аналітики з органів безпеки. Таким чином, у цьому контексті проблема тероризму постає як питання сприйняття, традицій і політичних розрахунків.

Суть «критичного» підходу полягає в тому, що він розглядає провідні підходи двобічно. Радикали («критики») відкидають ліберальні й консервативні прозахідні й антисхідні упередження, стверджуючи, що вони ігнорують державний тероризм, який на практиці здійснюють США та їх союзники, критикують концепцію тероризму як спробу ворогів Заходу дестабілізувати демократію, підірвати цінності та інтереси.

Відомими є різні підходи до класифікації терористів за ідеологічною основою: «ліві», «нацисти», «етносапаратисти», «ісламісти» та інші.

Класифікація тероризму за сферою вчинення та ідеологією передбачає такі види тероризму: політичний, державний, релігійний, націоналістичний, загальнокримінальний та кримінальний.

Політичний тероризм ставить перед собою політичні цілі – здобути владу.

Метою державного тероризму є залякування й придушення населення. Державний тероризм є частиною зовнішньої політики агресивної держави: наприклад в Афганістані США підтримували моджахедів, а потім і талібів у їхній боротьбі проти урядових і радянських військ (у цей же час було створено й забезпечено американською зброєю організацію Усами бен Ладена, що стала згодом однією з частин Аль-Каїди).

Метою релігійного тероризму є нав'язування всьому світу своєї релігії та боротьба проти інших віросповідань.

Націоналістичний тероризм—це витіснення представників інших націй, іноді зі знищенням їхньої культури, захопленням майна та землі. Націоналістичний тероризм часто переростає у форму сепаратистського.

Загальнокримінальний корисливий тероризм бореться проти тих, хто перешкоджає злочинцям отримати матеріальні привілеї, зокрема з комерційними конкурентами, яких змушують прийняти невігідні умови.

Кримінальний тероризм спрямований на залякування противників із протиборчих злочинних угруповань [163, С.22-23].

Економічний тероризм орієнтований на цілком прагматичні цілі: отримання грошей чи інших матеріальних благ. Етнічний тероризм у своїх «м'яких» формах – відбирання всіх ресурсів «іншої групи» та її знищення.

Проявами політичного тероризму є всі випадки, коли якась група організовує теракти для дестабілізації політичної ситуації з метою захоплення влади. Як вважає А. Кота, «політичному тероризмові не потрібна ніяка легітимність, він зневажає традиційних лідерів держав, що намагаються всіляко виправдовувати свої антитерористичні заходи й зберегти свій статус. Цей тероризм важко перемогти тільки військовими заходами: його «справжня сила», можливо, визначається еволюцією західних суспільств, які стали зніженими, «в'ялими», в останній чверті ХХ ст. вони приділяли головну увагу будь-яким формам гарантування безпеки та процвітання. Звідси – відмова від ризику й жертв і, перш за все, у політиці. Терористи ризикуючи життям, здобувають тим більше, чим менше ризикують пересічні громадяни, які надають перевагу спостерігати за катастрофами й війнами здалеку. Тому лунають застереження про те, що одного разу в західному суспільстві влада перейде до груп, які зуміли об'єднати максимально можливу кількість людей, готових ризикувати своїм життям» [102, с.57].

Соціальний тероризм проявляється в терактах, які вчиняють не просто для захоплення влади, а для захоплення влади з метою змінити соціальний лад. Соціальний тероризм має такі спрямування «ліво-радикальний» та «релігійний». На сьогодні найбільш радикальним визнається ісламський

тероризм [82, с.83] Специфікою соціального тероризму є те, що найчастіше застосовуються акції, що викликають «анонсований збиток»: загрози вибуху газу, отруєння прісних водоймищ та ін Цей різновид, як вважає А. Кота, має зловісну перспективу та пояснюється розростанням маргінальних груп у розвинених суспільствах, посиленням нерівності. У таких осередках виникає схильність до демонстративних дій, на які активно реагують ЗМІ. Детермінантою поширення соціального тероризму є успішний вплив, оскільки західне суспільство поступається перед шантажуванням з легкістю.

Бруно Фрей пропонує брати до уваги економічний аспект проблеми тероризму. Суть його в тому, що терористам, як і всім людям, властиво мати раціональний мотив вибору поведінки. Це стосується як стимулів залучення до терористичної діяльності (обіцянка вічного загробного життя в раю та прощення всіх гріхів 70 родичам, що вкрай важливо для релігійних фанатиків, підвищення соціального статусу сім'ї терориста-самогубці, великі грошові компенсації його рідним), так і самої практики здійснення терактів: об'єктами нападу вибирають тих, загальні витрати на знищення яких є порівняно незначними, способи нанесення ударів є завжди оптимальними; найбільш незахищені та слабкі держави потрапляють під загрозу; періоди між атаками є достатніми для відновлення ресурсів та якісної підготовки до нового акту, що є однією з причин циклічності терористичної діяльності.

При цьому раціональність поведінки робить терористів ще більш небезпечними, тому що дає змогу їм оперативно реагувати на урядові заходи, спрямовані проти них, часто випереджаючи на кілька кроків мляву й безініціативну бюрократичну машину.

Зважаючи на аксіоматичність переваги економічного підходу, автор переходить безпосередньо до економічного аналізу тероризму. «Продуктивність» тероризму (тобто кількість та якість скоєних терактів), як стверджує він, обумовлена тим самим базовим принципом, що й економічна активність – балансом граничних витрат і граничної вигоди від здійснення кожного додаткового акту, при цьому гранична вигода зменшується від

економічної, силової та психологічної підготовленості суспільства, а граничні витрати з цієї ж причини зростають[232].

Економічний тероризм—це діяльність, метою якої є вимагання найчастіше готівкових грошей або будь-якого майна шляхом шантажування, погрожування застосувати насильницькі дії. Поширеним економічний тероризм є у таких сферах, які суттєво впливають на розподіл доходів у всьому світі: це шантаж транснаціональних компаній, захоплення заручників і торгівля наркотиками, причому останній напрям є найбільш потужним, і, як наслідок, небезпечним. Обсяг щорічної торгівлі наркотиками у світових масштабах досягає сьогодні, за деякими оцінками, 600 млрд. доларів, або 3-5 усього світового виробництва товарів. Ця кількість перевищує обсяг продажів зброї, що, природно, призвело до прояву небачених досі форм насильства та формуванню численних спеціалізованих груп на локальному, національному та міжнародному рівнях [102, с.56].

Ще в одній класифікації тероризму, необхідній для дослідження, критеріями обрано силу та засоби, за якими розрізняють індивідуальний, груповий, масовий види тероризму.

Індивідуальний (одиначний) тероризм виникає в ситуації, коли в потенційного терориста не вистачає зусиль, щоб отримати бажані ресурси «мирним шляхом». «Груповий тероризм» (форма вирішення конфлікту збройним шляхом) виникає в ситуації, коли одна зі спілок є занадто слабкою для того, щоб вступити в пряме збройне протистояння, і при цьому не бачить ефективних засобів мирного вирішення протистояння або не бажає цього. Груповий тероризм—це «партизанська форма ведення війни», яка відрізняється від традиційної тим, що «ворогами» є не «солдати-противники», а мирне населення, яке підтримує протилежну сторону. Саме свідоме й цілеспрямоване знищення мирного населення і відрізняє тероризм від партизанської війни або диверсійної діяльності. Теракт — це завжди вбивство або погроза знищення мирного населення. У цьому сенсі тероризм є гранично жорстокою формою реалізації групового конфлікту [82, с.83].

У науковій літературі описують кілька моделей пояснення причин і природи тероризму, серед яких – соціальна, кримінологічна, етична, етнічна та релігійна. Соціальна модель пояснює існування тероризму наявністю несправедливих суспільних відносин і розглядає його як вияв політичного й специфічно класового конфлікту. Кримінологічна модель фіксує увагу на кримінальній та психофізіологічній складовій терористичної діяльності, не применшуючи при цьому роль її соціальних факторів. Етична модель вказує на те, що імпульси до терористичних дій можуть виникати не тільки і навіть не стільки внаслідок зовнішнього (соціального) середовища, скільки від суперечливого духовного світу людини. Ця модель допомагає глибше розглянути витoki тероризму і, отже, розробити більш гнучку стратегію боротьби з ним. Етнічна й релігійна моделі акцентують увагу на небезпеці тероризму як формі загострення національного і, відповідно, віросповідального конфлікту. Відображаючи певні реальності, обидві моделі з точки зору практичного вчинення антитерористичної стратегії мають очевидні обмеження, пов'язані з високочутливим характером міжнародних відносин та релігійної сфери людського життя [135, с.20].

Одна з типологій поділяє тероризм за критерієм масштабності на внутрішній (внутрішньополітичний) і міжнародний. У сучасній практиці різких відмінностей між цими поняттями не існує. Слушними є також твердження про те, що чіткого розмежування між міжнародним і внутрішнім тероризмом ніколи не простежувалося. Адже міжнародний тероризм і внутрішньополітичний тероризм тісно взаємопов'язані. Терористична діяльність, особливо, якщо вона мала регулярний, систематичний характер, рідко була самодостатньою в межах однієї держави. Інтернаціоналістська ідеологія терористичних груп потребувала виходу за межі державних кордонів. До кінця ХХ ст. межа між внутрішньополітичним і міжнародним тероризмом стала ще більш невидимою. Це спровокували такі сучасні тенденції як: глобалізація та науково-технічний прогрес, розширення географії локальних конфліктів і посилення їх релігійної мотивації. Усе це

призводить до розмивання меж між локальними та глобальними, внутрішнім і міжнародним, ідеологічним і кримінальним тероризмом, одночасно змінюючи його мотиви, цілі, засоби, інфраструктуру і PR-технології [9, с.125].

Більшість збройних угруповань, цілі яких були локалізовані й обмежені національним внутрішньополітичним контекстом, найчастіше базувалися, вели збір коштів, пропагандистську діяльність і планування своїх злочинів на території декількох держав, іноді далеко за межами безпосередньої зони активності або походження групи. Як показує сучасна практика, лише деякі угруповання, які застосовують методи терору, розраховують тільки на внутрішні ресурси та кошти.

Ще одна відома типологія тероризму заснована на домінувальній мотивації збройного угруповання. На основі цього критерію збройні угруповання класифікують за трьома категоріями: 1) соціально-політичний (ідеологічний) тероризм лівореволюційного, анархістського, правоекстремістського та іншого налаштування, 2) націоналістичний тероризм, що практикується різними угрупованнями (від національно-визвольних рухів, що борються проти колоніального панування або іноземної окупації, до антиурядових збройних організацій етносепаратістського типу), 3) релігійний тероризм—одна з тактик збройних угруповань (від послідовників тоталітарних сект і культів до більш широких соціально-релігійних рухів), в ідеології яких переважають релігійні мотиви.

Особливість мотиваційної типології полягає в тому, що на практиці більшість озброєних терористичних угруповань не обмежуються однією мотивацією та однією ідеологією. Окрім того, завжди існує ймовірність того, що одна мотивація може бути змінена на іншу або ж різні мотивації можуть поєднатися в одну.

Ще однією, запропонованою російським дослідником Є.Степановою, є функціонально-ідеологічна типологія тероризму. Автор вказує на два критерії: 1)рівень і масштаб цілей та угруповання (транснаціональні

/глобальні або локалізовані), 2)ступінь взаємозв'язку терористичної активності з більш широким збройним протистоянням (конфліктом) (тобто, чи є тероризм тактикою у збройному конфлікті і як він поєднується з іншими формами насильства). Є.Степанова виокремлює три «функціонально-ідеологічних» типи сучасного тероризму: тероризм мирного часу, тероризм як систематична тактика збройного конфлікту; супертероризм.

Як приклади тероризму мирного часу наведено більшість форм і проявів ліворадикального тероризму другої половини ХІХ - початку ХХ ст, лівий тероризм у Західній Європі 1970-х і 1980-х років; правий тероризм (з боку расистських або неонацистських угруповань), у тих випадках, коли мова не йде про контрповстанське насилля з боку проурядових угруповань у збройних конфліктах; екологічний та інший тероризм, що має на меті просування тих чи інших «спеціальних» політичних інтересів та програм. Незалежно від конкретної мотивації, тероризм цього типу не є однією з тактик більш широкого збройного протистояння, яке ведеться і іншими методами [189, с.30].

Тероризм як систематична тактика збройного конфлікту використовується в асиметричних локально-регіональних збройних конфліктах (наприклад, кашмірськими, північнокавказькими, тамільськими та іншими бойовиками). Такий тероризм є типовим для збройних повстанських угруповань, що беруть участь у конфлікті і ототожнюють себе з тією чи іншою політичною метою, безпосередньо пов'язаною з загостреними протиріччями. Ця мета може бути амбітною—захоплення державної влади, створення самостійної, окремої держави або опір іноземній окупації. Однак, як правило, вона не виходить за рамки локального (національного) чи регіонального контексту. У цьому сенсі цілі терористів є обмеженими, а для їхнього просування застосовують незначні технічні засоби [189, с.31].

На відміну від попередніх видів тероризму, супертероризм (інакше — мегатероризм, макротероризм, катастрофічний чи глобальний), є відносно новим явищем. Його особливість—у глобальному масштабі. Цілі

супертерористів є глобальними і необмеженими, тому не можуть бути предметом переговорів [189, с.31-32].

Поширенню таких видів тероризму сприяє науково-технічний прогрес, інтеграція державних гравців у єдиний світовий простір, упровадження новітніх інформаційних технологій, уніфікація засобів зв'язку у всьому світі та ін.[9, с.7-8.].

Терористичні атаки на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 р. стали найбільшими. Однак ознаки макротероризму простежувалися й раніше: наприклад, хімічні теракти в токійському метро 1995 року. Після 11 вересня 2001 р. – численні теракти з масовими жертвами: від «Норд-Осту» та Беслану до трагедій Балі, Мадрида, Лондона та Мумбая [9, с.124].

Також прикладом супертероризму є діяльність «Аль-Каїди», що прагне до світового панування. Терористичне угруповання «Аль-Каїда» спланувала та вчинила жахливі теракти в США, довела, що для подібної структури немає окреслених просторово-територіальних меж, які вона не могла б перейти, немає межі для її злочинної винахідливості в плані пошуку нових засобів впливу на уряди найсильніших держав з метою отримати бажаний результат.

У політиці, сфері свого походження, тероризм усе частіше використовує досягнення прогресу. Реформування торкається насамперед організації. Сьогодні підпільні групи терористів, діючи в більшій чи меншій мірі анонімно, використовують найсучасніші засоби зв'язку, блискавично змінюють дислокацію, не втрачаючи при цьому постійних контактів між собою.

Виділяють такі види тероризму: звичайний, ядерний, хімічний, біологічний, електромагнітний, кібернетичний, інформаційний.

Звичайний тероризм використовує найвідоміші засоби ураження, зокрема вибухові речовини.

Ядерний, хімічний та біологічний тероризм (ЯХБ) «спеціалізується» на застосуванні ядерних подільних речовин і ядерних вибухових пристроїв, небезпечних хімічно та біологічно шкідливих речовин. До цих видів

тероризму належать також диверсії проти ядерних, хімічних та біологічно небезпечних об'єктів.

Електромагнітний тероризм—застосування генеруючих установок потужного електромагнітного випромінювання, що впливає як на людей, так і на певні технологічні системи об'єктів інфраструктури.

Кібернетичний тероризм уможлиблюється шляхом створення спеціальних програм-вірусів для виведення з ладу або порушення нормального функціонування комп'ютерних мереж.

Інформаційний тероризм своїми засобами обирає ЗМІ та інші інформаційні канали з метою нагнітання негативної атмосфери в суспільстві та розмежування його на певні прошарки.

На думку А.Коти, найбільшу загрозу розвинення має інформаційний тероризм. Саме Інтернет надає кіберзлочинцям таку можливість. Для них не є надскладним зламати комп'ютери державних установ, банків, підприємств, блокувати інформаційні потоки, порушувати функціонування навіть спецслужб і транснаціональних корпорацій; кібервіруси, розроблені ними, виводять із ладу десятки, сотні тисяч комп'ютерів. Це нова форма тероризму має характеристики, що відрізняють її від інших: вона діє в інтелектуальній сфері та породжує новий вид насильства, пов'язаний з кіберпростором, тобто «нематеріальне насилля, що може бути спрямоване проти будь-кого, а його успіх забезпечується не грубою силою, а нейронами» [102, с.57].

Ще одна типологія, яка заслуговує уваги, виділяє п'ять різновидів тероризму: ідеологічний чи революційний тероризм, спрямований на досягнення політичних або соціальних цілей; етнополітичний тероризм (акції етнічних чи політичних меншин з метою створення самостійної держави або, принаймні, досягнення політичної або культурної автономії); релігійний тероризм, який прагне нав'язати норми поведінки, що базуються на тій чи іншій релігії; вузькоцільовий тероризм, який є, за своєю суттю, «войовничим активізмом» окремих груп чи індивідів, які протестують проти дій (або бездіяльності) уряду, що сприймаються як неправильні або провокаційні.

Представниками цього виду тероризму є борці за права тварин, за заборону абортів, за чистоту довкілля та ін.; тероризм «обраних» вчиняють окремі особи з психічними відхиленнями або душевнохворі, які вважають себе зобов'язаними виконати якусь місію або дотримуються якоїсь соціальної філософії, вони діють поодиночі, ретельно плануючи свої терористичні операції [215, с.26].

Описані типи тероризму мають як загальні, так і відмінні ознаки. Слід зазначити, що в «чистому» вигляді той або інший різновид терористичної діяльності зустрічається вкрай рідко, прикладом сучасного різновиду є кібертероризм або політично мотивована атака на інформацію, комп'ютерні системи, комп'ютерні програми й обробку, яка набуває насильницьких форм проти нейтральних об'єктів з боку субнаціональних груп або підпільно діючих осіб.

На практиці всі типи тероризму можуть бути взаємопов'язані, взаємодіяти, утворюючи своєрідний синтез. Витоки, сутність і поняття тероризму простежено в наступному підрозділі.

1.3. Витоки, сутність і поняття тероризму

Протягом усього періоду свого існування людству відомими є прояви тероризму. Історики нагадують, що ще в I столітті нашої ери в Іудеї діяла секта сикаріїв (сика – кинджал або короткий меч), яка знищувала представників єврейської знаті, що співпрацювали з римлянами. Ще Фома Аквінський та засновники християнської церкви допускали ідею вбивства правителя, вороже налаштованого, на їхню думку, до народу. У Середні віки представники мусульманської секти асошафінів вбивали префектів і каліфів. У ці ж часи політичний терор практикували деякі таємні товариства в Індії та Китаї

На територіях сучасного Ірану, Афганістану та деяких інших країн існувала могутня таємна секта ісмаїлітів, що використовувала у своїй боротьбі доведені до досконалості способи фізичного усунення певних осіб, чим наводила тваринний жах на своїх супротивників з мусульманської сунітської знаті та правителів.

Дослідивши етапи Великої Французької революції та наполеонівських війн, можна простежити передісторію та історію тероризму. Масовий терор епохи Французької революції продемонстрував модель керування страхом, задіявши механізм визрівання тактики тероризму. У липні 1793 р. французька аристократка Шарлотта Корде заколола кинджалом члена Конвенту, голову Якобінського клубу Жана-Поля Марата. Причиною став кривавий терор, розпочатий якобінцями після падіння жирондистів [163, с.5].

У 1820-х рр.. в Італії формуються організації, які прагнуть до створення національної держави. На Сицилії зароджується мафія для боротьби з монархією Бурбонів. Одночасно на півдні країни виникає братство карбонаріїв, вплив яких поширився по всій Італії. Спочатку метою цього братства був захист селян і сільгоспробітників від свавілля поміщиків-землевласників. Карбонарії попереджали, а потім вбивали найбільш жорстоких гнобителів. Потім організація карбонаріїв набуває політичного спрямування та ставить перед собою завдання боротися з австрійським пануванням. Усі організації застосовували терористичні методи, залякуючи тюремників, поміщиків, офіцерів поліції та державних чиновників. Саме в цей же час тероризм набув поширення у Франції, Австрії, Німеччини. На короля Франції Луї-Філіпа було скоєно сім замахів, під час одного з них (1835) було вбито 18 і поранено 22 особи.

У 1848 р. німецький радикал Карл Гейнцген доводив, що політична боротьба є неможливою в умовах заборони вбивств, що фізичну ліквідацію сотень і тисяч людей можна виправдати, враховуючи «вищі інтереси людства». Отже, саме К. Гейнцгена можна вважати засновником теорії сучасного тероризму. На його думку, силу й дисципліну реакційних військ

можна перемогти такою зброєю, за допомогою якої невелика група людей може створити максимальний хаос. К.Гейнцген розраховував на отруйний газ, ракети, а також вимагав пошуку нових засобів знищення. Так виникла «філософія бомби» XIX ст., яка є похідною від концепції виправдання тираноббивства у грецькій історії.

На концепцію «філософії бомби» спиралася «теорія руйнування» Бакуніна, який у своїх роботах надавав перевагу тільки одній дії—руйнуванню, засобами боротьби пропонуючи отруту, ніж і мотузку. Революціонери, вважав Бакунін, повинні бути глухими до стогонів приречених і не повинні йти на жодні компроміси, а російський ґрунт повинен бути очищений мечем і вогнем.

Суть доктрини «пропаганди дією», висунутої анархістами в 70-ті роки XIX століття, полягала в тому, що не слова, а тільки терористичні акти можуть спонукати маси до тиску на уряд. З цим погоджується також Кропоткін, визначаючи анархізм «постійним збудження за допомогою слова усного та письмового, ножа, гвинтівки й динаміту».

До кінця XIX століття особлива роль у пропаганді тероризму в Європі та США належить Іоганну Мосту, який проповідував «варварські засоби боротьби з варварською системою».

Прикладами тероризму можуть бути замах на Наполеона, скоєний Феліче Орсігою 1858 року, вбивство герцога Пармського 1854 року, замах на Фердинанда III Неаполітанського та іспанську королеву Ізабеллу 1856 року, на прусського короля Вільгельма I і канцлера Отто фон Бісмарка, вбивство сербського князя Михайла Обреновича III 1868 року.

Поступово коло політичних рухів, які застосовують тактики тероризму, розширюється. Це вже були не тільки національні рухи, але й республіканці, анархісти та інші. Так виникає ідеологія тероризму [163, с.5].

З другої половини XIX століття тероризм стає постійним чинником суспільного життя. Його представники – російські народники, радикальні

націоналісти в Ірландії, Македонії, Сербії, анархісти у Франції 90-х років, а також аналогічні рухи в Італії, Іспанії, США.

До Першої світової війни тероризм вважався зряддям лівих. Але, по суті, до нього вдавалися індивідуалісти без політичних платформ, а також націоналісти не тільки лівих, соціалістичних орієнтацій. Після закінчення війни терор на своє озброєння взяли праві, націонал-сепаратисти та фашистські рухи в Німеччині, Франції та Угорщині, «залізна гвардія» в Румунії. Найбільшими терактами того часу були політичні вбивства Карла Лібкнехта та Рози Люксембург 1919 року, югославського короля Олександра і французького прем'єр-міністра Барту 1934 року. В основі цих рухів – різні ідеологічні платформи, але фактично ті та інші керуються положеннями доктрин «філософії бомби» і «пропаганди дією» [49].

У 1970-і роки відзначалося збільшення кількості терактів у країнах Європи, зокрема у ФРН та Італії. Методи терористів – вбивства й викрадання політичних і державних діячів, захоплення заручників, вибух бомб у державних установах та громадських місцях, напади й захоплення повітряних та морських суден, масові вбивства мирного населення (наприклад, в Індії, Шрі-Ланці), загрози та спроби захоплення або пошкодження ядерних пристроїв.

Зосередження на проблемі тероризму зросло в останній чверті ХХ ст. у багатьох країнах світу. У США робота в цьому напрямі активізувалася в часи правління президента Рональда Рейгана. У Радянському Союзі цю проблему розглядали в контексті боротьби двох світових систем – соціалістичної й капіталістичної, що було пов'язано з жорсткою критикою імперіалістичних держав в підтримці тероризму. У діяльності останніх зроблено спроби за допомогою різних методів терору підірвати основи соціалістичного ладу, підтримати терористичні організації фінансово та кадрово [78, с.64].

Відомо, що 20 відсотків нападів терористів було скоєно в останні роки проти громадян або установ США за кордоном. У 1988 році внаслідок терактів загинуло 192 і поранено 40 американських громадян. У період з 1985

по 1989 рр.. проти громадян та установ колишнього СРСР за кордоном було скоєно 68 вибухів, обстрілів, підпалів і 32 замаху – загинуло 10 осіб. У 90-і роки (хоча й відбувалися коливання в статистиці тероризму) в цілому простежується збільшення випадків. У 1994 році у світі було скоєно 314 терористичних актів, що перевищило кількість таких злочинів у 1993 році. Звісно, статистичні дані не відображають реальної картини тероризму, тому що не враховують, по-перше, деякі дії насильницького характеру, що мають специфіку тероризму, по-друге, кримінальні вчинки з терористичною мотивацією.

Найбільше уражені тероризмом азіатські країни, особливо мусульманські (вихідці з яких, як відомо, часто є організаторами та виконавцями міжнародного тероризму), а також Індія з її надзвичайним різноманіттям у етнічному та релігійному аспектах.

Не варто забувати про тероризм в Алжирі, де з 1992 року ісламські збройні угруповання ведуть боротьбу з центральним урядом. У січні 1997 р. в Алжирі неподалік від кінотеатру та кафе було підірвано потужну бомбу, яка забрала життя 23 людей, понад 100 алжирців отримали поранення різного ступеня тяжкості.

На сучасному етапі це явище проявило себе такими подіями, як: вибух в Оклахома-Сіті, підриг посольств у Кенії і Танзанії, організований Усамою бен Ладеном, вибухи житлових будинків у Росії, Франції, вбивства людей терористською організацією ІРА у Великій Британії, знищення посадових осіб у Іспанії організацією ЕТА, численні замаху на глав держав Ватикан, Грузії, Шрі-Ланки, США, Філіппін. Звичайно, неможливо не згадати і про антицивілізаційний акт тероризму, який було вчинено в США 11 вересня 2001 року [198].

В.Антипенко, зробивши історичний огляд виникнення та еволюції терористичного насильства, робить висновок, що усім ходом історії були сформовані й закріплені у масовій свідомості певні традиції політичної практики та соціального життя, які в сучасних умовах спонукають до вибору

терористичних методів та заходів вирішення різноманітних конфліктів [8, с.8].

Як зазначає О.Хлобустов, за своїми основними характеристиками тероризм на території колишнього СРСР цілком вписується в параметри, що характеризують сучасний етап світового розвитку даного феномену. Це і наявність основних напрямів (соціального – «лівого» і «правого», націоналістичного, релігійного), і реалізація різноманітних досягнень технічної думки в злочинних цілях, і коло об'єктів замахів, яке постійно розширюється, і особлива увагу засобів масової інформації до висвітлення терористичних актів, і перехід від індивідуальних замахів та невеликих груп до все більш систематичного й масового терору, що здійснюється добре організованими й оснащеними угрупованнями, тісно пов'язаними з певними політичними силами.

У деяких країнах СНД, зокрема, в Росії тероризм став довготривалим чинником сучасного політичного життя, відносно стійким явищем у розвитку суспільства [216, с.5-6].

Урядові або юридичні визначення тероризму зазвичай засновані на таких критеріях: навмисність, політична мотивація, напад на осіб, які не можуть чинити відповідний опір, приналежність або до внутрішніх груп, або до таємних організацій зовнішніх сил. У цих визначеннях відсутніми є соціальні, психологічні й комунікативні ознаки тероризму, а також розрізнення безпосередніх жертв, наявність державних ініціаторів чи державної підтримки тероризму. Чи можуть такі юридичні дефініції пояснити соціальні чи політичні характеристики тероризму? Більшість американських дослідників, наприклад Джонатан Уайт, вважають, що насильство є наслідком складних соціальних факторів, що не враховано у звужених юридичних нормах та зовнішній політиці [142, с.53].

Слід зазначити, що до цього часу у визначенні тероризму наукова спільнота не відпрацювала однозначної позиції. Таким чином, проблема розуміння, що таке «терор» і «тероризм» досі залишається невирішеною.

Незважаючи на те, що на сьогодні існує, за різними оцінками, від 100 до 300 визначень тероризму, фахівці з цього питання не мають одностайності з приводу їхніх дефініцій.

Деякі науковці вважають, що, зважаючи на багатоаспектність такого складного загальносоціального й кримінального явища, як тероризм, подання тотожної за змістом дефініції взагалі не є можливим. Відсутня поки що міжнародно-визнана дефініція тероризму на рівні ООН, хоча робота в цьому напрямку ведеться. Розмитість і нечіткість поняття, відсутність універсального міжнародно-правового визначення в основному є наслідком його політичної, а не економічної природи та походження. Загострена, політизована специфіка «тероризму» дає широке поле для його різних інтерпретацій залежно від цілей інтерпретатора й політичної кон'юнктури.

Провідний дослідник проблеми Волтер Лакер (як і інші вчені) навіть констатує неможливість досягнення консенсусу щодо вироблення спільної дефініції, якої «... не існує» і вона «не буде знайдена в найближчому майбутньому». Сам він називає тероризмом «нелегітимне застосування насильства щодо невинних людей задля досягнення політичних цілей», хоч і визнає приреченість спроб якось кваліфікувати це поняття через надзвичайну різноманітність проявів терору[27, с.7].

Як справедливо зауважують фахівці, події 11 вересня 2001 р. в США та подальша глобальна кампанія боротьби з тероризмом не тільки підвищили й без того високий рівень політизації поняття «тероризм» та можливості різних політичних спекуляцій, але стали потужним стимулом до нездорової тенденції трактувати його максимально широко, що стрімко поширюється в політичних колах і засобах масової інформації. Під визначення цього поняття потрапляють найрізноманітніші явища, його вживають для узагальнення широкого спектру насильницьких дій – від суто кримінальних до каральних. У публіцистиці «тероризм» взагалі використовують як синонім до «насилля» в цілому, політичного зокрема [189, с.23].

У науковій літературі визначено такі основні ознаки тероризму: тероризм є однією із форм організованого насильства; вплив спрямовано на великі соціальні групи; формування цілей у більшості випадках не пов'язується з конкретними проявами насильства, тобто між жертвами та метою, на яку спрямовують свої дії терористи, не існує прямого зв'язку; тактична мета тероризму полягає в тому, щоб привернути увагу до проблеми, стратегічна – досягти певних соціальних змін (свобода, незалежність, звільнення з виправно-трудових закладів певного контингенту осіб, революція тощо); акти тероризму за своєю суттю є традиційними формами загальнокримінальних дій; тероризм паралізує протидію з боку громадськості; знаряддям впливу є психологічний шок, який виникає від усвідомлення того, що будь-хто може стати жертвою, незалежно від того, до якого прошарку суспільства він належить; нехтування будь-якими правилами чи законами: жертвами актів тероризму можуть стати як дорослі чоловіки, так і жінки та діти; розрахунок робиться на ефект раптовості, неочікуваності та несподіваності; тероризм потребує негайного задоволення висунутих вимог, інакше – реалізуються погрози та насилля; може бути використаний організаціями будь-якої політичної орієнтації; за акти тероризму практично завжди терористична група бере на себе відповідальність, тому що вони є засобом досягнення мети, а не самоціллю; є антитезою до політичного вбивства; не простежується безпосереднього зв'язку між жертвою та групою, яка становить об'єкт впливу [198].

На думку А. Боташевої, основними ознаками тероризму як феномену політичної реальності в сучасних суспільствах є такі:

- ідеологічно мотивоване й організоване насильство;
- метод – систематичне навмисне залякування суспільства держави;
- мета – досягнення протиправних політичних та інших інтересів шляхом нелегітимного впливу на прийняття політичних рішень;
- підвищений рівень небезпеки внаслідок можливості терористів використовувати досягнення глобалізації та техногенної цивілізації

(біотехнології, інформаційні технології, сучасні засоби озброєння та зв'язку, транслітерація залякування, засоби масового ураження та ін.). Сучасний тероризм характеризується активізацією суїцидальності, переважним нападом на символічну мета та прагненням до масовості невинних жертв [20, с.15].

Зважаючи на спільнокореневість слів «терор» та «тероризм», постає потреба лексичного розрізнення даних понять.

1. Тероризм є кримінально-правовим явищем, а терор—соціально-політичним.
2. Терористи під час скоєння терористичних актів не мають влади не тільки над певною групою, але й взагалі, а особи, що застосовують терор, володіють необмеженою владою над певним соціальним контингентом.
3. Для терору створення ситуацій страху, пригніченості може бути кінцевою метою; у тероризмі застосовують «інструментальне» насильство або погрози, що є лише засобами досягнення інших цілей.
4. Тероризм завжди протиправний, а терор за певних обставин (коли суб'єктом є держава) може бути легітимний.
5. Для тероризму однією з ознак є раптовість, для терору – очікуваність унаслідок масштабності та системності його вчинення.
6. Тероризм може бути вчинений однією особою, для терору це є недостатнім [198].

Деякі фахівці вважають, що терор і тероризм не є поняттями, що пов'язані з чітко визначеними й ідентифікованими подіями. Саме це зумовило той факт, що «терор» і «тероризм» не розмежовують за значенням. Тому необхідно звернутися до етимології.

Слово «терор» є запозиченням з латини, де воно означає «страх», «жах». Відповідно, подібне значення мають похідні від нього: англійське «terror» і французьке «teurreur». У сучасному розумінні це слово почали

вживати наприкінці XVIII ст., а його поняттєве оформлення відбулося в період Великої французької революції [198].

Новий тлумачний словник української пропонує таке визначення терору: «Найгостріша форма боротьби проти політичних супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення» [198].

Специфіка міжнародних актів щодо протидії тероризму (Європейська конвенція з припинення тероризму, Декларація про заходи з ліквідації міжнародного тероризму, Міжнародна конвенція щодо боротьби з бомбовим тероризмом, Конвенція щодо боротьби з фінансуванням тероризму) не передбачає конкретного визначення терміна «тероризм» та відокремлює його від політичної контексту. Так, наприклад, у Європейській конвенції з припинення тероризму зазначено, що терористичні злочини не розглядаються як політичні злочини або злочини, викликані політичними мотивами. А відповідно до ст. 6 Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму зафіксовано: «Кожна держава-учасниця забезпечує такі заходи, які можуть виявитися необхідними, зокрема у відповідних випадках у сфері внутрішнього законодавства, для забезпечення того, щоб злочинні діяння, що потрапляють під дію цієї конвенції, за жодних обставин не підлягали виправданню міркуваннями політичного, філософського, ідеологічного, расового, етнічного, релігійного або іншого аналогічного характеру».

Прикладом ефективної міжнародної співпраці щодо вирішення цього питання може стати прийняте 7 грудня 2001 р. Радою ЄС Рамкове рішення про боротьбу з тероризмом. Було вироблено загальне визначення тероризму, перше на міжнародному рівні. Терористичними злочинами класифікуються «умисні дії, які за своє суттю чи змістом можуть завдати серйозної шкоди країні чи міжнародній організації», «у разі, якщо вони вчинені з метою залякування населення або незаконного спонукання уряду або міжнародної організації до виконання або невиконання будь-яких дій, чи серйозної дестабілізації або руйнування основних політичних, конституційних, економічних або соціальних структур країни чи міжнародної організації».

Визначення ЄС не відкидає узагальнені інтерпретації, але зорієнтовує на головну мету – зблизити законодавства країн, що є членами Ради ЄС у сфері боротьби з тероризмом і допомогти тим державам-членам, які не мають законодавства в цій галузі, відпрацювати його. Рамкове рішення дає змогу паралельно співіснувати всім національним законам про боротьбу з тероризмом.

Визначення тероризму подано в Законі України «Про боротьбу з тероризмом», згідно з яким «тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я невинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [71].

Український дослідник Н.Грицак, проаналізувавши чинне антитерористичне законодавство України, робить висновок про фрагментарний характер й розрізненість правових норм за окремими напрямками регулювання. Насамперед, неузгодженість простежується у поняттєво-категоріальному апараті. Твердження, що «про терміни не сперечаються, про терміни домовляються» слухним є лише в другій своїй частині: про терміни необхідно сперечатися й домовлятися. Логічне й чітке використання термінології є важливим елементом побудови теоретичних засад будь-якого процесу, без чого неможливо оцінити його якість, здійснити будь-які коригувальні чи запобіжні дії тощо. Як свідчить законодавча практика країн - членів ЄС і НАТО, тероризм і терористичний акт – поняття нерівнозначні. Тероризм як соціальне явище – це сукупність злочинів, які здійснюють з метою залякування населення або певної групи осіб шляхом учинення або погрози вчинення насильницьких дій. Сукупність таких дій і є злочинами терористичної спрямованості (характеру). Але в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» поняття тероризм несе інше змістове навантаження та визначається як суспільно небезпечна діяльність. Окрім

того, поняття злочини терористичної спрямованості взагалі не визначене чинним законодавством України. Водночас у текстах нормативних актів, наприклад у Законі України «Про боротьбу з тероризмом», вживаються терміни злочини терористичного характеру та злочини терористичної спрямованості, а в Законі України «Про основи національної безпеки України» – злочини з терористичною метою. Очевидно, що є необхідність чітко визначити ці поняття у статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [44, с.34-35].

В.Коршунов вважає, що потрібно «під тероризмом розуміти не тільки суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я невинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей, але й завданні значних матеріальних збитків чи настанні інших суспільно небезпечних наслідків, що здійснюються з метою порушення громадської безпеки» [100, с.5].

Як зазначає С.Телешун, «тероризм можна визначити як засіб використання недержавного насилля або загрозу насиллям для того, щоб спричинити тотальну паніку в суспільстві, послабити або повалити урядові структури й викликати політичні зміни, спровокувати в населення стурбованість своєю беззахисністю перед насиллям, а, отже, й призвести до зміни державної влади та задовольнити нові політичні, соціальні, релігійні й етнічні вимоги [196, с.166].

Е.Ожиганов пропонує таке визначення тероризму: «Це незаконне навмисне використання фізичного чи психологічного насилля або загроза такого насильства з подальшими політичними цілями, мішенню якого обираються цивільні особи і об'єкти для створення в суспільстві психологічної атмосфери страху й уразливості, завданням яких є вплив на законні органи влади. Воно розраховане на те, щоб змінити політику, методи чи структури. При цьому політичні цілі можуть бути системними або

підсистемними та мотивуватися складними соціальними силами, такими, як ідеологія, етнонаціоналізм, релігійний екстремізм або тіньова політика держав, що борються за політичне панування або контроль над стратегічними ресурсами» [142, с.53-55].

На думку Н.Лопашенко, «тероризм – це така сукупність злочинів проти особи, власності, суспільної безпеки та громадського порядку, що дає нову кримінальну якість, – самостійний злочин, що багаторазово перевершує інші за ступенем суспільної небезпеки, якщо можна так висловитися, надзлочин»[113].

Як відзначає В.Антипенко, «у механізмі терору головна роль належить не безпосереднім мотивам скоєння конкретного теракту, а вагомим політичним мотивам, які до того ж освячені національно-ритуальними, релігійними та іншими ідеями» [8, с.10].

Останнім часом у науці й політиці використовують термін «міжнародний тероризм», ознаки якого розроблені Інтерполом та містяться в «Посібнику з боротьби з міжнародним тероризмом». Слушними є міркування Б.Нетаньяху: «Найчастіше ті чи інші держави вважали і продовжують вважати «своїх»терористів єдиними, з ким варто боротися, а на діяльність, ворожу іншим урядам, схильні дивитися крізь пальці. Цей підхід викликає запитання, не тільки тому, що сумнівною є його моральність. Найголовніше те, що він неефективний »[138, с.186].

Закономірно, що живильним для тероризму є кримінальний осередок. Саме звідси найчастіше рекрутуються виконавці найжорстокіших акцій. На думку А.Григор'єва, «тероризм, організована злочинність і корупція сьогодні тісно взаємопов'язані. Взаємозв'язок цих небезпечних явищ простежується у вчиненні найбільш зухвалих злочинів, які мають підвищену суспільну небезпеку, що дає можливість учасникам терористичної організації ставати невразливими для правосуддя »[43].

Останнім часом у науковій літературі актуалізується дискусія про визначення політичного тероризму. В.Ліпкан дає таке визначення:

«Застосування чи погроза застосування насильства або інших загальнонебезпечних дій особою чи групою, якщо такі дії спрямовані на дестабілізацію стану правових норм і відповідних інститутів безпеки, які гарантують захист суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та конституційного ладу держави для прийняття державою, міжнародною організацією, фізичною чи юридичною особою будь-якого рішення чи утримання від нього» [197].

В.Антипенко звертає увагу на те, що тероризм як засіб та метод вирішення конфліктів має специфічні ознаки: «По-перше, не можна погодитися з висновками деяких спеціалістів, про те, що тероризм – це зброя слабких. Широкого застосування у різних площинах та агресивного характеру він набув саме під час завоювань та підкорювання сильними, більш цивілізованими народами народів та територій менш розвинутих. У наші часи, коли суспільство інституалізоване, тероризм є способом, що забезпечує колишнім метрополіям прихований вплив на різні світові процеси з метою збереження своїх інтересів. По-друге, незважаючи на те, що сутність тероризму складає залякування, насильство та наявність невинних жертв, він як засіб боротьби знаходить поблажливість, виправдання та навіть підтримку деяких філософів, ідеологів та інших спеціалістів, а також окремих соціальних груп. По-третє, вагомий аспект популярності тероризму серед солідарної з його цілями частини населення, особливо серед молоді, криється у високому ступені морального виправдання в порівнянні з кримінальною злочинністю, яка також є однією з болючих проблем людства. По-четверте, своєю активізацією тероризм у значній мірі зобов'язаний зростанню ролі релігії. По-п'яте, у ході розвитку суспільства, науково-технічного прогресу тероризм може одержувати більше переваг порівняно з протидіючою йому правоохоронною системою держав і світового співтовариства. По-шосте, потенційно в тероризмі закладено надзвичайний інтерес до цього явища. Застосування тероризму обґрунтовується тим, що, задовольняючи свій

інтерес (найчастіше через ЗМІ), терористи здебільшого досягають своєї основної віддаленої мети – формування певної суспільної думки» [8, с.8].

Деякі дослідники вважають, що між політичним тероризмом і політичним екстремізмом багато спільного, і це загальне полягає, насамперед, у причинах їхньої появи, що вкорінені в соціальній практиці: нерівному становищі соціальних, етнічних і політичних груп, культурно-етнічної та релігійної незадоволеності, перебуванні в ситуації соціально-політичного тиску та економічного позбавлення. І політичний екстремізм, і політичний тероризм можуть бути наслідком прояву агресії, що виникає в осередках фрустрованих індивідів і соціально-етнічних груп. Але є і відмінності: як такі, що виникли в майже однакових умовах, вони відрізняються: по-перше, характером і ступенем прояву насильства як основного методу впливу, по-друге, глибиною протиборства, по-третє, рівнем консенсусності (здатності до діалогу). Тому якщо політичний екстремізм – це ідеологія та практика соціального тиску, то політичний тероризм – це інструмент соціального придушення з розрахунком на психологічний ефект страху й загальної уразливості [3, с.8].

Отже, незважаючи на значну схожість, мова йде про нетотожні явища. Політичний екстремізм є багатовимірним і складним соціальним явищем, що виступає і як ідеологія (філософія), і як практика, і як механізм етносоціальної та релігійної мобілізації, і як принцип та інструмент політичного життя. Множинність його проявів і форм, обумовлених різними причинами й джерелами, визначається спільною дією факторів різного ступеня впливу (і не тільки політичних). Політичний екстремізм є відображенням складного конгломерату об'єктивних і суперечливих відносин між різними політичними, соціальними, економічними, етнонаціональними, конфесійними сегментами суспільства [3, с.9].

М.Лабунец зауважує, що в літературі системоутворювальні ознаки екстремізму, як правило, виводяться з урахуванням двох критеріїв: ідеологічного (приналежність до крайніх поглядів та ідейних орієнтацій) і

юридичного (протиправні, антиконституційні дії, зокрема й насильницькі). У першому випадку екстремізм визначається як ідеологія, що передбачає її примусове поширення, нетерпимість до опонентів та інакодумців. У другому – як антидержавна діяльність, що порушує встановлений правовий демократичний порядок.

М.Лабунец звертає увагу на те, що залежно від цільової спрямованості й суб'єктної діяльності екстремізм можна проаналізувати у трьох формах: політичній, національній, релігійній. Політичний екстремізм трактується як насильницькі дії, спрямовані на зміну політичного ладу чи державної політики. Національний екстремізм обґрунтовується як прагнення політичних суб'єктів, громадських організацій та окремих громадян забезпечувати будь-якими засобами домінування інтересів власної нації чи етносу на шкоду міжнаціональній єдності, аж до порушення прав і свобод людини та громадянина за ознакою національної приналежності. Релігійний екстремізм інтерпретується як нетерпимість до інших конфесій чи утвердження переваг представників однієї з конфесій [107].

М.Лабунец для визначення екстремізму обирає системну методологію, яка передбачає його понятійне оформлення з урахуванням єдності трьох складових: предметної конфліктогенної підстави, суб'єктної діяльності та технологічної цілеорієнтованої владної ієрархізації. Це означає, що екстремізм може проявити себе в різних сферах діяльності (економіці, політиці, праві), відносин (міжнаціональних, сімейних, виробничих), способах відстоювання інтересів, прав, переконань, а також методах досягнення переваги чи домінування в ієрархічних спільнотах або субкультурах (тоталітарних, злочинних, модерністських та ін.).

На думку даного автора, політичний екстремізм – це певний вид нелегітимної протестної діяльності політичних суб'єктів з легалізації своїх цілей, пов'язаних з публічною владою, що досягаються будь-якими засобами, насильницькими передусім.

Порівнюючи поняття політичного екстремізму та політичного тероризму, можна зробити висновок, що політичний тероризм схожий з екстремізмом за цілями, конфліктологічною природою та незаконним насильством, а відрізняється діями, спрямованими на фізичне усунення політичних противників (масові жертви, вбивства) та збройним захоплення влади [107, с.10-11].

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що в цілому відсутність чіткості та єдності у поглядах дослідників на визначення тероризму та міжнародного тероризму свідчить про те, що ці поняття є категоріями більшою мірою політичними, ніж правовими.

Висновки до розділу 1

Аналіз кандидатських і докторських дисертацій доводить зростаючу актуальність проблеми тероризму. Значну кількість робіт захищено в період, починаючи з кінця 1990-х р. по теперішній час. Аналіз ступеня розробленості проблеми свідчить про те, що, незважаючи на велику кількість літератури з проблем тероризму та досліджень у цій галузі, сьогодні немає достатніх підстав стверджувати, що закономірності виникнення тероризму як соціально-політичного феномену вивчено. Тероризм – це унікальне явище, що вражає суспільства, які перебувають на абсолютно різних рівнях соціально-політичного, економічного, культурного розвитку та стикаються з найрізноманітнішими проблемами.

Розгляд основних теоретико-методологічних підходів до дослідження соціально-політичних проблем тероризму дало можливість виокремити три основні. Відмінність цих підходів у розгляді першопричин тероризму. На думку тих, хто підтримує тезу про те, що такі першопричини існують, наявними мають бути необхідні умови, які провокують розвинення тероризму: соціальна нерівність, нерозвинена економіка, причини

культурного й релігійного спектру. Такий підхід прийнято вважати «дослідницьким».

Суть другого підходу, названого «практичним», полягає в тому, що пошук першопричин тільки виправдовує незаконні чи протиправні дії терористів. Даний підхід засновано на припущенні, що тероризм зовсім не обумовлений певними об'єктивними причинами, але викликаний злісними намірами екстремістів і фанатиків, які прагнуть зруйнувати нормативний порядок з метою вплинути на легітимну політичну владу.

Як показало дослідження, дискусії про поняття «тероризм» досі залишаються гострополемічними, існує безліч визначень та тлумачень. Недостатньо універсальною є дефініція тероризму на рівні Організації Об'єднаних Націй (ООН), тому робота в цьому напрямку триває. Слушними є міркування фахівців, які вважають, що розмитість і нечіткість цього поняття, відсутність загальноприйнятого міжнародно-правового визначення зумовлені його політичною, а не академічною природою та походженням. Політизований підтекст «тероризму» дає широкий простір для різних інтерпретацій відповідно до мети інтерпретатора й політичної кон'юнктури.

Найбільш вживаним є тлумачення тероризму як форми запланованого прояву агресії, спрямованого на конкретні публічні особи або випадкові скупчення людей, наслідком чого має стати формування почуття страху й пригніченості у певних груп або у всього населення країни заради досягнення політичних, економічних та інших цілей.

У науковій літературі визначення сучасного тероризму окреслено чіткіше. Варто погодитися з А.Боташевою, на думку якої, сучасний тероризм – це прояв політичної організованої злочинності як у національних, так і в міжнародних масштабах. Його взято на озброєння різних політичних угруповань і злочинних транснаціональних синдикатів як порівняно дешевий і дієвий метод та засіб для створення певної конфліктної ситуації з метою

отримання нового політичного синтезу й нових реальностей, як мотив і виправдання геополітичної експансії [20, с.42].

Можна зробити висновок про те, що глобалізація надає не тільки безсумнівні пріоритети в економічній, політичній та інших сферах міжнародного співробітництва, сприяє діловому й науковому партнерству, але й призводить до активізації терористичних структур.

Розгляд питання про співвідношення політичного тероризму й політичного екстремізму дає підстави стверджувати, що політичний тероризм є найбільш вираженою формою політичного екстремізму. Політичний екстремізм і політичний тероризм нерозривно пов'язані та неподільні, саме тому дослідження має бути системним.

У політичній сфері екстремізм виступає проти сформованих державних, суспільних інститутів і структур, прагнучи підірвати їхню стабільність, розхитати та скинути владу заради досягнення своїх цілей, як правило, силовими, зокрема терористичними методами. Політичний тероризм є політичним екстремізмом, який вдається до систематичного використання насильства (або погрози) для досягнення політичних цілей. Тому політичний тероризм є специфічним методом досягнення екстремістських цілей [3, с.10].

Таким чином, як справедливо вважають дослідники, політичний тероризм є практичним втіленням екстремістського світогляду, його крайнім вираженням, можна сказати, продовженням. Політичний тероризм відображає собою практичний аспект політичного екстремізму, його слід розуміти як один з методів політичної боротьби, що має не тотальний, масовий, а навпаки, локальний характер. Основною суттю і метою сучасного політичного тероризму як крайньої форми політичного екстремізму є створення атмосфери страху як засобу досягнення певних політичних цілей, а основною його ознакою – публічний характер застосування насильства, розрахований на широкий суспільний резонанс. Політичний тероризм, з деяким припущенням, можна пояснити як складову, хоча і не обов'язкову,

частину політичного екстремізму, як один з його проявів – найбільш виражений та дієвий.

Отже, відсутність чіткості та спільності в розумінні того, що таке тероризм, значно ускладнює практичну боротьбу з ним на національному і особливо на міжнародному рівнях, тому постає нагальна потреба уточнення, обмеження й конкретизації визначення цього терміна. Однак сучасний тероризм є настільки складним і різноманітним, що будь-яка спроба «звузити» тлумачення наражає на ризик втратити чимало важливих особливостей та модифікацій «у всіх його формах й проявах» (використовуючи формулювання ООН).

Викладене дає підстави узагальнити, що з'ясування тероризму як соціально-політичного феномену потребує подальшого детального розгляду. Тероризм, як відомо, зумовлений багатьма причинами, аналіз яких допомагає адекватно розробити ефективні способи його попередження та подолання. Важливими є адміністративні, силові методів боротьби з тероризмом, особливо, якщо вони підкріплюються поліпшенням соціального забезпечення відповідних прошарків населення. Причини та фактори ескалації політичного тероризму в сучасному суспільстві розглядаються в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОТИРІЧЧЯ ЯК ОСНОВА ТЕРОРИЗМУ

2.1. Причини та фактори ескалації політичного тероризму в сучасному суспільстві

У середині 90-х років тероризм охопив понад 100 країн світу, а кількість терактів перевищила 25 тисяч. Стрімкому росту терористичної активності передували зміни соціально політичної ситуації у світі, а також такі об'єктивні та суб'єктивні причини кінця ХХ ст.: закінчення періоду “холодної війни”, розпад СРСР, зростаючі амбіції радикального крила ісламських фундаменталістських угруповань, численні регіональні та локальні конфлікти, відтік висококваліфікованих спеціалістів з високих технологій (зокрема, ядерних технологій) за кордон, доступ за допомогою “інтернет-технологій” до спеціальних знань у галузі радіаційної та ядерної фізики, значні фінансові та технологічні ресурси, якими заволоділи міжнародні терористичні угруповання та організації [66].

У цілому загальними причинами виникнення тероризму більшість фахівців вважають:

- 1) загострення протиріч у політичній, економічній, соціальній, ідеологічній, етнонаціональній та правовій сферах;
- 2) небажання окремих осіб, груп і організацій дотримуватися прийнятої для більшості суспільства системи громадського життя та намагання отримати переваги шляхом насильства;
- 3) застосування терористичних методів окремими особами, організаціями, державами для досягнення політичних, економічних і соціальних цілей [163, с.17].

Загальні причини тероризму можуть бути доповнені особливостями розвинення суспільних відносин у конкретній країні.

Як справедливо пише А.Гушер, більшість причин й рушійні сили тероризму давно є очевидними. «Сучасна глобальна людська ситуація на нашій планеті ускладнюється загостренням у світі соціально-економічних та міжцивілізаційних протиріч, протистоянням між розвинутою Північчю та відсталим у розвитку Півднем. Ці протиріччя і це протистояння не в змозі пом'якшити, тим більше – повністю знівелювати та врівноважити їх ні досягнення науково-технічної революції, ні процеси глобалізації економіки або глобальний характер інформаційно-пропагандистської сфери. Як не намагаються країни «золотого мільярда» нав'язати свої погляди решті світової спільноти та змусити її наслідувати свій приклад, ефект найчастіше виходить прямо протилежний бажаному [49].

На думку авторів доповіді вашингтонського інституту Worldwather, «показники життя» – розгул війни, тероризму та епідемій не зупинити, поки розвинені країни не почнуть ділитися з бідними. Директор економічної програми ООН Клаус Топфер вважає: «Без інвестицій у вирівнювання умов життя нездатність розвинених країн задовольнити потреби найбідніших веде до вибухового зростання тероризму. При такій нерівності підтримувати світову стабільність практично неможливо. Якою є залежність тероризму та рівня життя? Завдяки держсубсидіям фермери розвинених країн продають свою продукцію на 20 – 25% дешевше, ніж їх конкуренти з країн так званого третього світу. Тому селяни Колумбії, Перу, Мексики вирощують наркотики. А наркотики і тероризм є супутніми явищами» [163, с.17].

Як відзначають деякі дослідники, якраз на ґрунті бідності стрімко «розростається» тероризм, який в умовах глобалізованого світу набуває ознак міжнародного та є одним із показників міжцивілізаційних протиріч та конфліктів. Загостренню останніх об'єктивно сприяє те, що матеріальні та духовні багатства нашої планети вкрай нерівномірно розподілені між високорозвиненими, постіндустріальними західними країнами так званого

«золотого мільярда» та іншими, переважно азійськими, африканськими, латиноамериканськими державами, які в своїй більшості перебувають на доіндустріальній, індустріальній стадіях суспільного розвитку. Достатньо сказати, що населення США, яке складає 1% усього людства, споживає 40% національного багатства сучасного світу [192].

Аналіз сучасних міжетнічних конфліктів, які накрыли хвилею тероризму пострадянські країни: Росію, Вірменію, Азербайджан, Грузію, Таджикистан, Узбекистан, – свідчить, що їх головною причиною стало невирішене протиріччя між двома взаємовиключними міжнародними принципами: правом націй на самовизначення і принципом цілісності території та непорушності кордонів. Аналіз діяльності терористських організацій (ЕТА в Іспанії, ІРА у Великій Британії, «Аль-Каїди» в Афганістані та багатьох інших) свідчить про те, що саме тероризм найчастіше застосовується для вирішення міжетнічних конфліктів [198, с.40].

Як вважає С.Телешун, «тероризм з'являється там, де утворюються геополітичні порожнини, «гарячі точки», де суттєво ослаблено владу, неспроможну професійно реалізовувати інтереси громадян, яку ці громадяни не зацікавлені підтримувати, де не працюють міжнародні механізми політичного й правового регулювання розвитку суспільства»[196, с.166].

Україна є поліетнічною державою, тому виважена етнічна політика нашої країни є запорукою її цілісності й єдності, а, отже, процвітання та впевненого крокування до Європи.

В.Антипенко відзначає, що основні причини тероризму в економічній, історико-культурній та психофізичній сферах, а саме: зростаюча різниця у економічному розвитку держав і націй, яка утворилася внаслідок насильницького розподілу й використання ресурсів, що призводить також і до соціальної несправедливості на всіх щаблях суспільства; чисельні вузли міжцивілізаційних протиріч, які історично склалися та утворюють умови для

дискримінації певних груп людей за національними, релігійними, етнотериторіальними та іншими подібними ознаками; людська деструктивність, що проявляється у психофізичній сфері особистості чи груп особистостей [8, с.6].

Можна погодитися з точкою зору дослідників, які вважають, що однією з найважливіших причин сучасного тероризму є порушення історично сформованого природного балансу між централізованим регулюванням і здатністю суспільства до саморегуляції. Якщо послабшення державного регулювання не повністю компенсується інституалізованою самоорганізацією, то моментально активізуються спонтанні прояви соціальних патологій: злочинності, тероризму, тіньової економіки, корупції та ін. Руїнування в будь-якій державі фундаментальних осердь порядку, іншими словами, ієрархій (державних, соціальних, культурних, релігійних, ціннісних, економічних) неминуче провокує терористичні тенденції [133, с.27].

Л.Давидов та П.Купник вважають, що у зв'язку з проявами тероризму в системі відносин сучасного суспільства необхідно в заходах запобігання та ефективної боротьби з тероризмом звернути увагу на наявність загальної соціально-організаційної підстави для появи та розгортання терористичної діяльності [50]. Отже, небезпека активізації тероризму, незважаючи на те, якими є її конкретні конфліктогенні чинники, неминуче виникає тоді, коли в різних сферах життєдіяльності суспільства конфліктні ситуації переростають у гостру конфронтаційну форму, що виражає націленість сторін на жорстке продавлювання інтересів і на примус до згоди з ними своїх опонентів на основі встановлення відношень панування й підпорядкування [187, с.154].

С.Телешун виділяє 9 основних, на його думку, передумов можливого виникнення й розвинення тероризму в Україні: політична нестабільність; конфлікти в релігійному середовищі; незадовільний стан екології; міжкланові конфлікти; низький рівень медичного обслуговування, наявність військової бази ВМФ РФ на території України; висока концентрація в регіоні об'єктів

підвищеної небезпеки; етнічні протиріччя в окремих регіонах України; незахищеність інформаційного простору України [195, с.93].

Думки фахівців про тероризм можна порівняти з думкою громадян України. Результати соціологічного опитування свідчать про те, що найвпливовішими суспільно-політичними чинниками тероризму в Україні респонденти вважають: політичну нестабільність – 60,2%; міжкланові конфлікти, протиріччя олігархів – 33,77%; етнічні суперечки в окремих регіонах України – 35,97%; міжрелігійні та міжконфесійні конфлікти – 35,97%; криміналізацію суспільства – 21,45%; перебування на території України іноземних військових контингентів – 23,76%. Приблизно 80% опитаних спеціалістів вважають найнебезпечнішим терогенним чинником неконтрольовані міграційні потоки, міжрелігійні та міжконфесійні конфлікти (53,28%), та політичну нестабільність (36,63%) [115, с.10].

Мова йде про те, що спровокувати розвиток тероризму може криза «нестійкої» ідеології й державно-правової системи країни, коли з'являються різні опозиційні групи (політичні, соціальні, національні, релігійні), які ставлять під сумнів легітимність чинної влади та всієї системи керування. Їхню поведінку дослідники прогнозують, спираючись на положення теорії соціальної аномії Роберта Мертона: якщо дані групи не зможуть досягти своєї мети легальним способом, то вони можуть обиратимуть політику тероризму як спосіб тиску на інститути влади й громадянську свідомість.

Як відзначає А.Маслов, «кризові структурні зрушення в суспільстві призводять до небувалих масштабів мобільності різного характеру та рівня в суспільстві. У цій ситуації особистість (а часом і група, прошарок, а іноді і все суспільство) піддається певним випробуванням, що зумовлюються нестандартними ситуаціями, в яких вони опиняються. Найбільш вираженою характеристикою індивідів у перехідний період існування соціуму є їхня мобільність, пов'язана з погіршенням становища. У будь-якому випадку можна стверджувати, що революційні перетворення в суспільстві на певний (часом досить тривалий) період відкидають суспільство в своєму розвитку

назад. А особистість, що опинилася на межі соціокультурних середовищ, вимушена адаптуватися до нового середовища або боротися за свій попередній статус. І в одному, і в іншому випадку маргінальний стан особистості призводить до різного рівня напруженості, яка зумовлюється рівнем успішності чи неуспішності адаптації до нових умов життя, зміни ідентичності. Суперечності, що виникають у ході адаптації до нового соціокультурного середовища, часто виражаються в нестандартній (девіантній як у негативному, так і в позитивному значенні цього слова) поведінці, стані відчуженості, протиставленні себе суспільству в різних ступенях, крайнім з яких є тероризм» [118, с.27].

На думку С.Телешуна, одним із факторів політичної нестабільності може бути неможливість для значної частини громадян повноцінно реалізувати свої права й свободи, а також те, що відчувається брак ознак класичної демократії. «А це обумовлено недосконалістю українського законодавства, непрозорістю прийняття політико-економічних рішень владними структурами, слабкістю інтелектуальної конкуренції та системного контролю за реалізацією прийнятих рішень, високим рівнем корупції в системі державної влади. Ці фактори можуть реально порушити систему суспільних зв'язків, а значить, створити «суспільство постійного ризику», при якому тероризм знаходить підтримку значної частини громадян» [196, с.167-168].

Останнім часом усе більше людей звертається до церкви, що пояснюється недовірою до органів влади та політичних організацій, зниженням рівня життя значної частини громадян, втручанням іноземних релігійних центрів у внутрішнє церковне життя країни, а також зарубіжної релігійною експансією та радикалізацією як традиційних, так і нетрадиційних конфесій. Так, згідно з результатами дослідження, повністю або переважно довіряють церкві 67,1% респондентів, українським засобам масової інформації – 46,4%, збройним силам – 40,1%, російським ЗМІ – 37,4%, західним ЗМІ – 36,5%, президенту – 31%, місцевим радам – 30,4%,

СБУ – 28,3%, місцевим державним адміністраціям – 25,6%, уряду – 22,9%, профспілкам – 21,4%, Верховній Раді – 18,7 %, міліції – 17,4%, прокуратурі – 17% і судам – лише 14,3% [212].

Незадовільний стан екології створює передумови для виникнення екологічного тероризму. Деякі дослідники звертають увагу на можливість виникнення екологічного тероризму, коли об'єктом диверсій стає навколишнє середовище.

Міжкланові конфлікти в умовах регіонального розмежування Україні на окремі фінансово-промислові групи та політичні сили за допомогою тероризму й сепаратизму намагаються вирішувати питання політико-економічного характеру, дестабілізуючи ситуацію в регіонах, підконтрольних політичному опонентіві.

Низький рівень медичного обслуговування, санітарного, епідеміологічного контролю зумовлює можливість проведення на території України терористичних актів із використанням хіміко-бактеріологічної зброї. За оцінками фахівців, Україна сьогодні нездатна ефективно боротися з виникненням понад 4 осередків епідемій у містах із населенням близько 1 мільйона осіб.

Наявність військової бази ВМФ РФ на території України створює небезпечне підґрунтя для проведення терористичних актів проти російського військового контингенту в Україну як з боку іноземних терористичних центрів, так і з боку внутрішніх радикалів.

Висока концентрація в регіоні об'єктів підвищеної небезпеки, які вимагають капітального ремонту, автоматично звертають на себе увагу терористичних груп й організацій як об'єкти посягання. За оцінками деяких експертів, такими можуть бути дніпровський каскад ГЕС, АЕС, комплекси хімічної промисловості, склади боєприпасів Міністерства оборони, сховища отруйних речовин та інші об'єкти.

Етнічні протиріччя в окремих регіонах України можуть спровокувати акти тероризму, спрямовані на дискримінацію окремих етнічних груп,

відстоювання прав етнічних меншин з боку їх радикальних представників та безперервне втручання в ці конфлікти третіх країн, а також спробу змінити території компактного проживання деяких етнічних груп.

Незахищеність інформаційного простору Україна може викликати акти інформаційного тероризму в інтересах як внутрішньополітичних сил, так і інших країн, а також зарубіжних антиукраїнських центрів. Найбільш незахищеними елементами в інфраструктурі України є телекомунікаційні вузли, центри супутникового зв'язку й канали міжнародного інформаційного обміну [196, с.167-169].

Загальновідомо, що в розпорядженні терористичних організацій – досягнення в інформаційному обміні, засобах зв'язку та транспорті, інтенсивне переміщення людей по планеті в службових та туристичних цілях, величезні міграційні потоки, доходи від контрабанди наркотиків, зброї й работоргівлі, глобальні фінансові транзакції, колосальний надлишок зброї, боєприпасів і військових фахівців, вивільнених після закінчення холодної війни [9, с.125].

Останнім часом у науковій літературі деякі дослідники заперечують тезу, згідно з якою тероризм породжується бідністю, безправ'ям, репресіями з боку держави та є екстремальною формою протесту – «асиметричною» тактикою насильства в боротьбі за соціальні, національні чи релігійні права обділеною частини суспільства. Дослідники вказують на те, що сучасний міжнародний тероризм швидко перероджується та все більш стає схожим на великий транснаціональний бізнес і міжнародний політико-ідеологічний рух. Так, за деякими оцінками, обсяг «нової економіки терору» становить 1,5трлн.дол або 5% світового валового продукту. А.Гушер вказує на той факт, що сьогодні основна матеріальна підтримка терористичних організацій надходить із арабських нафтовидобувних і розвинених західних держав. Вони мають «зайві кошти» та розуміють, що краще енергію своїх екстремістів спрямовувати кудись у Росію, Афганістан або Косово. На території розвинених держав наявними є численні релігійно-етнічні громади чи

діаспори, незадоволеність яких своїм становищем у чужій для них соціально-культурній атмосфері, також виливається в різні форми підтримки своїх «братів» у інших країнах світу. Так формується фінансова база міжнародного тероризму [49].

І хоча міжнародний тероризм усе ще апелює до комплексів неповноцінності народів і соціальних верств, яких процеси глобалізації залишають позаду передових країн і процвітаючих кіл суспільства, цілі його змінилися. Тобто, забезпечення прав знедолених націй, класів, етнічних і релігійних меншин цілями тероризму більше не є. Головною метою тероризму як транснаціонального комерційного та політичного підприємства сучасності, на думку А.Арбатова, є всебічне розширення свого обороту й відтворення середовища існування: міждержавних і етно-релігійних конфліктів з усіма їхніми соціальними наслідками: торгівлею наркотиками, зброєю, матеріалами, технологіями та людьми [9, с.126].

У більшості країнах головною причиною тероризму визнають соціальні протиріччя. «Розмежування, зростання прірви між багатими й бідними країнами, верствами населення, народами збільшуються. Простежується маргіналізація світу, і неминучим наслідком усього цього є загострення маргінального екстремізму й міжнародного тероризму»[49].

Як зазначає український дослідник С.Сухачов, «бідність слід розглядати не лише як матеріальний феномен, а як духовне, соціокультурне явище, яке програмує, орієнтує поведінку людини в силу її соціального статусу невласника на роль підданого, виконавця в сфері виробничої діяльності, «розмінної монети» в політиці, статиста всіляких політичних шоу, неписьменного, малоосвіченого в духовній сфері, відчуженого від національних та світових надбань культури та науки. Повсюдне відчуження особистості, значних соціальних верств, станів, шарів, класів від влади, власності, загальнолюдських, релігійних істин – ось той благодатний ґрунт для зародження, розповсюдження, ескалації тероризму як реальної загрози не лише окремим державам, їх блокам, союзам, а й усьому людству» [193].

Причому усілякі намагання перемогти тероризм, без усунення його глибинних витоків, насамперед бідності, приречені на поразку, оскільки “система, – справедливо зазначає американський футуролог У.Уоджер, – яка постійно відтворює меншість багатих і сильних та більшість бідних і слабких, але відкриває широкий доступ до зброї, не може довго існувати. Її саморуйнування запрограмоване, а крах неминучий – і це стане головною подією ХХІ століття” [45, с.58].

У зв’язку з викладеним важливо розглянути ті соціальні протиріччя, які на сьогодні є в Україні. У першу чергу, це протиріччя, викликані розшаруванням суспільства на групи з різним економічним становищем. Трансформаційна криза 1990-х років посилила нерівність і довела до межі зuboжіння значну частину суспільства. Високий рівень бідності, пов’язаний із різким зниженням реальних доходів населення, безробіттям, економічною нерівністю, є типовою ознакою сучасної української дійсності. Надмірна поляризація суспільства негативно впливає на економічний розвиток України, перешкоджає створенню соціальної держави, розвиненню внутрішнього ринку України, формуванню середнього класу як платоспроможної більшості населення, що гарантує соціальну стабільність, збільшилася кількість люмпенів, які поповнюють кримінальні групи різного орієнтування.

Розрив між багатством і бідністю в Україні є суттєвішим, ніж у розвинених країнах. За цим показником Україна є близькою до країн з переважно сировинним типом економіки [233, р.195].

Специфіка української економіки та бідності полягає в тому, що серед бідного населення, разом із безробітними, пенсіонерами та багатодітними родинами, є й ті, хто працює. Причина бідності зайнятого населення – надзвичайно низький рівень заробітків.

Незважаючи на певні заходи з боку уряду, в Україні не скорочується дистанція між багатими й бідними. Процеси розшарування населення за рівнем доходів із моменту появи й зростання безробіття вже не можна назвати просто падінням рівня життя. Набирає сили процес люмпенізації,

який посилюється тим, що зубожіння основної маси населення та формування незначної групи багатих відбувається фактично за відсутності середнього класу.

Особливого значення в цьому контексті набуває політика, орієнтована на зниження соціальної диференціації доходів. Така стратегія спрямована на посилення мотивації, здатна забезпечити консолідацію суспільства, стати суттєвим чинником розв'язання соціально-економічних проблем. Однак запропоноване урядом збільшення соціальних виплат проблему не вирішить. Більш дієвими заходами можуть стати зменшення податкового тиску, спрощення дозвільної системи та створення конкурентноздатних умов для ведення бізнесу.

Таким чином, поки що в українському суспільстві залишається багато невирішених соціальних проблем, і вони загострюються для певних категорій населення. Низьким є рівень життя більшості населення України, соціальна структура наближена більше до латиноамериканських або африканських, ніж до європейських зразків (високий рівень розшарування, масштабна бідність, відсутність потужного середнього класу) [109, с.120].

Бідність – явище, типове не тільки для сучасної України, а й для багатьох країн світу, існувало в усіх економічних системах у всі часи. Масова бідність (як соціальне явище) виникла в суспільстві, коли значною стала нерівність у розподілі багатств. Причини, що викликають пауперизм – масову бідність – в ту чи іншу епоху є різними. У давнину і в Середні віки головними причинами пауперизму були неврожаї, епідемії, повені, пожежі, а також війни та помилки державного керування. Окремі історичні епохи відрізнялися особливим масштабом пауперизму: наприклад, час занепаду Римської республіки, а потім війни часів імперії, коли в Римі зосереджувалася маса безробітних і незаможного люду, які отримували від уряду хліб і м'ясо. За часів правління Юлія Цезаря, після війни з Помпеем, в Римі налічувалося понад 300 тис. населення, що живуть завдяки таким роздачам (1/5 населення); під час правління Августа їх було 200 тис. осіб. У

Середні віки майже все кріпосне сільське населення перебувало в стані хронічної злиденності: часто найменшої причини було достатньо, щоб викликати голод серед селян та інші прояви жорстокої потреби [229, с.97].

І сьогодні практично в усіх розвинених країнах (можливо, крім Північної Європи) є чимало людей, що опустилися на соціальне дно. Але, як правило, бідні тут не голодують, не борються за виживання. Найчастіше (як у США) вони є власниками нерухомості, машин, мобільних телефонів (низькі ціни на промислові товари роблять їх доступними навіть для найбідніших верств населення). У країнах, що розвиваються, навіть така бідність є недосяжною мрією.

У розвинених країнах матеріальні аспекти бідності (дохід, добробут в цілому), як і раніше, є актуальними. Не всі бідняки здатні забезпечити матеріальні потреби родини, не вдаючись до допомоги держави.

Бідність сучасного трансформаційного українського суспільства може викликати до життя низку негативних соціально-політичних, духовних проблем. Бідна людина, з одного боку, постійно відчуває свою незапитаність у суспільному житті, у сфері праці, освіти, культури, побуті тощо, що об'єктивно призводить до зростання настроїв невпевненості в завтрашньому дні, апатії, замкнутості. Таким чином, бідні є як у високорозвинених, так і в країнах, що розвиваються. Так, за наявними даними, бідність є найглобальнішою проблемою для об'єднаної Європи. Це довело дослідження європейської служби вивчення громадської думки «Євробарометр». Як з'ясувалося, в Європейському Союзі майже 80 мільйонів громадян, або 16% населення, живуть за межею бідності. Вони мають значні проблеми з працевлаштуванням, доступом до освіти, житла, соціального забезпечення та фінансових послуг. Згідно з визначенням ЄС, людина перебуває у небезпечній межі бідності, якщо її дохід становить менше 60% від середнього рівня проживання в країні. За даними нового дослідження, опублікованого Єврокомісією, троє з чотирьох європейців (73%) називають бідність найбільш поширеною проблемою у своїх країнах, а 89% говорять про те, що

національні уряди повинні вжити невідкладних заходів із боротьби з цією проблемою. Було опитано 27 000 громадян ЄС усіх країн-членів європейського співтовариства. Дослідження проведено на початку 2010 року, який проголошений Європейським роком проти бідності. Ступінь проблеми варіює від країни до країни. Найвищим її рівень простежено в трьох нових державах-членах ЄС (усі вони з колишнього соціалістичного табору). В Угорщині на цю проблему вказують 96% громадян, в Болгарії – 92%, в Румунії – 90%. Трохи кращою є ситуація в країнах - старих членів ЄС. На те, що є така проблема, вказує лише 31% громадян Данії, 34% населення Кіпру і 37% шведів. Найбільш поширеним розумінням причин бідності є високий рівень безробіття (52%) і незадовільна заробітна плата, далі йдуть недостатні соціальні преференції та пенсії (29%), а також надмірна вартість життя (26%) [56].

За даними Європейського статистичного агентства Євростат, у бідності проживають 8% працюючих громадян ЄС, а кожен десятий європейець живе в сім'ї, де ніхто не працює. В.Шпідла повідомив у цьому зв'язку, що Європарламент та Європейська Рада оголосили 2010 рік «Європейським роком боротьби з бідністю та соціальним відхиленнями» [36].

Незважаючи на те, що в останні кілька десятиліть простежується помірне скорочення бідності, прогрес виявився менш вражаючим, ніж очікувалося, особливо в країнах з низьким рівнем доходів. Ці невтішні результати змусили міжнародні організації провести критичний аналіз того, які саме політичні заходи сприяють економічному зростанню та скороченню бідності в країнах з низьким рівнем доходів, що актуалізувало розуміння необхідності змінити способи надання зовнішньої допомоги [229, с.98].

Саме бідна людина у зв'язку з тим, що вона позбавлена можливостей до самореалізації, самоствердження, насамперед у сфері праці, за збігом відомих обставин, охоче відгукнеться на гасла революціонерів щодо поділу, перерозподілу майна, про що яскраво свідчить наша історія ХХ ст. Тому

сьогодні актуальними є слова відомого філософа античності Аристотеля про те, що «бідняки прагнуть лише майна багатих» [193].

У зв'язку з цим, результати дослідження, проведеного компанією "Research & Branding Group", повинні стати фактором занепокоєння для влади, яка прагне до стабільності. У ході даного дослідження було з'ясовано, що 40% українців вважають можливими в Україні масові антиурядові виступи, аналогічні до північно-африканських і близькосхідних; а 48% опитаних – що в Україні в цілому неможливим є таке повторення подій. Не змогли відповісти на питання 12% респондентів.

Дослідники вказують на зростання потенціалу протестних настроїв в українському суспільстві. Головною причиною цього є соціально-економічна ситуація. Якщо поліпшень соціально-економічних умов життя людей не відбудеться, то протестні настрої пов'язуватимуться з політичними факторами, з формуванням політичних вимог до владної еліти. А це може призвести до неконтрольованого соціального вибуху [62].

За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 1 по 5 квітня 2011 р., під час якого було опитано 2 009 респондентів у віці від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим, більшість (53,9% у квітні 2011 року проти 46,5% в жовтні 2009 року) вважають, що в разі значного погіршення умов життя краще вийти на вулицю з протестом (див. табл.).

	Серпень 2002 року, %	Квітень 2003 року, %	Жовтень 2009 року, %	Лютий 2011 року, %	Квітень 2011 року, %
Терпіти матеріальні труднощі заради збереження в країні порядку	23,5	24,2	34,8	21,7	22,8
У разі значного погіршення умов життя вийти на вулицю з протестом	51,2	52,7	46,5	56,5	53,9

Важко відповісти	25,3	23,1	18,7	21,8	23,2
------------------	------	------	------	------	------

За період з жовтня 2009 року по квітень 2011 року на 12% (34,8% до 22,8% опитаних) зменшилася частка тих, хто готовий терпіти матеріальні труднощі «заради збереження в країні порядку». На питання «Чи готові Ви особисто взяти участь у таких акціях протесту для захисту своїх прав та інтересів?» отримано такі відповіді:

	Упевнений, що візьму участь	Скоріше за все, візьму участь	Скоріше за все, не братиму участі	Упевнени й, що не братиму участі	Важко відповісти
Санкціоновані мітинги та демонстрації					
<i>Грудень 2008</i>	7,2	17,1	19,1	45,8	10,8
<i>Квітень 2011</i>	12,7	19,2	14,7	45,3	8,1
Несанкціоновані мітинги та демонстрації					
<i>Грудень 2008</i>	3,3	10,0	20,9	54,0	11,8
<i>Квітень 2011</i>	6,1	11,6	17,8	56,0	8,4
Страйки					
<i>Грудень 2008</i>	2,8	10,6	18,8	56,0	11,7
<i>Квітень 2011</i>	5,1	10,9	14,9	61,0	8,0
Бойкот - відмова від виконання рішень адміністрації, органів влади					
<i>Грудень 2008</i>	2,2	8,6	18,4	58,2	12,6
<i>Квітень 2011</i>	3,7	8,1	15,1	64,8	8,3
Блокування руху на дорогах та залізницях					
<i>Грудень 2008</i>	2,0	6,7	17,6	62,5	11,2
<i>Квітень 2011</i>	3,1	5,5	14,8	69,1	7,5
Вуличні заворушення					
<i>Грудень 2008</i>	2,0	5,1	16,3	65,5	11,1
<i>Квітень 2011</i>	2,3	3,2	13,0	74,9	6,5
Створення незалежних від Президента та уряду збройних					

формувань					
<i>Грудень 2008</i>	1,5	3,1	14,4	69,2	11,7
<i>Квітень 2011</i>	2,0	2,6	11,2	77,0	7,2

Отже, головні причини зростання протестного потенціалу суспільства виникають сьогодні не у сфері політики, а економіки.

У разі значного підвищення цін на найнеобхідніше в законних акціях протесту в квітні 2011 року могли б взяти участь 42,5% опитаних, у разі масового скорочення робочих місць – 26,9% респондентів.

Проти злочинності та беззаконня та свавілля місцевої влади готові протестувати 21,6% опитаних, на захист прав людей, чиї права були порушені – 15,4%. На підтримку чинної влади готові вийти лише 2,6% опитаних [62].

Як зазначають соціологи, у регіональному розрізі в можливість повторення масових протестів в Україні більше вірять жителі заходу й центру країни (48%), а більшість жителів південно-східних областей (53%) дотримуються протилежної точки зору [186].

С.Сухачов розмірковує про те, «чому закликів до повстань, масової непокори, агресії майже не чути в багатих, постіндустріальних країнах Західної Європи, США, Канади, Японії? Тому, що в цих країнах соціальною, політичною, економічною основою стабільності виступає, як ми зазначили, середній клас, який складає більшість населення цих країн. Але ці заможні (за українськими стандартами дуже багаті) верстви є власниками, високопрофесійними, високоосвіченими, а приватна власність, інститут якої виступає наріжним каменем громадянського суспільства, упродовж століть передається у спадок від покоління до покоління, є священною та недоторканою [193,с.68]. Бідність сучасного трансформаційного українського суспільства, за умови її неподолання в найближчому майбутньому, може викликати низку негативних соціально-політичних, духовних проблем. Бідна людина, з одного боку, постійно відчуває свою незапитаність у суспільному житті, у сфері праці, освіти, культури, побуті тощо, що об'єктивно призводить до виникнення настроїв невпевненості в завтрашньому дні, апатії, замкнутості» [193, с.69]

Некращою є ситуація і в сусідній Росії, яка вже має досвід боротьби з тероризмом. Аналізуючи ситуацію, А.Гушер пише, що «... доморощені «золоті мільярдери» досягли неперевершених результатів у маргіналізації російського суспільства та підготували винятково сприятливий, родючий ґрунт для прояву екстремізму та його крайньої форми – тероризму. До цих пір прості знедолені люди частіше знаходять вихід із того становища, в якому вони опинилися, у добровільному позбавленні життя або в опусканні на найбрудніше дно суспільства, ніж у боротьбі за своє право на гідне існування. Але подальше загострення загальної ситуації в країні може і їх змусити подумати про перехід до інших способів та засобів боротьби за виживання»[49].

Негативними тенденціями в житті українського суспільства є відтік активної частини населення з пріоритетних сфер життєдіяльності (виробництва, науки, освіти), зростання соціальної ворожнечі та агресивності, обвальне зростання злочинності, насамперед тих видів злочинів, що пов'язані з насильством проти особи; протиріччя, зумовлені поглибленням національних, релігійних, регіональних та інших конфліктів; протиріччя, зумовлені руйнуванням традиційної та відсутністю нової ефективної системи соціальних гарантій життя населення [141, с.188].

Водночас активізується дія таких факторів, як: зростання соціальної незадоволеності, формування у зв'язку з цим настроїв соціальної відчуженості, посилення утриманства з боку значної частини суспільства, поступове втягування певної частини населення в кримінальні контакти. У зв'язку з матеріальною та фінансовою невлаштованістю, побутовими негараздами військовослужбовців, масовими звільненнями з озброєних сил і органів внутрішніх справ, розвідки й контррозвідки формується негативний соціальний потенціал серед військовослужбовців. І як наслідок – падіння престижу армії, органів внутрішніх справ, зростання злочинності серед військовослужбовців, перехід у кримінальні структури.

Усі перераховані вище протиріччя призводять до таких небажаних наслідків, як: формування осередків соціальної напруженості та протиборства, здатних легко перейти в стадію відкритого конфлікту з активним застосуванням форм насильства, зокрема терору; зниження ефективності діяльності правоохоронних органів і зростання загрози безпеці особи й майна; втрата державою контролю над економічними й фінансовими ресурсами країни, оборотом зброї; проникнення й діяльність на території держави зарубіжних екстремістських терористичних організацій та релігійних сект («Хесболлах», «Брати-мусульмани» тощо); загострення криміногенної ситуації та поширення правового нігілізму; посилення впливу лідерів організованої злочинності на розвиток і загострення процесів протиборства, дестабілізації суспільства [141, с.189].

Очевидним є той факт, що організована злочинність уже провела та проводить своїх представників до органів виконавчої та законодавчої влади в різних країнах; впливає негативно на міграцію населення, наростання хвилі біженців, що тягне за собою важкі економічні та соціальні наслідки та створює нові осередки напруженості в різних регіонах, місцях поселення біженців. Позбавлені соціальної та матеріальної основи життя, вони стають однією з найбільш небезпечних соціальних верств поповнення кримінальних угруповань, входячи в найбільш організовані й жорстокі, побудовані на етнічній основі.

Крім вище перерахованих, існують і інші чинники, які провокують виникнення тероризму. Це, у першу чергу, економічні чинники. Саме вони, на думку багатьох дослідників, є головною передумовою тероризму у всіх його проявах. Економічна криза впливає на інтереси середніх верств населення, які у відповідь можуть створювати політичну нестабільність у формі страйків, пікетів, перекриття транспортних магістралей. Безробіття молоді об'єднує її в групи, а наявність великої кількості вільного часу призводить до того, що для них участь у справах групи стає основною формою діяльності. А залежно від особистих якостей людини (відсутність працьовитості, бажання

швидко розбагатіти, повернути до себе увагу хоч на деякий час, стати популярним у своєму колі) може спонукати до активної терористичної діяльності. Негативно впливають і протиріччя в політичних відносинах, серед яких принципового значення набувають: протиріччя між демократичними конституційними принципами та реальною практикою; суперечності, що випливають із тривалого процесу політичного розмежування суспільства, формування соціальних груп і прошарків із протилежними політичними інтересами; суперечності, породжені відчуженістю між владою та населенням; суперечності, викликані ослабленням соціально-економічних і культурних зв'язків між центром і регіонами, а також між окремими регіонами.

За результатами опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 27 січня по 2 лютого 2011 року в усіх регіонах України 46,9% опитаних українців не підтримують діяльність уряду, 35,1% – підтримують окремі дії, 10,8% – підтримують повністю, 7,3% – не змогли відповісти. У цілому, згідно з опитуванням, ставлення громадян до влади погіршилося – 53,8%, не змінилося – 30,2%. При цьому 8,8% зазначили, що їхнє ставлення до влади стало кращим, а 7,2% не змогли відповісти.

Згідно з опитуванням, ставлення самої влади до громадян, на думку українців, погіршало – 46,3%, не змінилося – 36,3%. При цьому 10% відзначили, що ставлення влади до людей стало кращим, а 7,4% не змогли відповісти. Окрім того, на думку опитаних, чиновники продовжують не дотримуватися законів – 42,8%. Стан у цій сфері погіршився – 31,3%. При цьому 10,1% зазначили, що ситуація в цій сфері покращилася, а 15,8% не змогли відповісти. Згідно з опитуванням, у сфері дотримання прав і свобод громадян ситуація залишається без змін – 49,4%, або стала гіршою – 33,2%. При цьому 6,1% вважають, що ситуація стала кращою, а 11,2% не змогли відповісти.

На думку опитаних, рівень свободи слова в країні за останній рік не змінився – 50,3%, став гіршим – 34,9%. При цьому 6% вважають, що ситуація в цій сфері стала кращою, а 8,8% не змогли відповісти.

Також рівень демократії, згідно з опитуванням, за останній рік не змінився – 48%, став гіршим – 37,1%. При цьому 6,2% вважають, що ситуація в цій сфері стала кращою, а 8,7% не змогли відповісти [16].

Удосконалення інформаційних технологій розширює можливості пропаганди ідей тероризму, розповсюдження сучасних технологічних прийомів організації та проведення терористичних акцій. Наприклад, терористичні структури широко використовують можливості глобальної інформаційної комп'ютерної мережі Internet, де якій мають свої сторінки перуанські терористи з «Сендеро Луміносо» і «Тупака Амару», бойовики афганського руху «Талібан», грузинські націоналісти з групи «За вільну Грузію» та багато інших терористичних організацій.

Уся сукупність соціальних, економічних, політичних та інших суперечностей доповнюється протиріччями в духовній сфері. Це призводить до деградації духовного життя суспільства, руйнування історичних, культурних, моральних традицій, гуманістичних цінностей. Утверджується культ індивідуалізму, егоїзму, жорстокості й насильства, виникає невіра у здатність держави захистити своїх громадян, формування в суспільстві настроїв національного приниження та знецінення таких понять, як обов'язок, гідність, честь, вірність Батьківщині, тобто втрачається ідеологія державності. Саме внаслідок таких явищ відбувається «героїзація» кримінальних авторитетів, бандитів і терористів [141, с.189].

Викладене дає змогу зробити висновок про те, що питання про скорочення або збільшення бідності в перспективі пов'язується з тим, як швидко Україна виходитиме з кризи, та з динамікою економічного зростання. Зважаючи на те, що українська бідність є бідністю зайнятих, перспективи її зниження прямо пов'язані з усуненням диспропорцій у структурі економіки, з рівнем заробітків та створенням нових сучасних робочих місць.

Безпосередньою є також залежність від політики держави, зокрема соціальної. З одного боку, держава є відповідальною за встановлення єдиних правил для нормального й самостійного функціонування ринкової економіки, вільної від свавілля чиновників і корупції, що забезпечує зайнятість і заробітки тим, хто прагне працювати й заробляти. З іншого боку, держава має розробляти заходи, спрямовані на боротьбу з бідністю, надавати підтримку нужденному населенню (багатодітним сім'ям, людям з обмеженою працездатністю, пенсіонерам тощо), тобто, спрямовувати конкретні зусилля на ліквідацію осередків глибокої бідності. Окрім того, влада відповідає за розробку заходів щодо підвищення доступності різних послуг, зокрема якісної охорони здоров'я та освіти для всіх категорій населення, особливо, якщо йдеться про малозабезпечені верстви. Прогрес у цій сфері може поліпшити стан здоров'я українців та підвищити соціальний добробут суспільства. Доступ до різних ресурсів розвитку, особливо у віддалених регіонах, є найважливішим фактором виходу з бідності.

Отже, причини політичного екстремізму, також як і політичного тероризму мають внутрішню природу, основними серед яких є: кризовий стан економіки, нецивілізовані форми перерозподілу власності, що фактично є хижацьким розтягуванням матеріальних засобів і ресурсів та розкраданням під виглядом приватизації загальнонаціонального набуtku, а також різке падіння життєвого рівня переважної більшості населення, посилення соціальної диференціації та класового протистояння в суспільстві, зростання правової та соціально-економічної незахищеності громадян [65].

Ці обставини, що мають економічну природу, є, на думку Х.Кілясханова, базисними з точки зору дослідження генезису політичного екстремізму в країні. Окрім того вони можуть породжувати також інші детермінанти загострення ситуації в країні, які відповідно до наростання й розвинення перетворюються на самостійні причини та умови активізації екстремізму. Основними серед них є такі: загострення політичної боротьби між численними політичними партіями й громадськими рухами; гостре

протистояння між прихильниками чинного в країні політичного режиму та опозицією; множаться міжнаціональні конфлікти, здатні переростати, а часом і переростають у відкриті збройні протистояння: етнічний і релігійний сепаратизм, страйковий рух, що породжує, крім суто економічних, вимоги класового, політичного характеру, та ін. Зовнішні та внутрішні фактори взаємодіють між собою. Так, внутрішні детермінанти тероризму й політичного екстремізму підкріплюються зовнішньою підтримкою, про що переконливо свідчать події в регіоні Північного Кавказу [96].

2.2. Нові тенденції в розвитку сучасного тероризму

На думку Е.Ожиганова, слід розрізняти терористичне насильство та кримінальну злочинність, яка має матеріально-грошову мотивацію. Тероризм, вважає даний автор, має політичну мотивацію, оскільки потенційні клієнти тероризму зазвичай знаходяться поза тих мішеней, які він фізично зачіпає. Таке насильство переслідує «символічні», а не інструментальні завдання, адресуючи свої «послання» політичному керівництву. Терористична діяльність планується й організовується систематично, а зовсім не є результатом безглузвих та випадкових або соціопатичних характеристик групової поведінки [142, с.53].

Однак факти свідчать про інше. Так, американський військовий аналітик Джон Робб прийшов до висновку, що дії сучасних терористів поступово набувають бізнес-рис. Робб зазначає, що в останні роки у світі помітно почастишали теракти, спрямовані на окремі компанії (терористи намагаються отримувати від них викуп за захоплених співробітників або стягують постійну плату за «заступництво»), нафтові інфраструктури (це дає змогу впливати на світові ціни на нафту) і окремі держави (терористи намагаються погіршити ситуацію в їхніх економіках та зменшити

інвестиційну привабливість) [85]. Таким чином, тероризм поступово стає важливим фактором не тільки політики, але й економіки.

І дійсно, аналіз інцидентів, пов'язаних з тероризмом, останнім часом досить переконливо демонструє, що більша частина з них припадає саме на структури бізнесу. Так, за даними Держдепартаменту США за 1997–2002 рр.. співвідношення нападів на різні об'єкти з року в рік має стабільну перевагу в бік бізнес-структур. Подібні тенденції не є випадковими. Раніше цілі в терористів мали локальний характер та були спрямовані проти конкретної держави та її політики. Вони намагалися впливати на прийняття політичних рішень шляхом прямого тиску, насильства чи погрози його застосування до еліти, яка мала безпосереднє відношення до прийняття державних політичних рішень.

У даний час метою терористів є вже не якась конкретна держава, а сучасна система світоустрою в цілому. Здебільшого причиною подібного кардинального зрушення акцентів терористичних дій, як це не парадоксально на перший погляд, стали процеси глобалізації та демократизації, у результаті яких сучасний світ став більш взаємозалежним, а вирішення багатьох питань, що стосуються державного устрою, делеговано суспільству. У демократичних державах саме суспільство впливає на ті чи інші зміни політичного курсу. Відповідно, для досягнення своїх цілей терористам необхідно застосовувати тиск саме на мирне населення тієї чи іншої країни, завдаючи ударів, перш за все, по об'єктах масового скупчення громадян. Такі об'єкти переважно мають пряме відношення до бізнесу: бізнес-центри, театральні центри, кінотеатри, громадський транспорт.

Сучасні терористичні організації отримують підтримку не від міфічних фанатиків-фінансистів, а мають власну «економіку тероризму» (the New Economy of Terror), річний оббіг якої, за оцінками експертів, досягає 1,5 трлн доларів, або більше 5% світового валового продукту. Основними напрямками отримання «терористичних» надприбутків є:

– гра на вартості ф'ючерсних контрактів на вуглеводневу сировину шляхом організації терористичних актів на провідних нафтопромислах, нафтопроводах (у першу чергу – Близький Схід, тропічна зона Африки);

– «торгівля страхом», серед якої на першому місці за витратністю – стимулювання розробки, виробництва та обов'язкового оснащення технічними системами безпеки всіх об'єктів соціального призначення, компонентів транспортних систем, жител, на другому – страхування та перестраховування від наслідків терористичних актів, на третьому – постійне збільшення кількості осіб, безпосередньо чи опосередковано зайнятих охоронною або антитерористичною діяльністю (загальний «податок на антитерористичну захищеність»);

– силове забезпечення виробництва й транзиту наркотиків;

– «комерційне» захоплення заручників і викрадення людей з метою подальшого отримання викупу [192, с.10].

Як справедливо зазначають фахівці, на сьогодні тероризм – це вже не тільки і не стільки дії бойовиків-одинаків, викрадачів літаків та вбивць-камікадзе. Сучасний тероризм – це потужні структури з відповідним оснащенням і фінансово-економічними можливостями. Приклади Афганістану, Таджикистану, Косова, Чечні, Близького Сходу доводять, що сучасний тероризм здатен вести диверсійно-терористичні війни, брати участь у масштабних збройних конфліктах. Тероризм перетворився на дуже прибутковий бізнес глобального масштабу з розвиненим «ринком праці» та збільшенням капіталів, зі своїми правилами й мораллю, що є несумісними з жодними загальнолюдськими та демократичними принципами та цінностями[163, с.3].

Важливим фактором для розуміння зв'язку сучасного тероризму й бізнесу є нерівномірність соціально-економічного розвитку світу – розрив між країнами «бідного Півдня» та «багатої Півночі», така звана проблема «Північ–Південь». Деякі (якщо не більшість) терористичні організації в своїй ідеології спираються саме на зазначені вище проблеми, апелюючи до

несправедливості та рекрутуючи своїх прибічників переважно з країн «Півдня». При цьому штаб-квартири транснаціональних компаній (ТНК) розташовано саме в країнах Заходу.

Ураховуючи те, що бізнес є найважливішою ланкою сучасного світу, можна зрозуміти, що атаки «Аль-Каїди» 11 вересня 2011 р. на будівлі Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку мали не тільки символічне значення (підрив економічної могутності світу, побудованого за «західним» зразком), але й були цілком реальною атакою на бізнес. А. Бейлс, директор Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру (SIPRI), з цього приводу пише: «... під уламками Всесвітнього торгового центру (ВТЦ) загинуло багато бізнесменів, кілька фірм позбулися своїх головних офісів, «Аль-Каїда» обрала будівлю ВТЦ своєю мішенню саме тому, що вона символізувала силу безбожного, на їхню думку, західного капіталізму, а також американську владу в цілому» [14].

Експерти Міжнародного Валютного Фонду проаналізували економічний вплив великих терактів на темпи розвитку економік постраждалих країн (враховувалися теракти 11 вересня 2001 року в США; вибухи бомб на курорті Балі в Індонезії, що відбулися в жовтні 2002 року; вибухи бомб на вокзалі в Мадриді в Іспанії – в березні 2004 року; а також вибухи бомб у лондонському метро у Великобританії – в липні 2005 року). Як виявилось, економіка цих країн показала негативні результати розвитку протягом 3-6 місяців після теракту, проте потім вони швидко зростали. Таким чином, за ступенем руйнівного впливу на економіку, теракти значно поступаються іншим подіям: збройним конфліктам (наприклад, іракська окупація Кувейту 1990–1991 років), глобальним кризам (наприклад, ембарго на постачання нафти в США та країни Західної Європи, введене арабськими державами в 1973 році) та політичним убивствам (замах на президента США Рональда Рейгана 1981 року). Подібні катаклізми негативно впливають на економіку держав упродовж, як мінімум, року.

У 2004 році група міжнародних економістів, що діяли на базі Коледжу Клермонт Маккена, опублікувала доповідь «Макроекономічні наслідки тероризму». Автори цього дослідження проаналізували теракти, скоєні в 177 країнах світу за період з 1968 по 2000 рік. Зроблено такі висновки: по-перше, в індустріально розвинених країнах світу теракти відбувалися частіше, ніж у «бідних», проте економічний збиток від них був меншим. По-друге, унаслідок масштабного теракту змінюється інвестиційна схема: обсяг приватних інвестицій знижується, а обсяг державних інвестицій, навпаки, збільшується (тому, що держава наймає додаткових співробітників служб безпеки та збільшує чисельність збройних сил) [85].

Боротьба з тероризмом (як з принципово новим і вкрай небезпечним явищем) триває вже понад півтора десятиліть і має певні результати.

Проте перспектива вирішальних успіхів у антитерористичній боротьбі досі є невтішною. Дуже ймовірними стають варіанти терористичних акцій із застосуванням хімічної, бактеріологічної та ядерної зброї. Перед людством загрозовано постають примари спровокованих техногенних катастроф глобального масштабу. Багато політиків попереджають про можливість нових руйнівних акцій терористів, вказують на повну відсутність у їхніх лідерів моральних меж у виборі засобів для реалізації своїх зловісних задумів. Те, що ще недавно було лише жахливими сюжетами літературних і кінематографічних творів у жанрі політичної фантастики, сьогодні сприймається правдоподібним передбаченням недалекого майбутнього людства.

У зв'язку з розвитком наукового й технічного прогресу техногенне середовище стає все більш складним і вразливим. Розвиток техніки дає людині можливість точково руйнувати соціальне, технологічне та природне середовище. Технологічне середовище ущільнюється, енергетично насичується та стає більш незахищеним [163, с.19].

Новою тенденцією нашого часу є те, що на озброєння тероризму, як і на озброєння армій та розвідок держав, беруться найновіші та дуже небезпечні в

разі використання досягнення науки й техніки. Науково-технічний прогрес розширює можливості сучасного тероризму до провокування ядерних, екологічних, інформаційних та інших глобальних катастроф. Тому надзвичайно загрозливою небезпекою в сучасних умовах є технологічний тероризм, проявами якого є інформаційний тероризм (кібертероризм), біотероризм, ядерний тероризм.

Понятійної розробкою кібертероризму займаються вчені С.Гриняв, Д.Малишенко, Є.Старостіна, В.Васильєв та ін. Однак загальноприйнятого визначення поки не існує. Закономірно, що в теоретичному аспекті мова йде про інтеграцію таких понять, як «тероризм» і «комп'ютерний злочин». Для кібертероризму типовими є: по-перше, використання комп'ютера як інструменту злочину, по-друге, наявність Інтернету як міжнародного інформаційного простору, в якому розміщується об'єкт злочину, по-третє, навмисна атака з боку кримінальних індивідів чи угруповань на такі специфічні об'єкти, як інформація, програми, комп'ютери, локальні та глобальна мережі, що загрожує втратою здоров'я і навіть смертю, матеріальним і моральним збитком, порушенням громадського порядку, екологічними та техногенними катастрофами.

Кібертероризм або інформаційний тероризм шляхом застосування інформаційної зброї може обирати об'єктом своїх актів державні інформаційні ресурси та конфіденційну інформацію. Використання інформаційної зброї, що базується на інноваційних інформаційних і телекомунікаційних технологіях, спрощує завоювання світового панування не тільки власне для терористичних організацій, але й для окремих держав та їхніх коаліцій, застосовують тероризм також для досягнення певних політичних амбіцій. В.Коршунов зазначає, що «інформаційний тероризм є новим видом терористичної діяльності, орієнтованим на використання різних форм і методів тимчасового або незворотного виведення з ладу інформаційної інфраструктури держави або її елементів, а також за допомогою протиправного використання інформаційної інфраструктури для

створення умов, що тягнуть за собою тяжкі наслідки для різних сторін життєдіяльності особистості, суспільства й держави»[100, с.10].

М.Величко слушно вважає, що технологічний тероризм, складовою частиною якого є інформаційний або кібернетичний, становить серйозну небезпеку для всієї світової спільноти. Мішенями терористів стають комп'ютери та створені на їх основі спеціалізовані системи – банківські, біржові, архівні, дослідні, управлінські, а також засоби комунікації – від супутників безпосереднього телемовлення та зв'язку до радіотелефонів та пейджерів [31, с.4].

Методи інформаційного тероризму відрізняються від традиційних: не фізичне знищення людей (або його загроза) та ліквідація матеріальних цінностей, не руйнування важливих стратегічних і економічних об'єктів, а широкомасштабне порушення роботи фінансових і комунікаційних мереж та систем, часткове руйнування економічної інфраструктури й нав'язування владним структурам своєї волі.

Небезпека інформаційного тероризму суттєво зростає в умовах глобалізації, коли засоби телекомунікацій набувають провідної ролі.

В умовах кібернетичного тероризму можлива модель терористичного впливу матиме «треступеневу» дію: по-перше – це висунення політичних вимог із погрозою в разі їх невиконання паралізувати всю економічну систему країни (принаймні, ту її частину, яка використовує в роботі комп'ютерні технології), по-друге, провести демонстраційну атаку на інформаційні ресурси досить великої економічної структури й заблокувати її дію, а по-третє, повторити вимоги в більш жорсткій формі, спираючись на ефект демонстрації сили.

Відмінною рисою інформаційного тероризму є його дешевизна й складність виявлення. Система Internet, яка сполучила комп'ютерні мережі всієї планети, змінила певні правила. Анонімність, що забезпечується Internetом, дає змогу терористам стати невидимими, як наслідок – практично невразливими, отже, вони нічим (у першу чергу, життям) не ризикують під

час проведення злочинної акції. Викликає занепокоєння наявна статистика, згідно з якою в 1998 р. в Інтернеті у світовому масштабі діяли лише 12 сайтів, які активно використовуються терористами, на сьогодні їх – понад 5 тис.[20, с.41].

Саме доступність, дешевизна, безпека, помножені на можливість звернення до величезної аудиторії, відсутність будь-яких обмежень на зміст уможлиблюють активне застосування Інтернету терористичними та екстремістськими організаціями всього світу. Він використовується терористами як засіб телекомунікацій та зв'язку для обміну повідомленнями, віддавання наказів, проведення терактів, переказу коштів. Інтернет є джерелом інформації про об'єкти терористичних намірів, а також практичним посібником для підготовки терористичних актів [222, с.13].

Терористи все частіше вчиняють диверсії в самому Інтернеті. По-перше, теракт можна організувати в будь-який час доби та в будь-якому місці, перебуваючи на значній відстані. По-друге, потрібно мінімум фінансових витрат та лише певні спеціальні знання й уміння. По-третє, високим є рівень мобільності, час на підготовку теракту – мінімальним, сліди–відсутні. По-четверте, не потрібні вибухівка, отрути, смертники, та й покарання за кібертероризм поки в практиці більшості держав не є жорстким. Тому, якщо врахувати геометричне збільшення кількості користувачів Інтернету, масовість і дешевизну комп'ютерних і телекомунікаційних пристроїв, у найближчій перспективі кібератаки активізуються.

Ситуація ускладнюється тим, що злочини в інформаційній сфері, до яких входить і кібернетичний тероризм, тягнуть за собою незначні покарання, на відміну від скоєння «традиційних» терористичних актів. Наприклад, у США закони карають несанкціоноване проникнення в комп'ютерні мережі ув'язненням на термін до 20 років.

Основою забезпечення ефективної боротьби з кібернетичним тероризмом є створення ефективної системи взаємопов'язаних заходів щодо виявлення, попередження та припинення такої діяльності. Для боротьби з

тероризмом у всіх його проявах працюють різні антитерористичні органи. Особливу увагу боротьбі з тероризмом приділяють розвинені країни світу, вважаючи його головною небезпекою для суспільства [31, с.5].

Наприклад, директор служби безпеки Ізраїлю "ШАБАК" Юваль Діскін заявив, що сучасні Інтернет-технології можуть стати для ісламських екстремістів більш зручним способом збору розвідданих, ніж традиційне шпигунство. На думку Ю.Діскіна, найбільшу небезпеку становлять онлайн-відеосистеми, які дають змогу спостерігати за різними куточками світу та уможливають отримання точних даних про вибрану місцевості в режимі реального часу. Обговорення теми терористичної загрози було пов'язано з виявленням 29 жовтня 2010 двох замінованих посилок, що призначалися для підриву синагог на території США. Напередодні спроби «теракту поштою» заступник міністр внутрішніх справ Великобританії з питань безпеки Полін Невілл-Джонс закликала керівництво США блокувати екстремістські сайти на своїй території [80].

Сучасний біологічний тероризм – «різновид тероризму, в основі якого використання терористичними структурами досягнень сучасної біологічної науки. Листи «з білим порошком» (із збудниками сибірки та їх імітаціями) як у Сполучених Штатах, так і в багатьох інших країнах свідчать про перші спроби застосування терористами біологічної зброї та розрахунку на психологічний ефект від страху зараження великих мас людей [76].

Як вважають деякі дослідники, «біотероризм можна визначити як використання небезпечних біологічних агентів для нанесення шкоди життю та здоров'ю людей заради досягнень цілей політичного чи ідеологічного характеру»[68, с.90].

Біотероризм останнім часом став пріоритетною темою для громадськості США та Європи, причому, як вважають деякі дослідники, навіть надмірно, оскільки відволікає ресурси від інших важливих галузей медичних досліджень. Загроза застосування біологічної зброї (БО) вже давно викликає занепокоєння в провідних країн світу. «Мене турбує не тільки

ядерна загроза. Думаю, що ризик використання БО буде рости, » – заявив ще в січні 2006 р. координатор Держдепартаменту США з боротьби з тероризмом Генрі Краптон, підкресливши, що біологічна атака може призвести до набагато більш серйозних наслідків, ніж вибух бомби, що містить радіоактивні матеріали [68 , с.92].

Із бурхливим розвитком біології та генної інженерії інформація та відповідні матеріали стають усе більш доступними для широкого кола недержавних суб'єктів. Блокувати цей доступ майже неможливо. А фізичний і морально-психологічний ефект від терористичного застосування біологічної зброї за певних умов може набагато перевершити наслідки використання всіх інших видів і методів «катастрофічного» тероризму, за винятком ядерного [9, с.125].

Зважаючи на наднебезпечні наслідки від біологічної зброї, його застосування є обмеженим. Це пов'язано також із труднощами доступу терористів до необхідних збудників, які піддаються простому розповсюдженню, наприклад, за допомогою аерозолізації. Тим не менш, дуже проста система постачання може спровокувати його активізацію. Сенатор Сем Нанн говорив так: «Я бачу в біотероризмі загрозу, рівнозначну ядерній загрозі, яка стає більш імовірною в майбутньому». Генеральний секретар Інтерполу Рональд Нобл висловився так: «Якщо говорити про біотероризм, то це єдиний вид злочинів, навіть намагання розкрити який після його скоєння є неможливим, тому що збитки будуть дуже значними»[68, с.93].

Так, згідно з офіційними даними відкритої преси, у Бразилії вже є сучасні технології перетворення людини на зомбі для виконання важкої фізичної та відразливої роботи. Сьогодні Ізраїль активно працює над біологічною зброєю, спрямованою тільки на арабів. У рамках створення «етнічної бомби» ізраїльські вчені використовують досягнення медицини з ідентифікації домінуючих генів, які притаманні арабам, щоб створити генетично змінені бактерії або віруси, що атакують носіїв тільки таких генів. Виконання програми здійснюється в біологічному інституті NES Tziyona –

основному центрі дослідження для створення таємного арсеналу хімічної та біологічної зброї Ізраїлю [72, с.65].

Не менш небезпечним різновидом технологічного тероризму є «ядерний тероризм», для прояву якого сьогодні наявними є всі умови: велика кількість ядерних (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай, Індія, Пакистан, Ізраїль) та порогових країн (за оцінками фахівців, понад 20 країн перебувають на порозі створення ядерних боєприпасів) із численними претензіями один до одного, дають поштовх до подальшого поширення ядерної зброї: величезний сукупний ядерний арсенал, сотні промислових і дослідницьких ядерних реакторів та їхня інфраструктура.

З точки зору деяких дослідників, існують декілька основних сценаріїв прояву ядерного тероризму: застосування чи загроза застосування викраденої або придбаної ядерної зброї; викрадення або придбання збройного урану чи плутонію та виготовлення на їх основі примітивних ядерних пристроїв; напад на ядерно-радіаційні матеріали та ядерну зброю під час транспортування та їх крадіжка; напад на об'єкти атомної енергетики та створення аварійних ситуацій; напад на сховище високотоксичних радіоактивних відходів та створення радіаційного забруднення значних територій; виготовлення диспергуючих пристроїв для розсіювання радіоактивних речовин, виготовлення та застосування «брудної» бомби з високоактивних радіаційних речовин [66].

В епоху глобалізації ядерний тероризм може стати страшним продовженням тероризму з використанням звичайних засобів. У цій ситуації важливо мобілізувати міжнародні зусилля в рамках ООН, міжнародних конвенцій та угод, а також розширювати партнерство в рамках «великої вісімки», генерувати процес із нерозповсюдження ядерних технологій та накопичувати спільний досвід щодо запобігання ядерному тероризму й боротьби з його можливими проявами.

Безсумнівно, використання терористами ядерного вибухового пристрою призвело б до найбільших людських і матеріальних втрат, з яким на

сьогодні та в осяжному майбутньому навряд чи зможуть зрівнятися наслідки застосування хімічних, біологічних чи інших засобів. З усіх перелічених видів зброї масового знищення саме ядерна є важкодоступною для терористів, насамперед, через труднощі придбання необхідної кількості збройових матеріалів, що розщеплюються (ОРЗ), в першу чергу, високозбагаченого урану–235 і плутонію–239 [9, с.125].

А.Арбатов звертає увагу на закономірність, яка відобразить особливості технічного прогресу: рівень доступності для терористів потенційно небезпечного інструменту, умовно кажучи, є обернено пропорційним до руйнівних наслідків їх застосування. Іншими словами, чим важче для держави перекрити доступ терористам до даного виду зброї масового знищення (ЗМЗ), тим простіше нівелювати збитки від його використання – і навпаки. Отже, протидіяти кібертероризму у зв'язку з бурхливим розвитком «хакерства» буде все важче, але й наслідки його легше усунути або зменшити. Наступним у цьому ряді є техногенний і радіологічний тероризм, запобігти йому простіше, а ліквідувати наслідки, навпаки, складніше. Далі, в середній частині діапазону «доступ–ефект» знаходиться біологічна, потім хімічна зброя і, нарешті, на протилежному кінці шкали – ядерна зброя [9.с.125].

Тероризм як соціально-політичне явище в різноманітних формах свого прояву існує з давніх часів, але наприкінці ХХ на початку ХХІ ст. він набув суттєво нових якісних нетипових для минулого рис та проявів, почавши використовувати нові сучасні технологічні та технічні засоби проведення терористичних актів. З поодиноких проявів він перетворився на масове явище та в одну з найбільш гострих глобальних проблем безпеки людства, що потребує адекватної комплексної багатосторонньої стратегічної реакції з боку світової спільноти [66].

Мабуть, можна погодитися з поширеним в науковій літературі твердженням, що сучасний тероризм розвинувся на досвіді попередніх видів політичного тероризму, однак помітно від них відрізняється низкою

специфічних ознак, серед яких кількісне зростання терористичних акторів, цинічність і жорстокість їх виконання; використання різними державами окремих терористичних угруповань для розширення сфер геополітичного впливу; професіоналізм і підготовленість терористів на основі більшого досвіду їх участі в різних конфліктах; розмивання меж між внутрішньодержавним і міжнародним тероризмом; налагодження стійких зв'язків між терористичними організаціями й транснаціональною організованою злочинністю, в першу чергу, наркобізнесом: поява нових видів тероризму, зокрема інформаційного та електронного (комп'ютерного)[166, с.63].

Однією з головних тенденцій активізації тероризму стала прогресуюча технічна оснащеність і підготовленість злочинних недержавних спільнот, зокрема, широкомасштабне використання терористами інформаційно-комунікаційних технологій, що стали знаковими на стадії науково-технічного та соціально-економічного прогресу людства. Небезпечними є можливості придбання ядерних технологій через кіберпростір.

Ще однією важливою тенденцією стало те, що сучасний тероризм поступово набуває бізнес-ознак, про що свідчить спрямованість сучасних терористичних операцій.

Серед різних проблем тероризму дослідники особливо виділяють проблему ставлення молоді до цього явища. Певна частина підлітків та молоді схильна до радикальних і екстремістських поглядів, а іноді й дій. Психологи вважають, що екстремізм має багато спільного з інфантилізмом, властивим багатьом підліткам і юнакам. Екстремістська свідомість характеризується імпульсивністю, конфліктністю, внутрішньою напругою, деструктивністю, нетерпимістю, тяжінням до гострих відчуттів. Тому не випадково дослідники розглядають екстремізм як передумову тероризму. Російський дослідник Д.Ольшанський подає таку послідовність: радикалізм – екстремізм–фанатизм–фундаменталізм–тероризм»[144, с.56]. Простежується відтік молоді у військові табори, що актуалізує вивчення сутності та

особливостей прояву молодіжного політичного екстремізму. Про це в наступному підрозділі.

2.3. Молодіжний політичний екстремізм як ресурсна база тероризму

Екстремізм усе частіше проявляється в політичній, економічній, соціальній, релігійній та інших сферах суспільного життя. У різноманітні причин його загострення виділяються як загальні, обумовлені соціальними, економічними, політичними факторами, так і специфічні, пов'язані з конкретними умовами існування соціальних груп.

Відомий російський фахівець у галузі аналізу екстремізму й тероризму В.Є.Петрищев виділяє базисні обставини, що детермінують політичний екстремізм, якими є хижацький переділ матеріальних засобів і ресурсів та фактичне розкрадання загальнонаціонального надбання під виглядом приватизації; різке падіння життєвого рівня переважної більшості населення, збільшення соціальної диференціації та класового протистояння в суспільстві, зростання правової та соціально-економічної незахищеності громадян. Іншими детермінантами є активізація політичної боротьби між партіями й рухами, загострення протистояння між прихильниками чинного в країні політичного режиму й політичною опозицією, що множать міжнаціональні конфлікти, етнічний та регіональний сепаратизм, страйковий рух[157, с.175].

Як зазначає Р.Амірокова, між політичним екстремізмом і політичним тероризмом багато спільного, і це загальне криється, насамперед, у причинах їх появи, що вкорінені в соціальній практиці: нерівному становищі соціальних, етнічних і політичних груп, культурно-етнічній та релігійній незадоволеності, перебуванні в ситуації соціально-політичного тиску та економічного позбавлення. І політичний екстремізм, і політичний тероризм

можуть бути результатом прояву агресії, що виникає в середовищі фрустрованих індивідів і соціально-етнічних груп. Але є і відмінності: породжені практично одними й тими ж умовами, вони відрізняються: по-перше, типом і ступенем прояву насильства як основного методу впливу, по-друге, глибиною протиборства, по-третє, рівнем консенсусності (здатності до діалогу). Тому, якщо політичний екстремізм – це ідеологія й практика соціального тиску, то політичний тероризм – це інструмент соціального придушення з розрахунком на психологічний ефект страху й загальної уразливості [3, с.9].

На думку студентської молоді, терористи – це особи, що перш за все мають на меті вирішення своїх матеріальних проблем (35% відповідей), люди з низьким рівнем освіти (23%), люди, що захищають інтереси своєї етнічної групи (19%). Відповіді на питання про сутність екстремістів розподілилися так: звичайними злочинцями, які усвідомлено йдуть на порушення закону, їх вважають 24%; тими, хто помиляється, божевільними – 17%, найманцями, несамотійними в прийнятті рішень – 16%. Борцями за релігійні переконання бачать терористів лише 6% респондентів, екстремістів як щирих і сміливих людей, борців із несправедливістю сприймає лише 1% опитуваних [123, с.102].

Будь-які кризи, що настають у державі, у першу чергу, загострюють проблеми молоді, а саме від неї залежатиме доля й перспективи соціальних зрушень в Україні.

Сучасна українська реальність усе частіше демонструє факти, що свідчать про зростання екстремізму й ксенофобії в молодіжному середовищі, які є дуже небезпечними для розвитку громадянського суспільства.

Молодіжний екстремізм як масове явище останнього десятиліття нашого життя, що виражається в зневазі до чинних у суспільстві правил і норм поведінки або в запереченні їх, можна розглядати з різних позицій. Дослідники вивчають філософсько-психологічну природу екстремізму, щоб охарактеризувати цей феномен у всіх його окремих і загальних проявах,

класифікувати й типізувати випадки екстремістської поведінки. Не менш важливим є простеження зв'язку між політико-економічним станом суспільства та зростанням екстремізму в молодіжному середовищі.

Екстремізм у молодіжному середовищі є індивідуальним і соціально-груповим проявом крайніх, непомірних у моральному і правовому відношеннях засобів й способів життєдіяльності молоді як особливої соціальної групи й специфічної категорії населення [11].

Специфіка прояву екстремізму в молодіжному середовищі обумовлена особливостями самої молоді: незавершеністю процесів економічної, політичної та духовної соціалізації, світоглядною нестійкістю, недостатньою соціально-психологічною зрілістю, поверховим сприйняттям складності й суперечливості соціального буття, прагненням до рішучого оновлення форм і способів життєдіяльності, схильністю до прояву різних протестів і непомірністю у виборі засобів і способів досягнення життєвих цілей. Типовими ознаками є протестність, переважання групових форм, політична індиферентність, підвищена криміногенність, висока непомірність та ескалація насильницьких форм, а також різноманіття форм прояву [11, с.10].

Історія молодіжного політичного екстремізму почалася в останні десятиліття ХХ ст., коли потужні рухи молодих людей почали протестувати проти істеблішменту в Західній Європі і США в 1966 – 1970-х рр.. Вони боролися за молодіжні права й свободи в епоху, коли сформувалися контркультурна політична опозиція та авангардистські бунтарські молодіжні рухи, а також локальні ідейно-утопічні течії та групи агресивних політичних дисидентів – «нові ліві» й «нові праві» [96].

Молодіжні екстремістські організації та субкультури виступали не тільки проти чинного політичного порядку й режиму влади, а й самої системи даного суспільства як «репресивної», вимагаючи її радикальної перебудови чи знищення. Після спаду «молодіжної революції» в 1970-х рр.. до молодіжного протесту долучилися нові соціальні рухи, серед яких найбільш активним став «альтернативний рух», об'єднавши «недогматичних лівих» і

екологів. На стику XX–XXI століть політична активність екстремістськи налаштованої молоді сконцентрувалася навколо етнонаціональних, конфесійних, глобальних проблем світової спільноти, що було реалізовано постанархістськими, екологістськими, антиглобалістськими, радикально-феміністськими молодіжними формуваннями. Певна частина молодіжних субкультур також тяжіє до радикальних і екстремістських способів вираження протесту. Тому вивчення молодіжної політичної активності екстремістського орієнтування є важливим напрямом політичної науки [96].

Актуальність дослідження зв'язку «молодь–тероризм» обумовлена тим, що саме молоді люди складають переважну більшість членів терористичних угруповань. Останні, як зазначає один з дослідників тероризму К.Оотс, дають молодим людям «можливість стати героями... Стимулом може стати атмосфера пригод та авантюр... Молоді терористи одержують також задоволення від віри, що сприяють важливій справі...» [221, с.181]. Зв'язок між молодим віком та готовністю до здійснення терактів виявлено й у інших дослідженнях. При цьому варто зазначити, що досить значну частину «терористично налаштованої» молоді становлять саме студенти. За деякими даними, терористичні організації різних політичних напрямів на 40-50% складаються зі студентів у віці 17-26 років [55].

Як зауважує І.Сундієв, найчастіше членами екстремістських і радикальних організацій стають вихідці з неповних сімей, люди, які з тих чи інших причин відчували труднощі в рамках наявних суспільних структур, загубили або взагалі не мали роботу. Почуття відчуження, що виникає в подібних ситуаціях, змушує людину приєднатися до групи, яка здається йому настільки ж асоціальною, як і він сам. Спільною рисою цих людей є, таким чином, сильна потреба долученості в групу, пов'язану з проблемами самоідентичності [192, с.50–51].

Є.Кожушко відзначає, що саме молоді люди, не старші 30 років з вищою або незакінченою вищою освітою, які походять із середніх або вищих соціальних верств, складають соціальну базу так званого лівого тероризму,

який набув особливого поширення в другій половині ХХ ст. у країнах Латинської Америки та Західної Європи [98]. Ця тенденція стосується не лише сучасності – серед осіб, які були притягнуті до суду за терористичну діяльність у царській Росії 1880-х рр., 38,3% були студентами [191, с.54]. Причиною цього феномену можна вважати ту обставину, що студентство в силу специфіки своєї діяльності виступає найбільш політизованою частиною молоді. Вивчення у ВНЗ філософських, соціологічних, політологічних та економічних дисциплін створює підґрунтя для засвоєння (а іноді й створення) молоді людиною певних екстремістських ідеологій, які потім спрацьовують у ролі мотиваційного механізму терористичної діяльності, а також як механізм виправдання своїх дій. Біографії відомих постатей терористичного руху – яскравий приклад того, що студентство було й залишається однією з основних кадрових баз терористичного руху ХХ–ХХІст. Так, один із засновників ОУН Степан Бандера, засуджений польською владою в 1934 р. за терористичний акт проти міністра Б.Перацького, був на той час студентом агрономічного факультету «Львівської політехніки» (зазначимо також, що з 12 осіб, які проходили в цій справі, 9 були студентами або випускниками університетів). Засновник італійських «червоних бригад» Ренато Курчо навчався на факультеті соціології університету Тренто. Одна з лідерів західнонімецького терористичного угруповання РАФ Ульріка Майнгоф закінчила філософський факультет Марбурзького університету. А офіційний «терорист № 1» сучасності Усама бен Ладен – випускник факультету економіки та менеджменту ісламського університету імені короля Абдель-Азіза в Джідде [55]. У 2005 р. професор Ентоні Глізе опублікував доповідь під промовистою назвою «Коли студенти звертаються до терору», у якій назвав понад 30 британських університетів, де були виявлені «екстремістські та/або терористичні групи» [231]. Доповідь була сприйнята неоднозначно багатьма університетськими керівниками, а також Національним союзом студентів. Також негативно поставилися університетські викладачі до ініціативи уряду, який запропонував посилити спостереження за студентами й повідомляти про

свої підозри з приводу екстремізму. У травні 2007 р. члени «Союзу університетів і коледжів» одноставно проголосували проти цих рекомендацій, заявивши, що їх виконання «порушить стосунки довіри між співробітниками та студентами» та сприятиме розвитку атмосфери ісламофобії»[234].

Однак практика показала, що стурбованість з приводу ситуації в британських університетах виникла небезпідставно. Так, у серпні 2006 р. після розкриття планів терористів, які мали намір організувати вибухи в пасажирських літаках, що прямують з Великобританії в США, британськими спецслужбами було заарештовано 24 підозрюваних. У ході слідства встановлено, що центральну роль у цій справі могли відігравати студенти з добре відомих британських університетів. Тільки в липні 2007 року в британських судах було заслухано три справи, в яких простежується чіткий зв'язок між студентським ісламізмом і терористичною діяльністю. Ясин Нассар, засуджений за ввезення до Великобританії навчальних посібників для терористів, потрапив під вплив ісламського екстремізму, навчаючись в Університеті Вестмінстера, де 2003 року він очолював «Ісламську спільноту». Омар Рехман, також із цього університету, був засуджений до тюремного ув'язнення за участь у підготовці атаки на ряд об'єктів у США та Великобританії, зокрема Нью-Йоркську біржу та лондонський метрополітен. Четверо студентів Бредфордського університету й один школяр були визнані винними у зберіганні матеріалів терористичного характеру: спеціально підготовлених для мережі Інтернет пропагандистських матеріалів для вербування терористів-самогубців [114].

Ще студентом Королівського коледжу в Лондоні в середині 1990-х років Омар Шаріф відкрив для себе політичний іслам та став членом радикальної організації «Хізбут-Тахрір», яку в той період очолював Омар Бакрі. Саме там він почав сповідувати ідеї ісламської революції та підтримувати заснування всесвітнього халіфату як єдиного варіанту врятувати світовий ісламу. У 1996 р. він слідом за Бакрі перейшов у нині

заборонену організацію «Аль-Мухаджирун». У 2003 р. Шаріф разом з іншим британським громадянином Азіфом Мохаммедом Ханіфом брав участь у терористичному акті в нічному клубі Тель-Авіва. Ханіф загинув, убивши 3 осіб і поранивши 50. Бомба Шаріфа не спрацювала, йому вдалося сховатися. Тіло Шаріфа було виявлено через два тижні на тель-авівському пляжі [114].

Про те, що тривоги з приводу поширення екстремізму в університетському середовищі далеко не безпідставні, свідчить і аналіз біографій 79 терористів, які брали участь у терористичних актах у період з 1993 по 2005 р. Американський дослідник Пітер Берген виявив, що з 63 терористів, інформацію про освіту яких він мав, дві третини навчалися в університетах [230, р.118].

Повертаючись до України, варто нагадати, що значна частина учасників українського «помаранчевого Майдану» складалася зі студентів. Це змусило й українських політиків, і спостерігачів звернути увагу на політичний потенціал студентської молоді. Саме студентство сьогодні може виступити ініціатором певного політичного руху або дійства та залучити до цього руху інші покоління й соціальні групи.

Оцінка українськими студентами потенційної можливості стати учасником підготовки або скоєння теракту виявила несподівані результати. Лише половина опитаних чітко визначилася з тим, що ніколи й ні за яких обставин вони не будуть брати участь у підготовці (46%) або здійсненні (54%) теракту. Близько третини не змогли точно спрогнозувати свою поведінку щодо такої можливості (37% та 35%). Із загальної кількості респондентів гіпотетично припускають свою участь («у крайньому випадку») у підготовці теракту 17%, а у здійсненні теракту – 10%. Частота відповідей на ці запитання корелюється зі статтю та рівнем агресивності. Існування двох останніх груп, на погляд дослідників, можна пояснити двома факторами. По-перше, це вікові особливості респондентів: схильність певної частини юнаків до екстремізму, а також недостатньо розвинуті навички самоусвідомлення й рефлексії. З іншого боку, не можна відкидати і вплив об'єктивних соціальних

чинників – наявність соціально-економічних проблем, почуття фрустрації та несправедливості серед значної частини населення. Таким чином, певна частина сучасних українських студентів гіпотетично допускають думку про участь у терористичній діяльності в пасивній або навіть активній формах. Існує також група студентів, яка не може точно визначитися з можливістю своєї участі у терористичній діяльності. Існування цих двох груп переконливо свідчить про необхідність проведення профілактичної роботи серед сучасної молоді [55].

Результати опитування українських студентів свідчать про те, що лише 25% респондентів вважає, що жодними мотивами не можна виправдати здійснення теракту. Найчастіше як мотив виправдання називалася боротьба за свободу свого народу з іноземними окупантами – 60% (вірогідно, що студенти історичного факультету мали на увазі, насамперед, партизанський рух у роки Великої Вітчизняної війни). Часто також згадувалися такі мотиви, як боротьба за права й свободи (38%), встановлення нового справедливого суспільного ладу (33%). Менш поширеними виявилися такі мотиви, як наявність нервово-психічного розладу (25%), помста за товаришів або родичів (19%), злиденність та нерівні сили й можливості порівняно з супротивником (по 13%). Найрідше обирався мотив боротьби з ворогами своєї релігії (5%), що є закономірним, адже більша частина вітчизняних студентів має низький рівень релігійності [55].

Вважається, що ідея «оксамитових революцій» належить американському політологу Джину Шарпу. Ще в 1983 р. за його участю в США було засновано Інститут Альберта Ейнштейна, основною метою якого стало просування гуманітарних і демократичних проектів у невільних країнах. Книга Дж.Шарпа «Від диктатури до демократії» дійсно стала путівником для молодіжних організацій різних країн, зокрема сербської «Відсіч», української «Пори», грузинської «Кмари» та ін

Особливістю «революційної» молодіжної організації зразка початку ХХІ століття за технологією Дж. Шарпа є те, що вона не має одноосібного

лідера, щоб не бути обезголовленою. Основною стратегією дестабілізації й нелегітимізації політичного режиму з подальшим захопленням влади вона обирає ненасильницький політичний опір, який за своєю суттю, є проявом анархізму в поєднанні з методами сучасної психологічної війни.

Так, під час революційних подій у Грузії та Україні політична опозиція шляхом професійно спланованою й добре скоординованою діяльністю, використовуючи сучасні технології маніпуляції масовою, груповою та індивідуальною свідомістю, вирішила складне завдання політизації суспільної свідомості в цілому й активізації (радикалізації) політичної свідомості молоді з метою створити ілюзію масової всебічної підтримки нових політичних лідерів.

Потенціал екстремізму в молодіжному середовищі набуває крайніх форм під впливом багатьох факторів. Так, наприклад, під час опитування російських студентів з'ясовано, що самі молоді люди (студенти) бачать причини екстремізму в недостатній увазі влади та громадських організацій до проблем молоді (11%), у поганому матеріальному становищі (11%), у криміналізації молодіжного середовища (11%), в агітаційній роботі організацій екстремістської орієнтації (8%), а також у відсутності організованого дозвілля (5%), Решта респондентів вказали на сукупність перерахованих факторів [123, с.103].

Основним мотивом, що спонукає російську молодь вступати в екстремістські організації, незаконні формування, молоді люди вважають відсутність значимих життєвих цілей та інтересів (63%); у меншій мірі – це матеріальна вигода, необхідність отримання доходу за відсутності можливостей нормального працевлаштування (24%) і «романтичний ореол» ідеології екстремізму (6%).) [123, с.103].

Результати досліджень російських соціологів свідчать про тенденцію поширення серед сучасної молоді (зокрема серед студентів) екстремістських ідей різного типу, зростання популярності постатей на зразок Че Гевари, праць Г.Маркузе, Т.Негрі (теоретика «червоних бригад») та ін. [98, с.60].

Варто зазначити, що вказані тенденції стосуються і певної частини української молоді (прикладом може бути соціальний склад УНА-УНСО та подібних екстремістських угруповань, основу яких складає учнівська та студентська молодь). У цілому, за даними вітчизняних соціологів, 6% опитаних молодих людей віком до 22 років підтримують ідею створення незаконних збройних формувань як форми виявлення політичного протесту (в середньому по Україні – 2% опитаних)[55]. Наявні дослідження молодіжного екстремізму підтверджують існування цілком конкретних умов його появи. Розглянемо деякі з них.

Соціально-економічні умови зростання екстремізму: на думку дослідників, наприклад, А.Грачова, політичний екстремізм як лівого, так і правого орієнтування є особливою, специфічно збоченою реакцією окремих представників багатьох верств на різке, часом драматичне погіршення їх матеріального становища[41, с.56]. Для сучасної України характерними є економічна криза, падіння життєвого рівня населення, зупинка підприємств, зростання безробіття. Так, в лютому 2011 р. 60% українців відзначили погіршення рівня власного добробуту [69].

Передумовами радикалізації суспільства є убогість і відсутність безпеки. Як справедливо вважає Л.Ярова, маргінальна бідність послаблює, а то й зовсім атрофує стимули економічної активності, породжує в людях апатію, неприязнь до вищих верств населення, недовіру до влади. Це обумовлює зростання настроїв ескапізму й самотності, поширення «політичної бідності». Люди втрачають контакти з соціумом, стають сторонніми спостерігачами того, що відбувається. Знижується електоральна активність населення. А незадоволеність життям провокує формування осередків нетерпимості й агресивності, створює загрозу стабільності й громадському порядку. Велику небезпеку для цілісності країни становить неприпустимо висока диференціація доходів. Надмірна соціальна нерівність руйнує соціальний капітал суспільства – ресурс суспільної солідарності, взаєморозуміння й довіри [229, с.270].

Погіршення умов життя в Україні безпосередньо впливає на розвиток молодіжного політичного екстремізму будь-якого орієнтування. Величезна кількість молодих людей в Україні не змогли знайти своє місце в житті. Вони усвідомлюють, що нікому не потрібні, не можуть отримати хорошої освіти, знайти гідну роботу, досягти творчої самореалізації. За даними соціологічного опитування, проведеного Державним інститутом розвитку сім'ї та молоді в Україні у червні 2007 р., лише третина респондентів у віці 14-35 рр.. задоволені рівнем своєї освіти. Кожен десятий – не задоволений, а кожен четвертий відповів «скоріше ні, ніж так». Дві третини молодих громадян у віці 14-35 рр.. хотіли б мати більш високий рівень освіти. Серед основних мотивів – можливість влаштуватися на престижну роботу (34%), можливість високого заробітку (34%), а також можливість зробити гарну кар'єру та особиста потреба у постійному підвищенні рівня освіти (по 24%).

Майже половина (47%) молоді працює не за фахом. Серед основних причин – відсутність вакансій, незадовільні зарплати та умови праці [55]. Протягом 2006 р. серед осіб, які були клієнтами служби зайнятості, кількість випускників середніх загальноосвітніх шкіл складає 20,6 тисяч, професійно-технічних навчальних закладів 22,0 тисячі, ВНЗ – майже 47 тисяч. Працевлаштовано – 31 тис. випускників, серед них – 7 267 випускників загальноосвітніх шкіл, 8 589 випускників професійно-технічних навчальних закладів, 14 858 випускників ВНЗ [126].

Станом на 1 вересня 2008 р., серед загальної кількості українських безробітних понад 30% становила молодь у віці до 35 років [126].

Не поліпшить ситуацію й нова ініціатива Міністерства освіти й науки, молоді та спорту України, за якою в 2011 р. держзамовлення значно скорочується у зв'язку з тим, що кількість випускників шкіл в Україні є вдвічі меншою, порівняно з попереднім роком [40]. Унаслідок цього більшість молоді з периферії, зокрема з сільської місцевості, буде позбавлена можливості вступити, а головне, продовжити освіту у ВНЗ не тільки через слабку загальноосвітню підготовку, а й у зв'язку з низьким рівнем життя.

Сьогодні саме матеріальні ресурси сім'ї визначають стартові можливості молодої людини. Адже у ВНЗ України триває скорочення бюджетних місць. Для порівняння—у Німеччині за рахунок держбюджету навчаються 90% студентів, а у Франції та в скандинавських країнах вищу освіту здобувають безкоштовно. Отже, вища освіта не відповідає своєму культурному покликанню бути інститутом накопичення й передавання досягнень людської цивілізації від покоління до покоління, інститутом культурної спадкоємності [122, с.116].

Успішне запровадження й розвиток інновацій у науково-технічній та виробничій сферах є неможливим без підвищення й ефективної реалізації творчих здібностей населення. Якість людського капіталу набуває першорядного значення. І в цих умовах освіта перетворюється на важливий фактор вертикальної мобільності, дієвий засіб, що дає змогу розірвати коло самовідтворюваної бідності. Освіта не тільки збільшує доходи й покращує матеріальний добробут, вона веде до більшої свободи індивідуального вибору, більш дбайливому ставленню людини до свого здоров'я, більш активної участі в житті суспільства. Тому інноваційний сценарій боротьби з бідністю передбачає підвищення рівня освіти, нарощування науково-технічного потенціалу, здатного вивести Україну на новий рівень економічного й соціального розвитку. Разом з освітою й наукою, визначальної ролі в економічному зростанні набуватимуть охорона здоров'я й соціальне забезпечення.

Молоді люди переконані, що вони не мають гідного майбутнього. Усі ці фактори лежать у основі невдоволення, яке провокує молодь на бунт, агресивні акції екстремістської спрямованості й на опозиційність до чинної влади та суспільства.

Така ситуація є типовою не тільки для України. Так, наприклад, у доповіді уряду Японії повідомляється, що в цій країні в 2010 році зменшилася загальна кількість самогубств. Однак, як виявилось, серед людей, що позбавили себе життя збільшилася частка молоді, розчарованої

відсутністю перспективи кар'єрного зростання. Усього в 2010 році в Японії зареєстровано близько 31 700 випадків суїциду, що на три з половиною відсотка менше ніж у 2009 році. У доповіді відзначається різке зростання самогубств серед випускників ВНЗ. Як повідомило агентство Associated Press, опубліковані дані свідчать про «жорсткість» умов у пошуку роботи молодими людьми в Японії [38].

Настрої українського населення, молоді зокрема, подано в результатах дослідження, під час якого було опитано 1,2 тисячі респондентів у віці від 16 до 75 років у більш ніж 80 населених пунктах усіх типів у всіх регіонах України. Було зафіксовано зниження рівня суспільної довіри громадян України до всіх органів влади та значної кількості соціальних інститутів держави.

За результатами соціологічного опитування, проведеного Лабораторією законодавчих ініціатив та компанією TNS в Україні 2–10 лютого 2011 року, повністю довіряють Верховній Раді 3,2%, повністю не довіряють – 45,6% респондентів. При цьому переважно довіряють 15,5%, а переважно не довіряють 28,1% респондентів. Не змогли відповісти на питання 7,7%.

Президентові України, за цим дослідженням, повністю довіряють 9% респондентів і повністю не довіряють 38,2%. Не змогли відповісти на питання 7,8% опитаних.

Кабінету Міністрів повністю довіряють 3,8% опитаних, повністю не довіряють – 43,8%. Переважно довіряють Кабміну 19,1%, переважно не довіряють – 25,2%. Не змогли відповісти на питання 8,1% респондентів[212].

Особливо слід зосередитися на такій проблемі серед молоді, як масове вживання наркотиків. Висвітлення проблеми наркотиків у сучасних українських ЗМІ, за рідкісним винятком (офіційні та державні канали), приносять сьогодні більше шкоди, ніж користі. Суть профілактичної діяльності, в якій повинні брати участь ЗМІ, полягає в тому, щоб попереджувально впливати на підлітків, що входять до групи ризику, ще до того, як спрацював пусковий механізм наркотизації (або, принаймні, поки не

виникло залежності від наркотиків) і нейтралізувати фактори ризику. Слід враховувати, що превентивним зусиллям з боку правоохоронних органів та інших суб'єктів профілактики протистоїть організована наркозлочинність.

Політичні умови зростання екстремізму: криза влади, що проявляється з одного боку – у підвищенні агресивності до інакомислення, а з іншого – у нездатності послідовно й професійно забезпечити порядок і стабільність у суспільстві. Відсутність або слабкість «правового поля» призводять до того, що люди все менше вірять у силу закону та все більше покладаються на «закон сили». Зокрема, дослідники констатують у цілому низьку довіру представників молодого покоління до чинних владних інститутів, політичних партій та більшості молодіжних лідерів.

Згідно з опитуванням Київського міжнародного інституту соціології (2 040 респондентів, що мешкають у всіх областях, віком від 18 років), 57% українців вважають, що країна у своєму розвитку рухається неправильним шляхом. При цьому 13% вважають, що «справи взагалі не йдуть», і лише 13% вважають, що справи йдуть у правильному напрямку.

Як зазначає КМІС, аналіз отриманих даних показав, що несхвальна оцінка курсу змін в Україні пов'язана з переважно негативною оцінкою дій влади. Майже 53% громадян оцінюють політику влади в основному або в більшій мірі негативно, 30% схильні оцінювати цю політику як частково позитивну, частково негативну, і лише 14% схиляються більше до позитивної оцінки, ніж до негативної.

Якщо порівнювати з червнем минулого року, то рівень позитивних оцінок дій влади серед громадян України впав з 48% до 14%, а рівень негативних оцінок зріс із 21% до 53%. Таким чином, переважно позитивне ставлення більшості громадян до політики та влади в середині минулого року в лютому 2011 року змінилося на переважно негативне.

Найбільші зміни спостерігаються в східному регіоні, де рівень позитивних оцінок політики влади скоротився з 70% до 17%, а рівень негативних – зріс із 7% до 45%. Схожі зміни простежуються і в південному

регіоні, де кількість задоволених політикою влади скоротилася з 68% до 18%, а кількість незадоволених діями влади зросла з 11% до 45% [145].

Виникнення суперечностей між молоддю та інститутом політики пов'язано з невирішеністю глибоких соціальних проблем молоді, неможливістю реалізації на практиці проголошуваних ідей, їх декларативно-популістським характером, які сприяють відчуженню молоді, нівелюванню її ролі в системі соціально-політичних відносин. Усе це призводить до особистісної дезорганізації, поширенню нігілізму. У цих умовах у свідомості молоді зміцнюються орієнтації. Подібні тенденції не є тільки особливістю українського суспільства, а простежуються в більшості країн Західної Європи [220, с.34]. Здебільшого названі тенденції є наслідком слабого представництва інтересів більшості молоді в політичній сфері, відсутності реальних політичних сил, що відстоюють її інтереси.

Слід зазначити, що в Україні кількість молодіжних політичних організацій значно зросла за останні два-три роки. На сьогодні в Україні існує понад 120 молодіжних організацій, серед яких майже половина політично орієнтовані. Основний момент єдності партії з молодіжною організацією полягає у спільності їхніх ідеологічних платформ. Молодіжна організація веде свою роботу, вирішує свої проблеми та одночасно співпрацює з партією. У свою чергу, політичні партії домагаються вирішення проблем, які є у молоді, відстоюючи інтереси членів молодіжних організацій, наприклад, у Верховній Раді України. Наприклад: Соціалістичний конгрес молоді, Ленінський комуністичний союз молоді України, Молодий Рух, Молодіжна організація республіканців України, Народно-демократична ліга молоді тощо.

Також існують самостійні ідеологічно-політичні спілки, які займають активну громадську позицію, іноді висуваючи навіть політичні вимоги. Класифікувати подібні молодіжні організації можна за тим же принципом, що й політичні партії: ультраліві організації; ліві; лівоцентристські; центристські; правоцентристські; ультраправі [121]. Студентство складає приблизно 80% від чисельності молодіжних організацій. Специфіка студентського руху

визначається, насамперед, специфікою студентських організацій, членами яких є ті, хто навчається певний період у ВНЗ. Окрім того, студентські організації відстоюють інтереси студентської молоді, акцентуючи на цьому увагу. Студентські організації є більш мобільними й дієздатними, ніж інші всеукраїнські молодіжні організації, що довели акції протесту з різних приводів 1990, 1992, 2004, 2010 рр..

Нормативно-правовими актами, що регулюють заснування та діяльність молодіжних громадських організацій є такі: Декларація “Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” від 15 грудня 1992 року № 2859-ХІІ (зі змінами); Закон України “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” від 5 лютого 1993 року № 2998-ХІІ (зі змінами); Закон України “Про молодіжні та дитячі громадські організації” від 1 грудня 1998 року № 281-ХІV (зі змінами); Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” від 21 червня 2001 року № 2558-ІІІ (зі змінами); Закон України “Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки” від 18 листопада 2003 року № 1281-ІV (зі змінами); Постанова Кабінету Міністрів України від 08.08.2007 № 1016 “Про затвердження Державної цільової програми роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки”; Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2009 № 41 “Про затвердження Державної цільової соціальної програми “Молодь України” на 2009 – 2015» тощо.

К.Плоский зазначає, що збільшення кількості молодіжних об’єднань України за відносної незмінності чисельності залученої до їх діяльності молоді зумовлене такими основними чинниками: зростаючими песимістичними настроями молоді щодо перспектив розвитку України та власної участі в суспільних зрушеннях; продовженням політизації молодіжного руху; поширенням суспільної активності молоді в рамках неформальних груп та в зростаючому різноманітті інших структур громадянського суспільства; низьким рівнем знань і навичок лідерів та

активістів молодіжних об'єднань із питань організаційної роботи тощо[160, с.7].

Очевидно, що поява в Україні нових гравців на молодіжному політичному полі свідчить про зміни не тільки в електоральній активності, але й в політичній свідомості та поведінці українців. Відомо, що саме труднощі й реалізація молоддю своїх амбіцій провокують часткове або повне заперечення сформованих в українському суспільстві політичних норм і цінностей. Однак повне заперечення руйнує політичну та історичну свідомість молоді, призводить до ціннісно-нормативної невизначеності, релятивізму й нігілізму. У цих умовах відбувається деформація процесу спадкоємності, що використовується деструктивними політичними силами в конкретних цілях, зокрема, для реалізації спеціальних технологій делегітимації чинного політичного режиму й перехоплення політичної влади.

Передумовами екстремізму є також духовне розкладання як суспільства, так і особистості, світоглядний вакуум. В умовах духовного невігластва вчителів та батьків молодь поставлена перед проблемою самостійного вибору між добром і злом. Причиною зростання неофашистських молодіжних формувань є зникнення ідеологічного імунітету до фашизму й нацизму, який досить ефективно підтримувався в соціалістичний період. Базисом цього імунітету було вивчення історичних подій Другої світової війни на шкільних уроках історії.

Відповідно до опитувань студентської молоді, проведених у Росії, патріотами себе вважають 82%, з яких проте 74%, не замислюючись, емігрують, якщо їм запропонують хорошу роботу й житло в іншій державі. Активно та безоплатно брати участь у реалізації інтересів Батьківщини в міру своїх можливостей готові 74% респондентів (78% дівчат і 63% юнаків), ще 10% (8 і 21% відповідно) висловлюють готовність навіть пожертвувати життям. Якщо ж держава проводить несправедливу політику, то активно, але в рамках закону протидіяти цьому збираються 75% аудиторії, 16% вважають

можливим застосування незаконних методів, і тільки 5% не вважають цю обставину підставою для боротьби [123, с.102].

Безсумнівно, частина сучасної молоді явно потребує надання духовної та психологічної допомоги, а точніше – духовної й психологічної терапії та коректування своїх смисложиттєвих цінностей. У плані духовного формування сучасної молоді чималу роль могло б відіграти й залучення представників церкви. В останні роки саме духовенство почало активно брати участь у проведенні різних громадських заходів, однак ця участь є більш представницькою: освятити, окропити, благословити та ін. Здається, що вже давно настав час для священнослужителів перейти від виконання представницьких функцій на офіційних заходах до повсякденної, копіткої, непомітної, але надзвичайно корисної роботи – проведення духовної терапії для цивільного населення, зокрема молодих людей.

Соціально-психологічними та моральними передумовами є: відчуття втрати способів досягнення цілей та фантастичність самих цілей, ослаблення сімейних зв'язків, зростання самотності, соціальної занедбаності, втрата перспективи, відсутність почуття майбутнього, а значить, і зниження відповідальності за свої вчинки, падіння моральності, знецінення людської гідності та життя, зростання занепокоєння, страху перед майбутнім, надмірне психічне напруження (тобто ознаки аномічного синдрому). Соціальну фрустрацію, викликану різкою майновою диференціацією, «впливанням» прошарку кримінал-нуворишів, психологічно підкріплює чимало факторів: провокаційна поведінка членів нової «еліти», масована реклама товарів і послуг, явно недоступних для переважної частини населення, засилля поп-культури, трансльованої субкримінальним шоу-бізнесом [2, с.56].

У сучасній системі виховання та освіти в більшості випадках не усвідомлюється факт якісної зміни об'єкта педагогічних зусиль. Більше того, залишаючись по суті незмінною, система ця стає постачальником типових ситуацій, що сприяють екстремістській поведінці молоді. Створюються додаткові умови для постійного поновлення екстремістського комплексу.

Майже єдиною протипогою є поодинокі заходи для екстрених випадків, на зразок «телефону довіри».

Імовірно, саме це стало причиною виникнення та поширення так званої молодіжної субкультури. Система норм і цінностей, що відрізняють групу від більшості інших спільнот, називається субкультурою. Вона формується під впливом таких чинників, як вік, етнічне походження, релігія, спосіб життя, соціальна приналежність або місце проживання. Цінності субкультури не означають відмови від національної культури, прийнятої більшістю. Вони виявляють лише деякі відхилення від неї. Іноді група активно виробляє норми або цінності, які суперечать традиційній культурі, її змісту та формам. На основі таких норм і цінностей формується контркультура.

Елементи субкультури і контркультури чітко простежуються в культурі сучасної молоді в Україні. Під молодіжною субкультурою розуміється культура певного молодого покоління, що наслідує спільний стиль життя, поведінки, дотримується групових норм, цінностей і стереотипів. Її визначальною прикметою в Україні є феномен суб'єктивної «розмитості», невизначеності, відчуження від основних нормативних цінностей.

Однак сьогодні протест молодого покоління нерідко виливається в повне заперечення «батьківських» цінностей та історії власної держави. Ця позиція є особливо вразливою, якщо брати до уваги аполітичність молодих людей, їх відстороненість від участі у вирішенні соціальних проблем.

Особливо чітко це протиставлення простежується на рівні культурних (у вузькому сенсі) стереотипів молоді: є «наша» мода, «наша» музика, «наше» спілкування, а є – «батьківське», яке пропонується інституційними засобами гуманітарної соціалізації. І тут проступає третій (разом із соціальним і межгенераційним) аспект відчуження молодіжної субкультури – культурне відчуження.

Саме на цьому рівні субкультура молодого покоління набуває контркультурних елементів: дозвілля, особливо юнацтвом, сприймається як основна сфера життєдіяльності, а від задоволеності них залежить повнота

життя . Загальна освіта для школяра та професійна для студента відходять на другий план перед реалізацією економічних («заробляти гроші») та дозвільних потреб.

Разом із комунікативною (спілкування з друзями) дозвілля виконує в основному рекреативну функцію. Цінності національної культури, як класичної, так і народної, витісняються схематизованих стереотипами – зразками масової культури, орієнтованими на впровадження цінностей західного способу життя в його примітивному й полегшеному відтворенні.

Однак вестернізація культурних інтересів має ширшу сферу: художні образи, екстрапольовані на рівень групової та індивідуальної поведінки молодих людей, деформують світосприйняття, посилюють прагматизм, жорстокість, нігілізм, радикалізм, прагнення тільки до матеріального добробуту, нівелюючи професійну та духовну самореалізацію.

Виникнення сучасної молодіжної субкультури зумовлено багатьма причинами, серед яких найбільш значимими є такі. Молодь живе в загальному соціальному й культурному просторі, а тому криза суспільства та його основних інститутів не можуть не позначитися на змісті й спрямованості молодіжної субкультури. Саме тому необхідною є розробка спеціальних молодіжних програм, соціально-адаптаційних або профорієнтаційних. Будь-які зусилля з корекції процесу соціалізації молоді повинні бути узгодженими з соціальними інститутами українського суспільства і, насамперед, з системою освіти, закладів культури й засобів масової інформації.

Криза інституту сім'ї та сімейного виховання, придушення індивідуальності та ініціативності дитини, підлітка, молодої людини як з боку батьків, так і педагогів, усіх представників «дорослого» світу не можуть не призвести, з одного боку, до соціального й культурного інфантілізму, а з іншого – до прагматизму й соціальної неадаптованості (в деяких випадках опосередковано) і до протиправного чи екстремістського проявів.

Комерціалізація засобів масової інформації та всієї сучасної естетики формує певний «образ» субкультури значно дієвіше, ніж основні агенти соціалізації – сім'я й система освіти.

Молодіжна субкультура є викривленим дзеркалом дорослого світу речей, відносин і цінностей. Розраховувати на ефективну культурну самореалізацію молодого покоління в хворому суспільстві не доводиться, тим більше, що і культурний рівень інших вікових і соціально-демографічних груп населення України також постійно знижується.

Своєрідністю сучасної молоді як соціальної групи українського суспільства стає індивідуалізація свідомості. Небажання ідентифікувати себе з великими спільнотами проявляється у відсутності кумирів і зразків для наслідування (і в політиці також), а особисті інтереси висувуються на передній план у порівнянні з суспільними. У цьому, здається, проступає важлива тенденція – прояв молоддю незалежності, власної гідності, прагнення не бути такими, як усі, хоча б на вербальному рівні [75, с.137].

За певних умов розвинення зазначеної тенденції можна виявити як негативні наслідки, так і позитивні результати. У першому випадку варто констатувати збільшення масштабів і глибини потенціалу протестного політичного руху, радикальної спрямованості зокрема, що загрожує наростанням у суспільстві деструктивної критичної маси. У другому випадку – про формування нової моделі позитивної політичної свідомості, яка повинна вирізнятися прагненням до незалежної політичної поведінки, заснованої на розвиненому науковому світогляді, критичному сприйнятті й оцінці світу політики та своєї ролі.

Викладене дає підстави для таких узагальнених висновків. Історичний досвід свідчить, що статичні та постійні суспільства у своєму розвитку спираються на досвід старших поколінь, свідомо нехтуючи духовними резервами молоді. Динамічні суспільства прагнуть до нових стартових можливостей, незалежно від панівної соціальної або політичної філософії, та повинні спиратися на співпрацю з молоддю.

Усі протиріччя, що виникають у процесі розвитку нинішньої молоді та посилюють небезпеку політизації суспільної свідомості шляхом радикалізації політичної активності молодіжних рухів, можна класифікувати за трьома основними групами: протиріччя, пов'язані з нерівністю соціального статусу молоді та перспектив її соціальної мобільності; протиріччя, обумовлені типом взаємодії молоді з соціальними й політичними інститутами як головними джерелами невизначеності та ризику в сучасному українському суспільстві; протиріччя, викликані соціокультурними особливостями молоді, що формується на стику різних епох—традиційної та сучасної, під впливом ціннісно-нормативної невизначеності.

Ці протиріччя є, з одного боку, детермінантами ситуацій ризику в соціальному розвитку молоді, з іншого—підставами для конфліктів між окремими індивідами або групами молоді та пануючими політичними елітами, а також українським суспільством і державою.

Об'єктивні закономірності та результати розвитку економічної та соціально-політичної ситуації в сучасній Україні демонструють активізацію молоді в політичному житті. Провідні політичні сили роль молоді пов'язують, у першу чергу, з необхідністю та можливістю здійснення масштабних політичних трансформацій у країні. Отже, напередодні майбутніх парламентських і президентських виборів в Україні слід очікувати різкого підвищення політичної активності в молодіжному сегменті політики.

Не можна заперечувати, що причинами молодіжного політичного екстремізму є бідність, соціальні негаразди та низький культурний рівень певних соціальних груп молоді. Варто враховувати також, що вплив соціальних чинників є набагато складнішим. Аналіз новітніх робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників засвідчує, що фундаментальними факторами екстремізму є незавершена модернізація, соціальні контрасти й культурна маргінальність, що перебувають у діалектичному взаємозв'язку із зовнішніми і внутрішньополітичними, етноконфесійними, соціально-психологічними аспектами життєдіяльності молоді.

Викладене дає підстави зробити висновок про те, що причини тероризму криються у політичних, економічних та інших соціальних відносинах. Поглиблена соціальна, економічна, духовна й політичний криза, послаблення правопорядку породжують нові протиріччя, для вирішення яких окремі особи та організації все частіше вдаються до насильства. Руйнуючи й вбиваючи, терористи переслідують віддалені цілі, а самі вбивства та вибухи сприймають лише як засіб для досягнення мети. Тероризм у широкому розумінні поєднує найрізноманітніші форми терористичної діяльності – від політичної, ідеологічної, релігійної до кривавих разових акцій, від справедливої вимушеної боротьби за своє виживання, існування або звільнення до жорстокого знищення невинних людей.

У результаті дослідження виявлено соціально-політичні причини розвинення молодіжного екстремізму: загальне погіршення характеристик покоління без особливих позитивних змін, передусім, швидке зниження освітнього й культурного рівня молодого покоління; моральна деградація покоління в цілому, виражена як у криміналізації свідомості та поведінки, так і в зниженні моральної межі допустимого; зниження показників громадянськості й патріотизму, загальна соціальна апатія на тлі соціальної нестійкості всього суспільства: зростання право- й ліворадикальних угруповань і підвищення їх впливу на молодь; гіпертрофія етнічних процесів із різким виникненнями не тільки міжнаціональної неприязні, а й зростанням ворожості субетнічної та міжрегіональної в межах одного етносу; посилення еміграційних тенденцій найбільш освіченої частини молоді за активної участі в цьому процесі зарубіжних неурядових організацій; зниження народжуваності; різке зростання рівня наркоманії, меншою мірою алкоголізму, практично в усіх прошарках суспільства, що погіршує генофонд нації; реальний розрив спадкоємності поколінь не тільки через ідеологічні, але й моральні чинники. Офіційно в Україні близько мільйона людей хворі на алкоголізм. Неофіційно – у кілька разів більше. Мовою медиків – це епідемія[194].

Усе це може стати причиною маргіналізації основної маси молоді та перетворення її на об'єкт маніпуляції з боку політичних сил радикального спектру, як це відбувається в бідних африканських і азійських країнах. Загрозливо, що молодь втрачає стратегічне бачення свого майбутнього й можливість втілювати його в життя відповідно до потреб суспільства, а, отже, перестає бути його стратегічним ресурсом.

Ситуацію, що склалася, можна змінити тільки за умови підвищеної уваги держави до проблем молоді. Державі варто докладати зусилля в сферах сімейного виховання та освіти. Зміцнення інституту сім'ї є запорукою успішної соціалізації та розвитку громадянської самосвідомості особистості, гарантією незалученості молоді до лав екстремістських організацій, а тому потрібними є розробка державою заходів підтримки сім'ї, пов'язаних не стільки із зростанням кількісних показників, скільки з якісною зміною її статусу. Сфера освіти, у якій відбувається формування світогляду молоді, вимагає додаткових фінансових вкладень, призначених для введення в освітні програми комплексної дисципліни, присвяченої аналізу проблем тероризму та екстремізму, що дає змогу в процесі її викладання реалізувати завдання контртерористичної пропаганди. При цьому заходи з підтримки сім'ї та освіти повинні бути інтегровані в державну контртерористичну стратегію.

Однак у першому переліку Національних проектів, запланованих в Україні, тільки один орієнтований конкретно на освіту молоді. Національний проект «Відкритий світ» передбачає створення національної інформаційно-комунікаційної мережі на основі технології 4G, яка буде використана, насамперед, для потреб шкільної освіти. Реалізація цього проекту має стати прикладом того, що Україна може бути в авангарді світових інновацій. Передбачається, що ця система дасть змогу радикально підняти якість освіти в країні та забезпечити дієву інтеграцію української освіти в європейську освітню систему. У рамках проекту 1,5 мільйона школярів отримають нетбуки, українські навчальні програмні продукти та доступ до Інтернету[165].

Ефективне здійснення молодіжної політики, особливо її патріотичної складової, здатне зупинити розвинення багатьох негативних тенденцій, особливо наркоманії та алкоголізму. Важливим є відродити систему освіти, підняти престиж освіченої та культурної людини-спеціаліста, залучити молоді кадри в науку, забезпечити перехід молодого покоління до соціальної активності на основі суспільно значимих для України цілей.

Формування політичної свідомості молоді має стати пріоритетною функцією соціальних інститутів. Виховання на принципах толерантності, політкоректності, громадянськості, патріотизму, відповідальності, довіри до дій державної влади сприяє успішній інтеграції молоді в політичний і соціальний простір, ідентифікації з загальними цінностями й нормами, подоланню тенденцій до молодіжного політичного екстремізму.

Отже, це є запорукою відтворення суспільства та збереження його стабільності. Однак в умовах трансформації суспільства інституційні механізми формування свідомості молоді помітно слабшають, зростає роль спонтанних процесів у формуванні політичної свідомості молоді, виникають створюються умови для поширення невизначеності в сфері політичних відносин.

З метою попередження терористичних проявів особливу увагу слід зосередити на молодіжних організаціях. Специфіка молодіжного осередку, що може активно залучатися в тероризм, вимагає адекватного розуміння держави й суспільства питань створення ефективних бар'єрів, які б перешкодили цьому процесу.

Показовими є результати, отримані під час опитування української студентської молоді про ефективні методи боротьби з екстремізмом. Відповіді студентів щодо санкцій за здійснення терактів репрезентують їхнє загальне ставлення до тероризму. Близько половини респондентів вважають, що такою санкцією повинна бути смертна кара (25%) або довічне ув'язнення (35%). Разом з тим чимала частина опитаних (30%) диференційовано ставиться до санкцій, вказуючи, що останні можуть бути як негативними

(покарання), так і позитивними (нагорода) залежно від того, ким і проти кого здійснюється теракт [55].

Опитування російських студентів засвідчило, що більшість респондентів вибирають каральні (37%) і соціально-економічні заходи (27%), менш дієвою, на думку молоді, є контрпропаганда й ідеологічна робота (22%), що є досить небезпечний сигналом. У 2009 році спостерігалось помітне збільшення частки тих, хто причинами проблеми та способами боротьби з нею вважає економічні чинники та інструменти. При цьому держава, на думку опитаних, для ефективної боротьби з тероризмом має підвищити якість роботи спецслужб (31%), посилити покарання за тероризм (18%). Підтримують пропозиції змінити зовнішньополітичний курс (14%), оскільки 39% вважають, що терористичні акти в Росії пов'язані з активністю зовнішніх деструктивних сил та цілком і повністю залежать від підтримки з-за кордону, 46% – деякою мірою, і лише 6% ніяк їх не пов'язують, вважаючи, що вони викликані інтересами внутрішньоросійських акторів[123,с.103–104].

Як свідчать результати соціологічних досліджень про інформованість студентської молоді України та Росії, більшість опитаних студентів усвідомлюють небезпеку тероризму для світу в цілому. Їх уявлення про сутність та форми тероризму складаються, передусім, під впливом повідомлень ЗМІ.

Висновки до розділу 2

Тероризм як соціально-політичне явище не є новим, до початку ХХІ ст., пройшовши складний шлях історичного трансформування, перетворився з локального внутрішньополітичного чинника в глобальний.

Тероризм і екстремізм у будь-яких своїх проявах усе більше загрожують безпеці багатьох країн та їхнім громадянам, тягнуть за собою величезні політичні, економічні та моральні втрати, чинять шоковий

психологічний тиск на значну кількість людей, оскільки позбавляють життя невинних.

У науковій літературі триває дискусія про причини тероризму. Існує думка про те, що тероризм неможливо пояснити з вульгарно-матеріалістичних позицій, намагаючись знайти його причини в економічних негараздах або загальній соціальній нестабільності.

Деякі дослідники також вважають, що причинами тероризму в країнах колишнього Союзу, наприклад, в Росії є унікальна геополітична характеристика даної країни, неосяжність території, багатонаціональність населення, несхожість традицій, звичаїв, націй і народностей, нерівномірність регіонального соціально-економічного розвитку. Як заперечення висувається аргумент про те, що є й інші держави, що входять у співдружність, розташовані на величезних територіях, але там немає тероризму. Отже, площа території є сумнівною причиною, оскільки тероризм існує і в зовсім невеликих країнах. Настільки ж безпідставно вважати причиною тероризму багатонаціональність і несхожість традицій, звичаїв націй, народностей, оскільки все це може спостерігатися і там, де рівень насильства є невисоким. А нерівномірність регіонального соціально-економічного розвитку є поширеним явищем і не може бути специфічно криміногенним фактором.

Причинами тероризму в країнах колишнього Союзу слід вважати злам сформованих відносин у політичній, економічній, правовій, соціальній та інших найважливіших сферах життя держав і суспільства, втрату вироблених механізмів упорядкування й конституційного регулювання відносин, що прямо чи опосередковано впливають на основи державного й громадського ладу. Особливо постраждала ідейно-політична сфера, оскільки колишню ідеологію піддано анафемі, а нової суспільству, що втратило орієнтири, не запропоновано. Девальвовані та втрачено такі дисциплінуючі та цементуючі суспільне життя основи, як патріотизм, почуття обов'язку, моральність, інтернаціоналізм. Поглибилося соціальне розшарування суспільства,

активізувалася політична боротьба, зростає безробіття й соціальна незахищеність громадян. Поширився правовий нігілізм, загострилися міжнаціональні відносини, виникли сепаратистські тенденції. Значно послабшали профілактичні зусилля правоохоронних органів та громадських організацій.

Формування політичної свідомості молоді є важливою функцією соціальних інститутів. Виховання на принципах толерантності, політкоректності, громадянськості, патріотизму, відповідальності, довіри до дій державної влади сприяє успішній інтеграції молоді в політичний та соціальний простір, ідентифікації з загальними цінностями й нормами. А це є запорукою відтворення суспільства і його стабільності. Однак в умовах трансформації суспільства інституційні механізми формування свідомості молоді слабшають. Зростає роль спонтанних процесів у формуванні політичної свідомості молоді, створюються умови для відтворення невизначеності в сфері політичних відносин. У зв'язку з цим особливого значення набуває подальше дослідження латентних механізмів у становленні молоді як суб'єкта соціально-політичних відносин.

Нова ситуація в Україні вимагає формування принципово нового типу молодіжної культури – культури безпечної типу та ненасильницької протидії соціальному злу, що має міцний імунітет проти радикалізму, нігілізму та екстремізму у свідомості та поведінці сучасної молоді.

Слід враховувати, що в тих випадках, коли держава здатна контролювати і переспрямовувати енергію молодіжного екстриму в необхідному для себе напрямку, вона отримує додаткові стимули для свого розвинення, інакше – ця енергія стає деструктивною, породжує численні кримінальні дії. У сучасних умовах глобалізованого інформаційного суспільства молодіжний екстремізм є живильним середовищем для найбільш тяжких кримінальних проявів – тероризму, наркоманії, масових заворушень, засобом зовнішнього тиску на державу [192, с.52–53]. Зазначені підстави

мають вагоме значення для з'ясування проблематики, пов'язаної з розробкою ефективних технологій нейтралізації та подолання тероризму.

Ефективними технологіями нейтралізації та подолання тероризму є: всебічна демократизація різних сторін, сфер та рівнів суспільної діяльності; ліквідація соціальної нерівності як чинника активізації внутрішньоукраїнського тероризму; вдосконалення основ соціальної політики держави, налагодження цілеспрямованої та ефективної організації українською владою соціальної роботи з населенням; опір антидемократичним формам глобалізації, що нав'язуються США.

Тероризм, як правило, виникає там, де держава не справляється зі своїми безпосередніми функціями, де існують несправедливість і свавілля, обмежено можливості тих чи інших масових рухів боротися за досягнення своїх цілей легальними шляхами, де є дискредитація, беззаконня й порушення прав людини. У зв'язку з цим підвищується роль внутрішньої політики держави у профілактиці та протидії тероризму, чому присвячено наступний розділ роботи.

РОЗДІЛ 3

РОЛЬ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНА У ПРОФІЛАКТИЦІ І ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

3.1. Ефективна соціальна політика як засіб попередження тероризму

У роботах дослідників із проблем європейської соціальної моделі (М.Каргалова, Т.Яригина та ін.) наводяться численні приклади того, як у разі руйнування системи соціального захисту й соціальних інститутів держави, значно зростає активність екстремістських груп. Якщо поглянути на більшість «гарячих точок» Європи, то стане очевидним, що вони виникають там, де уряди не можуть впоратися з гострими соціальними проблемами та, в першу чергу, забезпечити соціальний захист населення. У поєднанні з іншими чинниками – кризовими явищами в економіці, безробіттям, поляризацією доходів, поглибленням соціальних та економічних дисбалансів і негативними наслідками глобалізації – сама ситуація провокує зіткнення різних інтересів, які набувають форми політичної, релігійної і національної конфронтації[86].

Соціальні протиріччя причинами тероризму визнають і фахівці-терологи. Не можна не погодитися з думкою генерал-майора В.Антипенка, українського експерта з тероризму, що «найефективніше запобігти тероризму в сучасній Україні допоможе відновлення соціальної справедливості, а також надання активній частині населення легітимних механізмів для реалізації можливостей заможного життя»[39].

М.Шамов справедливо стверджує, що основними цілями протидії тероризму є усунення у всіх сферах суспільних відносин причин і умов, що сприяють його виникненню й поширенню, своєчасне розкриття й нейтралізація проявів тероризму, усунення та мінімізація наслідків терористичних актів [222, с, 9].

Аналізуючи ситуацію в соціально-політичній сфері України, доводиться визнати, що вона залишається складною. Збільшується кількість тих, хто не підтримує дії влади. Так, згідно з опитуванням Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), який було проведено 9-18 лютого 2011 р., 57% українців вважають, що країна у своєму розвитку рухається неправильним шляхом. А 13% упевнені, що зрушень узагалі не відбувається, і лише 13% вказують на правильність шляху.

Як зазначає КМІС, аналіз отриманих даних показав, що несхвальна оцінка курсу змін в Україні пов'язана з переважно негативною оцінкою дій влади. Майже 53% громадян оцінюють політику влади в основному або в більшій мірі негативно, 30% схильні оцінювати цю політику як частково позитивно, частково негативно, і лише 14% схиляються більше до позитивної оцінки, ніж до негативної.

Якщо порівнювати з червнем минулого року, то рівень позитивних оцінок дій влади серед громадян України впав з 48% до 14%, а рівень негативних оцінок підвищився з 21% до 53%. Таким чином, переважно позитивне ставлення більшості громадян до політики влади в середині минулого року в лютому 2011 року змінилося на переважно негативне.

Найбільші зміни спостерігаються в східному регіоні, де рівень позитивних оцінок політики влади скоротилася з 70% до 17%, а рівень негативних зріс з 7% до 45%. Схожі зміни відбуваються і в південному регіоні, де кількість задоволених політикою влади скоротилася з 68% до 18%, а кількість незадоволених діями влади збільшилася з 11% до 45% [145].

На жаль, ці результати є закономірними. Величезна нерівність залишатися чинником гострих економічних, соціальних і політичних проблем і протиріч. Швидко надбані матеріальні статки діють паразитично, оскільки підтримують розкішне життя, спонукають до придбання престижної нерухомості, провокують фінансові махінації, прямий і непрямий підкуп чиновників та отримання доступу до політичної влади [229, с.184].

Актуальною тенденцією стало входження в групу багатих і дуже багатих політичної еліти, яка живе, на відміну від більшості населення (чиї доходи не досягають прожиткового мінімуму), іншим життям.

Л.Ярова справедливо зазначає, що реальним результатом останніх років є збільшення зони бідності українського населення. Середній клас поки зберігає свої позиції як відносно успішна в соціальному і економічному плані група. А найбільш проблемною для країни, яка пережила тривалу трансформаційну стадію, була й залишається так звана соціальна група, нижча середнього класу, яка складає більшу частину соціуму. Ця група перебуває поза економічним розвитком і не є прямим учасником соціальних програм, що фінансуються з державного бюджету, можливості якого також за рахунок сприятливої економічної динаміки розширилися. Саме ця масова група не охоплюється зоною політичного впливу. Люди або нічого не отримують від економічного зростання, або імпульс від економічного зростання доходить до них в усіченому вигляді [229, с.178].

Маргінальна бідність послаблює, то й зовсім атрофує стимули економічної активності, породжує у людей апатію, неприязнь до вищих верств суспільства, недовіру до влади. Це сприяє зростанню настроїв ескапізму й самотності, поширенню «політичної бідності». Люди втрачають контакти з соціумом, стають сторонніми спостерігачами того, що відбувається. Знижується електоральна активність населення. А незадоволеність життям формує атмосферу нетерпимості й агресивності, створює загрозу крихкій стабільності та громадському порядку. Неприпустимо висока десятиразова диференціація доходів стає значною загрозою для цілісності країни [229, с.187].

Бідне населення мовчить. І це породжує ілюзію стабільності. Але в глибинах соціуму накопичуються настрої невдоволення й протесту проти важких наслідків соціальної нерівності. За спостереженням фахівців, в Україні в даний час виникла ситуація «політичного вакууму», коли влада втрачає довіру громадян, але рейтинг опозиції також не зростає. За

результатами соціологічного дослідження, провладні політичні сили підтримують 23% українців, опозиційні – 18%, тоді як 40% респондентів не підтримують ні тих, ні інших. Ці дані свідчать про існування тихої політичної кризи, внаслідок чого політики взагалі втратили довіру народу. Раніше, якщо не довіряли владі, то хоч якось зростала підтримка опозиції, зараз цього не відбувається. Експерти зорієнтовують на два можливі варіанти розвитку такої ситуації. Це може бути або тиха апатія, або протилежна реакція – неконтрольований вибух. Тому що нових фігур, які викликали б довіру суспільства, просто не існує [201].

Факт апатії українського суспільства підтверджується даними Центру соціальних і маркетингових досліджень «СОЦІС». У серпні 2010 р. кількість українців, які цікавляться політикою, зменшилася до 9%. Як пояснюють експерти: «дуже незначною є кількість людей, яких цікавить політика. Наприклад, у 1994 році таких людей було 11%, до 15-16% ця цифра збільшилася в 2005 році, зараз же ця цифра зменшилася до 9%». Переважна більшість українців на питання, що торкаються політики, відповідають: «Нам набридла ця політика, і ми від неї нічого доброго не чекаємо». Окрім того зменшилася кількість прихильників багатопартійної системи з 36 до 22% [211].

Таким чином, в українському суспільстві вже давно виникла потреба розробляти та реалізовувати соціальну політику, яка б була орієнтована на створення рівних життєвих шансів для категорії населення з урахуванням їхніх соціальних умов життя та ресурсних можливостей.

Слід погодитися з М.Пановим, який вважає, що соціальна політика є ефективною, коли вона спрямована на поліпшення соціальних умов життя населення, підвищення його рівня та якості життя, зниження соціальної диференціації, реалізує взаємозв'язки в системі «бізнес-влада-суспільство», щоб збалансувати особисті та групові інтереси в соціально-трудої сфері, суспільних відносинах у цілому. [148, с.8].

У заявах і рішеннях Президента України В.А.Януковича підкреслюється пріоритет соціальних цілей держави, акцентується на першочерговій увазі до нагальних потреб людей. Так, зустрічаючись з представниками Всеукраїнських професійних спілок та професійних об'єднань, Президент України Віктор Янукович зазначив, що сьогодні важливо відпрацювати всі напрямки розвитку України, і в першу чергу – щодо підвищення соціальних стандартів, пенсій, виплат інвалідам, малозабезпеченим верствам населення. «В основу спільних дій закладаємо вирішення проблеми боротьби з бідністю», – сказав В.Янукович. Як відомо, якість життя залежить від доходів населення країни, насамперед від рівня заробітної плати. Тому закономірно, що одним із головних завдань соціальної політики Президент України вважає підвищення рівня зарплати: «Це завдання для всіх. Держава не повинна економити на громадянах чи вирішувати свої проблеми за рахунок громадян». Також була підкреслена важливість вирішення проблеми виплати зарплат «у конвертах»: «Потрібно, щоб заробітна плата нараховувалася легально. На основі цього принципу розпочнеться процес підвищення пенсій. Ми не повинні «пасти задніх» у пенсіях та заробітних платах порівняно з іншими країнами», – сказав Президент України В.Янукович, особливо зосередивши увагу на актуальності питання забезпечення роботою молоді, а молодих сімей – житлом[229, с.185].

Поки ж в Україні залишається гострою проблема заборгованості по зарплатах і пенсіях.

Початком і стимулом повороту в соціальній політиці держави цілком могли б стати пріоритетні національні проекти в галузі освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва й сільського господарства, висунуті Президентом України. На їх реалізацію вже в 2011 р. виділено значні кошти. У національних проектах сформульовані пріоритети мають конкретну соціальну значимість. Проектна форма дає змогу діяти оперативно, концентруючи зусилля та ресурси на ключових напрямках соціальної політики.

Однак при загальній позитивній реакції «національні проекти» викликають у суспільстві чимало запитань і критичних зауважень. Простежується неповнота і довільність вибору проблем, що вимагають першочергового рішення. Ось чому майже відразу виникла необхідність поповнити перелік проектів [177].

Як показало наше дослідження (підрозділ 2.3.), виникнення екстремізму в молодіжному середовищі детерміновано взаємодією негативних чинників соціального середовища – економічною нерівністю й несправедливістю розподілу власності, високою соціальною напругою та конфліктністю суспільних відносин, падінням престижу політичної влади, розмиванням системи пріоритетних духовних цінностей, ослабленням регулятивної ролі держави та наростанням криміногенності в суспільстві.

Більшість населення фактично позбавлено доступу до власності. Дрібний та середній бізнес продовжує стагнувати під вагою олігархічного капіталу, державно-бюрократичних структур.

Серед ресурсів, що забезпечують матеріальний добробут і якість життя людини в сучасному суспільстві, окрім доходу, важливу роль відіграє простір, який є приватною зоною життєдіяльності людини: житло (квартира, будинок, дача), земельна ділянка в сільській місцевості та ін. Повсякденне життя людей, що протікає в приватних зонах, помітно відрізняється від «публічного», сьогодні воно набуває все більшої значимості та впливу на якість життя людини. Для більшості жителів основне житло, друге житло на лоні природи й ділянка землі, що знаходяться у власності або у користуванні, є місцями, де здійснюється рекреація всіх членів сім'ї при звужених можливостях відпочинку на курортах, а для деяких сімей – місцем виробничої діяльності для отримання доходу. Ці об'єкти почали в останні роки активно оформляти як приватні, здавати та брати в оренду; вони стали цінними як об'єкти спадкування, сімейних відносин, запорукою матеріального добробуту й соціального статусу.

На жаль, гасла всіх урядів нової історії України щодо забезпечення населення житлом продовжують залишатися порожніми. Так, відомо, що в більшості випадках отримати доступ на ринок житла без бюджетної підтримки молоді сім'ї не можуть. Навіть маючи достатній рівень доходу для отримання іпотечного кредиту, вони не мають можливості оплатити перший внесок. Найчастіше це пов'язано з тим, що молоді сім'ї в основному вперше набувають власне житло і не мають у власності житлового приміщення, яке можна було б використовувати в якості забезпечення сплати початкового внеску для отримання іпотечного житлового кредиту або позики. Накопичити на ці цілі необхідні кошти у них також немає можливості.

Непросто йде справа зі збільшенням обсягів житлового будівництва та модернізацією об'єктів комунальної інфраструктури, тим більше в умовах кризи.

Природно, щоб забезпечити людей недорогим житлом, потрібно, перш за все, більше будувати. Але темпи будівництва в Україні до недавнього часу залишалися дуже невисокими. Точкова забудова себе вичерпала, а масштабні проекти з будівництва нових мікрорайонів неможливо реалізувати через брак земельних ділянок, містобудівної документації в муніципалітетах, а головне, відсутність підготовленої комунальної інфраструктури. Як правило, вкладати кошти в будівництво інженерних мереж муніципалітети змушують самих будівельників. У результаті виходить довго та дорого. Страждає бізнес, а ще більше – майбутні мешканці, які купують квадратні метри за ціною, що вміщує ці додаткові витрати.

Проблеми соціальної сфери накопичувалися багатьма десятиліттями. Вирішити їх швидко й ефективно неможливо. Для забезпечення гідного життя громадян необхідними є колосальні зусилля й кошти: потрібно збільшити темпи житлового будівництва, запропонувати можливість придбання доступного житла молоді, виконати зобов'язання перед пільговиками, ветеранами та інвалідами, удосконалювати чинну законодавчу базу.

Прикметою останнього часу стали обдурені інвестори житлового будівництва, серед яких опинилися молоді сім'ї, які купили в кредит житло через Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. Встановлено, що загальна кількість позичальників-молодих сімей, які отримали пільгові державні кредити та інвестували свої кошти в проблемні житлові об'єкти, становить 668 осіб. Перспектива отримання житла для цих сімей на сьогодні є невизначеною. Як повідомив керівник Мінбуду, матеріали про такі об'єкти передано правоохоронним органам. За даними Мінбуду, загальна сума коштів, перерахована позичальниками замовникам будівництва цих об'єктів за рахунок кредитних ресурсів державного та місцевих бюджетів, кредитних ресурсів на кредитування педагогічних працівників, кредитних ресурсів комерційних банків, статутного капіталу Фонду, а також власних коштів позичальників складає 164,9 мільйона гривень.

У результаті проведеного Кабінетом Міністрів України аналізу житлових об'єктів, що будуються в рамках реалізації Держпрограми забезпечення молоді житлом, було виявлено значну кількість будинків, будівництво яких навіть не почалося, а також будинків, на яких обсяги виконаних робіт не відповідають сумах проінвестованих коштів. З метою підтримки молодих сімей їм будуть надані кредитні канікули в разі затримки введення будинку в експлуатацію більше ніж на шість місяців.

Відповідні зміни Кабінет Міністрів вніс до «Положення про порядок надання пільгових довгострокових кредитів молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла», затвердженого урядом 29 травня 2001 року.

Окрім того на кредитні канікули можуть претендувати молоді сім'ї в разі народження дитини, одруження, смерті одного з членів сім'ї позичальника. «Змінами встановлюється, що регіональне управління фонду сприяння молодіжному житловому будівництву, у разі народження дитини, одруження, смерті одного з членів сім'ї позичальника, а також порушення терміну прийняття в експлуатацію завершеного об'єкта будівництва більш

ніж на шість місяців, може визначити у кредитному договорі з позичальником пільговий період для сплати основної суми боргу, крім відсотків за користування кредитом, строком до одного року або до прийняття в експлуатацію такого об'єкта» [210].

Обнадійливо звучать заяви уряду, в яких підкреслюється пріоритет соціальних цілей держави, акцентується першочергова увага до нагальних потреб людей. Однак у практичній діяльності уряду, в першу чергу, її соціального і фінансово-економічного блоків, як і раніше, превалює ліберально-монетаристська спрямованість. Підтвердженням є дії з комерціалізації охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства. Частка ВВП, що витрачається на охорону здоров'я, освіту, науку й культуру, соціальне забезпечення, іншими словами, на відтворення людського капіталу, є меншою, ніж за радянських часів. У результаті, незважаючи на низький рівень матеріальної забезпеченості населення, на нього перекладається лівова частка соціальних витрат. У зв'язку з цими причинами навіть в умовах пожвавлення економіки та зростання доходів громадян зберігається, а нерідко і загострюється вкрай несприятлива ситуація з соціально-економічною нерівністю.

Посилюється концентрація суспільного багатства в руках жменьки надбагатих, тісно пов'язаних з політичною елітою. Більшість великих українських корпорацій належить незначній кількості олігархів (у розвинених країнах Заходу цей показник є значно нижчим). Відсутність належної легітимності корпорацій, побоювання переділу власності, непосильний тягар податків і різних поборів на дрібний та середній бізнес зменшують інвестиційну привабливість, штовхають на шлях вкладення капіталу в престижну закордонну нерухомість.

Отже, викладене підтверджує, що ефективна соціальна політика зменшує ймовірність розвитку протестних настроїв в суспільстві, виразники яких часто стають учасниками екстремістської та терористичної діяльності.

Найбільш небезпечним в цьому є поляризація доходів населення й соціальне розмежування суспільства. Необхідність отримання коштів для існування за відсутності можливостей нормального працевлаштування є значимим чинником залучення до терористичні і екстремістські структури.

Державі варто сконцентруватися на збільшенні економічної активності молоді, збільшенні зайнятості, оскільки залучення до праці є одним із важливих способів соціалізації, що гарантує неучасть у протиправній діяльності.

3.2. Служба безпеки України в системі антитерористичної політики

Українське суспільство, здійснюючи побудову незалежної, демократичної, правової, соціальної держави, не може бути осторонь від усіх процесів глобалізації, негативних також, і має усвідомити загрозовий характер тероризму як розгалуженої системи з істотними економічними, фінансовими, інформаційними можливостями. Ось чому Україна має виробити ефективні політичні, економічні, соціальні, духовні, якщо завгодно, механізми протидії, унеможливлення тероризму та його проявів. А все це потребує відповідного рівня політичної волі, економічних, військових, фінансових, інформаційних можливостей та ресурсів, спонукає до того, що пересічний українець повинен мати не лише інформацію про загрозовий характер тероризму, а й імунітет до закликів агресії, неповаги до закону, до повстання [193].

Проблема протидії тероризму в даний час – один із найважливіших напрямів гарантування державної безпеки. Тероризм є найбільш небезпечною формою злочинності, наслідки якої є важкими, що дестабілізують розвиток держави. Тому до будь-яких проявів тероризму, навіть незначних, на перший погляд, слід ставитися з підвищеною увагою.

Уранці 20 січня 2011 р. у Макіївці пролунало 2 вибухи: один із них – на центральному міському ринку, інший – біля входу в будівлю державного підприємства «Макіїввугілля». 22 березня 2011 близько третьої години дня в торговому центрі «Бі-маркет» на вулиці Лебедєва–Кумача стався вибух.

28 січня 2011 невідомі сповістили про намір влаштувати теракт у військовому містечку Десна Чернігівської області. У місті на стовпах і будинках були розклеєні листівки з погрозами. Однак свої вимоги автори послань не оголосили, пообіцявши зробити це 28 січня. Що це – тенденція, що свідчить про розростання терористичних проявів в Україні, або хуліганство?

Глава Служби безпеки України Валерій Хорошковський вважає, що непоодинокі останнім часом випадки «висловлення невдоволення» за допомогою вибухів не пов'язані з діяльністю нової влади, а є негативним наслідком доступності для населення вибухових речовин: «Якщо ви згадаєте, то в попередні періоди розвитку держави теж були вибухи, навіть з людськими жертвами. Точно можу сказати, що це не тенденція, пов'язана з владою. Доступність вибухових речовин, зброї та загальний стан безкарності у суспільстві, який сформувався за останні п'ять років, призвели до того, що у людей накопичилося багато незаконного ресурсу, і при цьому знизилася планка відповідальності», – сказав глава спецслужби в інтерв'ю газеті «Комерсант-Україна» [60].

На думку В.Хорошковського, на даному етапі потрібно «прямо пропорційно виправляти – знижувати можливість доступу до ресурсів, а відповідальність підвищувати». Окрім того «посібником» для охочих влаштувати вибухи є Інтернет, в якому «отримати інструктаж із виробництва вибухових речовин зараз не складає ніяких труднощів».

Коментуючи історію з вибухами в Макіївці Донецької області, голова СБУ підкреслив, що відомство до будь-якого подібного випадку буде ставитися «з максимальною увагою, незалежно від того, наскільки реальною у підсумку виявиться загроза».

«Думаю, що однією з причин того, чому макіївські терористи так і не прийшли за грошима, стало те, що у відносно невеликій Макіївці був помітним весь приведений у рух механізм державної машини. І працював він, як годинник. Центром прийняття рішення був антитерористичний штаб, і абсолютно всі органи влади діяли злагоджено», – зазначив чільник СБУ.

Таким чином, як вважає голова Служби безпеки України Валерій Хорошковський, «рівень терористичної загрози в Україні невисокий, а випадки, подібні Макіївському інциденту, коли в місті прогрімилі вибухи, і багато хто чекав їх повторення, швидше виняток, ніж правило» [60].

Думку про те, що терористичної загрози в Україні не існує, поділяє більшість населення країни. Результати соціологічного опитування державних службовців, військовослужбовців та офіцерів спеціальних підрозділів щодо наявності загроз тероризму в Україні з боку інших держав виявило, що серед усіх респондентів майже 45% визнали зовнішню загрозу дуже низькою, 38% – такою, що існує. Більшість опитаних (56%) не вважають, що терористичні загрози існують в Україні. Тільки 3,6% опитаних визнають існування терористичних загроз на національному та місцевому рівнях. Загалом 86% респондентів віком від 18 до 50 рр. не відчують загрози терористичних актів для свого життя або життя своїх близьких [115, с.10].

Одним із факторів того, що Україна не є державою з підвищеною терористичною загрозою, є своєчасне виявлення Службою безпеки України будь-яких проявів терористичного характеру.

Однак, як справедливо зауважує С.Телешун, «від сплесків тероризму не застраховані ні високорозвинені, ні малорозвинені в економічному й соціальному плані країни з будь-якими політичними режимами та державним ладом» [196, с.166]. Підтвердженням цього можуть бути останні події в «стабільній» Білорусі.

Як вважає український експерт з тероризму В.Антипенко, «системний тероризм в Україні відсутній, але передумови для цього є, і в умовах впливу й

інспірування з-за кордону вони можуть перерости в стадію системного тероризму». Ознаками такого системного тероризму В.Антипенко назвав міжнародний характер терористичної діяльності та «асиметричні наслідки окремих терактів, які здатні викликати паніку в суспільстві та спровокувати політичну кризу» [39].

Імовірність терористичної загрози визнають і інші фахівці. Так, наприклад, В. Ляшенко зазначає: «Аналіз соціально-економічних, політичних та інших чинників існування загроз тероризму в Україні свідчить про те, що абсолютна більшість типів тероризму та мотивів терористичних дій може бути актуальною для нашої держави. Рівень терористичних загроз в Україні, що значно зріс через соціально-економічні негаразди та політичну нестабільність, обумовив формування та посилення опосередкованих факторів терористичних загроз» [115, с.15].

Підтримуючи світову антитерористичну коаліцію, Україна потенційно може стати об'єктом терористичних атак, що підтверджує необхідність приділити увагу проблемам терористичної безпеки з боку держави та громадськості [115, с.16].

С.Телешун виокремлює такі потенційні загрози в Україні:

1. Диверсійні війни як спосіб дестабілізації ситуації на території країни з боку окремих держав і антиукраїнських зарубіжних центрів.
2. Екологічний тероризм як реакція на незадовільний стан довкілля на території України.
3. Інформаційний тероризм як результат незахищеності інформаційного просторів країни від негативного зовнішнього й внутрішнього впливу.
4. Ядерний тероризм як наслідок стратегічного розташування України на шляху транзиту нелегальних поставок радіоактивних компонентів, матеріалів та ізотопів, а також розміщення АЕС на території країни.

5. Хіміко-бактеріологічний тероризм як результат низького рівня санітарного та епідеміологічного контролю, системи сертифікації товарів, що перевозяться за кордону, а також того, що Україні не має матеріально-технічної бази для ліквідації наслідків можливих епідемій.
6. Державний тероризм, який сприймається не як втручання іншої країни у внутрішні справи України, а як спосіб вирішення внутрішньополітичних, міжкланових конфліктів усередині держави.
7. Збройна боротьба з метою реалізації політичних прав і свобод (політичних, етнічних, конфесійних і т.д.), до якої належить терористична діяльність повстанців проти військових, поліцейських об'єктів та органів влади [196, с.167].

«Актуалізація реальних загроз національній безпеці України обумовлена, по-перше, функціонуванням у різних регіонах світу законспірованої мережі міжнародних релігійно-екстремістських організацій, метою яких є проведення терористичних актів, передусім в країнах, котрі беруть активну участь в антитерористичних операціях. По-друге, – тимчасовим перебуванням на території України окремих прихильників релігійно-екстремістських організацій, намаганням представників неурядових ісламістських центрів впровадити механізми іноземного втручання на процеси в мусульманському середовищі України, у тому числі шляхом поширення ідей ісламського фундаменталізму та його радикальної течії «ваххабізму». По-третє, – збільшенням в Україні проявів з ознаками терористичного характеру, зокрема в період виборів до найвищих органів влади та місцевого самоврядування (25% їхньої загальної кількості)» [200, с.44].

Тому зрозуміло, що Служба безпеки постійно вживає превентивних заходів щодо виявлення й недопущення проникнення на територію України членів міжнародних терористичних і релігійно-екстремістських організацій. Так, за підсумками 2010 року було розкрито 135 випадків терористичного

характеру, заборонено в'їзд в країну 34 громадянам, які підозрюються в причетності до терористичних організацій [147].

На думку В. Ляшенко, «в Україні ще не створена дієва державна система протидії тероризму, існують лише окремі її елементи, розділені міжвідомчими бар'єрами» [115, с.12].

Для організації, проведення антитерористичних операцій та координації діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до антитерористичних операцій, згідно з Указом Президента України ще 11 грудня 1998 року створено Антитерористичний центр (АТЦ) при СБ України.

Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» на АТЦ покладається: розробка концептуальних засад та програм боротьби з тероризмом; збирання, узагальнення, аналіз та оцінка інформації про стан і тенденції розвитку тероризму в Україні та за її межами; організація та проведення антитерористичних операцій, а також координація діяльності суб'єктів, що ведуть боротьбу з тероризмом або залучаються до конкретних антитерористичних операцій; організація та проведення командно-штабних навчань і тренувань; участь у підготовці міжнародних договорів України та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України у сфері боротьби з тероризмом, фінансування проведення суб'єктами, що ведуть боротьбу з тероризмом, антитерористичних операцій, а також проведення заходів щодо попередження, виявлення та припинення терористичної діяльності; взаємодія зі спецслужбами, правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями з проблем антитерористичної діяльності [147].

Як відзначає В.Ляшенко, значна кількість респондентів (20,03%) взагалі не проінформована про таку боротьбу. Відповіді свідчать про те, що населення дуже мало знає про діяльність держави у цій галузі. Зокрема 38,7% опитаних визнають існування такої системи в Україні, тоді як 41,25% опитаних вважають, що її в Україні не існує. Державні службовці (53,68%

опитаних) найменш оптимістичні серед опитаних, оскільки вважають, що такої системи в Україні не створено. 43,12% військовослужбовців вважають, що в Україні така система існує, а 19,6% із них – не знали, як відповісти на це питання.

Однак, на наш погляд, той факт, що значна частина громадян мало знає про антитерористичну політику держави, є позитивним. Адже у сфері безпеки обмежувачем транспарентності є доцільність – захист національних інтересів.

Умови та чинники, що обмежують транспарентність, є як об'єктивними, так і суб'єктивними. Об'єктивними є: законодавство, права та свободи людини й громадянина, зазначені в «Загальній декларації прав людини» та інших документах; інтереси національної безпеки, деякі ринкові механізми, а також інші обставини, що виникають незалежно від волі окремого політичного автора. У другу групу потрапляють обмежники, що залежать від волевиявлення, інтересів суб'єктів виконавчої влади, групових зв'язків, уподобань та ін. [167, с.8].

Тероризм і міжнародний тероризм обумовлюють у мирний час необхідність створення адекватних форм і способів міжнародного співробітництва щодо попередження та припинення терористичних актів, з вироблення, в першу чергу, правових, міжнародно-правових, політичних, фінансових, військових, економічних механізмів контролю та боротьби з тероризмом. Небезпечною тенденцією тероризму в сучасних умовах є його інтеграція з організованою злочинністю на тлі загального зростання злочинності та інших негативних явищ. Даний процес пояснюється зацікавленістю цих двох сторін у використанні можливостей один одного для досягнення своїх протиправних цілей [216, с.6].

Зв'язок між терористичним і кримінальним насильством відзначає також В.Наріжний: «І те й інше об'єднує злочинний характер і сам факт зневаги до законності. Близька подібність тероризму та кримінальної злочинності пов'язана із застосуванням збройного насильства, деякі з форм

якого у них тотожні. Нарешті, є ще один аспект, що ускладнює дане питання. Самі терористи нерідко залучають до своїх операцій кримінальників, у деяких випадках вони досить широко спираються на злочинний елемент із ідейних міркувань» [135, с.15].

О. Хлобутов робить правомірний висновок про те, що між тероризмом і організованою злочинністю існує безпосередній зв'язок. У результаті політизації організованої злочинності виникає необхідність використовувати методи терору для досягнення власних цілей. А це призводить до посягання на безпеку як окремих громадян, так і суспільства в цілому, держави, становить реальну загрозу національним інтересам країни [216, с.6].

У більшості державах терміново розробляються та приймаються законодавчі акти щодо боротьби з тероризмом, відпрацьовуються відповідні методи й способи протидії терактам, перерозподіляються права, обов'язки та повноваження між спеціалізованими антитерористичними державними службами, поліцією, органами розвідки й зовнішньополітичних структур, конкретизуються і посилюються санкції за участь у терористичних актах і надання допомоги терористам.

У цих умовах з метою своєчасного виявлення загроз і визначення їх джерел особливе значення для забезпечення національної безпеки країни має ефективне використання та всебічний розвиток можливостей розвідки й контррозвідки.

Законодавство зарубіжних держав, спрямоване на боротьбу з тероризмом, містить правові норми двох напрямків: а) норми, спрямовані на припинення терористичних дій, б) норми профілактично-попереджувального характеру, навіть заохочування для колишніх терористів за надання відповідної допомоги правоохоронним органам. Громадська практика свідчить, що норми припинення тероризму є домінуючими в тих державах, які більше за інших піддаються впливу тероризму. І навпаки – країни, в яких прояви тероризму не є активними, приділяють увагу розвиненню правових

основ, спрямованих на профілактику та попередження терористичних проявів.

Зрозуміло, що самі по собі нормативні правові документи не є панацеєю від загрози тероризму. Тим не менше, їх значимість визначається посиленням правової бази для прийняття практичних заходів у цьому напрямку.

Особливістю міжнародного права в галузі боротьби з тероризмом є констатація принципу, згідно з яким кваліфікуються як акти тероризму злочинні діяння, що за жодних обставин не повинні бути виправдані з міркувань релігійного, політичного, ідеологічного, расового, етнічного або іншого аналогічного характеру.

Уся критика прийнятих урядами різних країн законів у сфері боротьби з тероризмом зводиться до того, що вони невблаганно наближають державу до системи тотального контролю. Співвідношення понять свободи та безпеки зміщується в бік останньої, коли з метою гарантування безпеки обмежуються громадянські права. Образ «скляного громадянина» стає все більш реальним.

Конституція України гарантує право на життя, значить, у держави повинні бути всі методи та форми захисту населення. Тому, перш за все мова повинна йти про ефективну антитерористичну політику держави.

Виконуючи функції захищати конституційний лад в Україні, органи державної безпеки в сучасних умовах спільно з іншими органами державної влади та управління беруть участь у виробленні та реалізації регіональної політики, що забезпечує оптимальний баланс центральних і регіональних інтересів; удосконаленні механізму щодо збереження стабільності конституційного ладу, інститутів державної влади, забезпеченні громадянської та національної злагоди, правопорядку, у процесі становлення громадянського, демократичного суспільства, а також нейтралізації причин і умов, що сприяють виникненню політичного й релігійного екстремізму, етносепаратизму та їх наслідків – соціальних, міжетнічних і релігійних конфліктів, тероризму, консолідації зусиль, спрямованих на боротьбу зі

злочинністю та корупцією, викорінення економічної та соціально-політичної основи цих суспільно небезпечних явищ, вироблення комплексної системи заходів ефективного захисту особи, суспільства й держави від злочинних посягань.

З виходом тероризму на глобальний рівень, збільшенням кількості терористичних організацій, укрупненням і розгалуженням їхніх структур, що супроводжуються налагодженням взаємодії з організованою злочинністю, нагальною необхідністю стала більш тісна інтеграція спецслужб із боротьби з тероризмом.

Уперше проблема співпраці між державами гостро постала в 1934 р., у зв'язку з убивством югославського короля Олександра і французького міністра закордонних справ Барту. Саме тоді, у рамках Ліги Націй, створено дві конвенції: «Про попередження і покарання тероризму» та «Про створення міжнародного кримінального суду», які так і не були ратифіковані. У подальшому питання співпраці держав з міжнародним тероризмом стали регулярно обговорюватися на засіданнях Генеральної Асамблеї ООН.

Для здійснення міжнародного співробітництва Служба безпеки України керується Віденською конвенцією про дипломатичні відносини 1961 року, Конституцією України, положеннями статті 16 Закону України «Про Службу безпеки України», Законами України «Про контррозвідувальну діяльність», «Про боротьбу з тероризмом», «Про міжнародні договори», «Про дипломатичну службу», «Про основи національної безпеки України», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про боротьбу з корупцією», Указами Президента України «Про Стратегію національної безпеки України», «Про Концепцію реформування Служби безпеки України», «Про заходи щодо вдосконалення координації діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішніх відносин», Постановами КМУ «Про затвердження Положення про порядок укладення, виконання та денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого

характеру», «Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову» та іншими законами України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, іншими нормативно-правовими актами України

Особливого значення в умовах сьогодення набуває питання багатостороннього співробітництва СБ України з міжнародними організаціями та європейськими інституціями, такими як ЄС, ООН, НАТО, ОБСЄ, ПАРЄ. Плідні контакти налагоджено зі спеціалізованими міжнародними організаціями: Міжнародним комітетом контролю за наркотиками та Комісією з наркотичних засобів ООН, Ініціативою зі співробітництва в Південно-Східній Європі, відповідними структурами Ради Європи та ЄС [147].

Україна є учасницею 12 основних антитерористичних міжнародних конвенцій. Вирішується питання про підписання Україною Конвенції Ради Європи із запобігання тероризму, готується пакет документів для ратифікації Конвенції ООН про боротьбу з актами ядерного тероризму (2005 року). Ураховуючи принципову важливість законодавчого визначення завдань, форм і методології протидії терористичним акціям, прийнято Закон України «Про боротьбу з тероризмом», в якому визначено принципи, поняття, організаційні та координаційні механізми боротьби з тероризмом, а також регламентовано питання міжнародного співробітництва в цій сфері. Окрім цього, наразі йде погодження в міністерствах та відомствах «Порядку формування переліку осіб та організацій, причетних до терористичної діяльності» та відповідної постанови Кабінету Міністрів України про його затвердження.

Слід зазначити, що інтеграція спецслужб у рамках національних систем протидії тероризму, як показують події останніх років в США, європейських країн і в Росії, не відповідає повною мірою реалізації цілей і завдань антитерористичної діяльності.

Це обумовлено тим, що одна з головних проблем у боротьбі з тероризмом полягає в тому, що найчастіше терористи готують удар по одній країні на території зовсім іншої держави. Саме так готувалися всі найбільші теракти, починаючи з 11 вересня та вибухів в Мадриді.

Усе це потребувало взаємодії та координації діяльності спецслужб на інтернаціональному рівні. В основі практики взаємодії між спецслужбами різних країн лежить досвід, накопичений спецслужбами США, Великобританії та інших країн і реалізований під час різних локальних збройних конфліктів останніх років.

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» встановлює основні принципи протидії тероризму, правові та організаційні основи профілактики тероризму й боротьби з ним.

Даний закон спрямовано на посилення роботи органів державної влади та управління, громадських організацій у сфері антитерористичної діяльності. На підставі цього закону урядом України, міністерствами та іншими органами виконавчої влади ведеться розробка відповідних планів дій.

Як показали результати соціологічного дослідження, розширення антитерористичних структур та контингентів вважають доцільним 33,88% опитаних, серед спеціалістів – 43,89%, а 20,35% респондентів вважають цей крок недоцільним, 45,77% – не мають з цього приводу власної позиції, причому співвідношення зберігається серед усіх категорій опитаних. Найдієвішими напрямками антитерористичної політики 56,61% спеціалістів МВС називають удосконалення взаємодії всіх антитерористичних структур[115, с.12].

Бруно Фрей пропонує три базових напрямки, перспективних для вироблення заходів, що знижують ризики від терористичних атак:

1. Децентралізація. На думку Б.Фрея, чим більше центрів влади та прийняття рішень, тим менше шкоди від нанесення удару по одному з них і тим менше стимулів у самих терористів (незрозуміло, куди бити, тому що бажаного ефекту хаосу і розгубленості все одно не буде). Децентралізація та

створення множинності центрів прийняття рішень є необхідними: в економіці – за допомогою розвиненого ринку; в політиці – шляхом класичного поділу влади та принципу федералізму (навіть в унітарних державах необхідно делегувати якомога більше повноважень місцевим органам); в суспільстві – через заохочення діяльності різноманітних громадських об'єднань (релігійних і неурядових організацій, клубів та ін.)

2. Створення позитивних стимулів для теперішніх та потенційних терористів не брати участь у терористичній діяльності, тим самим підвищуючи приховані витрати (витрати втрачених можливостей) членства в терористичній організації. Такими стимулами можуть бути: реінтеграція терористів у суспільство (автор засновує цей метод на притаманній кожній людині потребі належати до певної соціальної групи. Терористичні угруповання, як правило, строго ізольовані і не пропонують альтернативи, створення ж у терористів відчуття приналежності до іншої групи – наприклад, шляхом залучення їх у публічні дебати – дасть можливість їм, як мінімум, засумніватися в непохитності сповідуваних ними істин), заохочення до каяття – пом'якшення покарань або повне звільнення від них, підтримка на початкових етапах мирного цивільного життя; надання матеріальних можливостей у обмін на відмову від терористичної діяльності (наприклад, запрошення в провідні європейські університети).

3. Переорієнтування уваги громадськості з тероризму на інші актуальні питання. Оскільки практично кожен теракт розрахований не на знищення заданого об'єкта, а на залякування широкого кола людей і суспільне сум'яття, є демонстрацією протесту проти чинної політичної системи, ЗМІ відіграють для терористів величезну роль. У зв'язку з цим необхідно: не привертати уваги громадськості до кожного теракту; ніколи не приписувати теракт конкретному угрупованню, а говорити про багатьох потенційних організаторів нападу (тому що суперництво між угрупованнями є дуже сильним, навіть якщо вони дотримуються однакових переконань і прагнуть до одних цілей. Відповідно, ризик присвоєння «лаврів» за вдалий теракт

суперникові також знижує готовність вчинення терористичних дій: втрачається сенс жертвувати життям) [232].

На думку молоді, у системі контртерористичних заходів правоохоронних органів найбільш корисним є перекриття каналів фінансування терористичного підпілля (26%) і масові профілактичні заходи в осередках потенційних учасників незаконних збройних формувань (14%). Операції зі знищення лідерів відзначили 11% опитаних; 9% висловилися за регулярні амністії бажаючим добровільно відмовитися від участі в незаконних організаціях [123, с.104].

Прикладом успішного міжнародного співробітництва є спільна робота Росії та Північноатлантичного альянсу над засекреченим проектом Standex, який дав змогу ідентифікувати навіть малопотужні бомби на тілах смертників. Планується, що перші випробування системи дистанційного виявлення вибухівки пройдуть у паризькому метро.

Характеристики системи, здатної розпізнавати навіть невелику кількість вибухівки, від 200 грамів у тротиловому еквіваленті, тримаються в секреті. Проте відомо, що проект Standex успішно пройшов стадію науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Більш того, 2 березня 2011 р. на посольському засіданні Ради Росія–НАТО (РРН) відбулася його презентація, яку провів глава департаменту викликів і загроз міжнародного секретаріату Північноатлантичного альянсу Джиммі Ши.

Тепер систему, яку вже прозвали «електронним носом», збираються випробувати на практиці. Полігоном вибрано відразу декілька найбільш багатолюдних станцій паризької підземки. Мова йде не тільки про дистанційне, а й про анонімне виявлення вибухівки, яку переносить людина.

Завдання майбутнього тестування переконатися в здатності Standex не просто ідентифікувати наявність вибухівки в натовпі, але швидко й точно встановити місцезнаходження переносника бомби [184].

Ефективний спосіб боротьби з авіатероризмом придумали в Сполучених штатах Америки. Щоб запобігти терактам, подібним до

московських, у США шукають нетрадиційні методи. Оснащуючи аеропорти складною технікою, спецслужби тим самим ускладнюють їхню роботу. Тисячі пасажирів щомісяця спізнюються на свої рейси через занадто довгі процедури контролю. Тому для пошуку вибухівки американці будуть використовувати ... живі сканери.

У Сполучених штатах Америки давно вже зрозуміли: одним тільки посиленням заходів безпеки проблему авіатероризму не вирішити. Завдяки досягненням сучасної науки виведено рослину, листя якої здатні замінити службових собак і детекторів. Листям-біодатчикам потрібно лише сонце й поливу. Рослини в сто разів чутливіші, ніж службові собаки, і є непомітними. Ця технологія не створює черг і паніки серед пасажирів, ніхто з яких навіть не думає про те, що в залі аеровокзалу – живі датчики. Але як тільки терорист з вибухівкою пройде повз вазон – зелене листя миттєво біліє. Тепер цими рослинами будуть засаджувати ділянки біля злітних смуг і клумби аеровокзалів. Непримітні листочки допоможуть виявити злочинців, які планують теракт. Якщо хтось пронесе вибухівку в аеропорт, рослини це відразу визначать: вони є чутливими до величезної кількості різних речовин і можуть «навчатися» реагувати на нові загрози.

Як вважають експерти з безпеки, це дослідження перевернуло всі уявлення про те, як наука може вирішувати проблеми безпеки. Адже його результати можна застосовувати по всьому світу для боротьби з тероризмом. Пентагон і департамент національної безпеки, оцінивши ефективність біодатчиків, вже заявили, що готові витратити на подібні дослідження два мільярди доларів [37].

Отже, сучасне становище України в світі та умови її внутрішнього розвитку ставлять перед органами державної влади актуальне завдання вдосконалити систему заходів, спрямованих на практичне вирішення основних проблем національної безпеки України. Сьогодні інтереси держави полягають у непорушності конституційного ладу, суверенітету й територіальній цілісності України, у політичній, економічній та соціальній

стабільності, у безумовному забезпеченні законності та підтриманні правопорядку.

Закономірно, що за останні кілька років інтерес преси, різних представників експертного співтовариства і навіть політиків до соціально-політичних орієнтацій української молоді, особливо студентської, значно збільшився. Причиною цього є активізація протестних проявів студентів. У зв'язку з цим особливого значення набуває співробітництво Служби безпеки України з вищими навчальними закладами країни.

Починаючи з 2001 р., у різних країнах світу в рамках боротьби з міжнародним тероризмом посилилася увага спецслужб і правоохоронних органів до університетів. Від університетів почали вимагати додаткову інформацію про події у їхніх стінах, зобов'язували «тримати в полі зору» певних людей, допомагати у проведенні спецоперацій. Ця загальносвітова тенденція визначається тим, що виявлено чотири аспекти зв'язку університетів з проблемою тероризму. По-перше, університети полегшують процес отримання візи іноземними студентами і служать для них свого роду прикриттям їх перебування в країні. По-друге, університети забезпечують навчання майбутніх терористів з технічних спеціальностей, знання з яких можуть бути застосовані для проведення терористичних актів. По-третє, в університетських лабораторіях просто отримати доступ до матеріалів: хімічних, біологічних, електронного обладнання, які можуть бути використані для терористичних дій. По-четверте, саме в університетах відбувається радикалізація певної частини студентства, залучення її до політичного екстремізму, рекрутування членів терористичних організацій. І хоча серед терористів власне студенти складають не таку значну частину, проте, як показує аналіз, університетські роки відіграють важливу роль у становленні майбутнього терориста [114].

Результати нашого дослідження (п. 2.2.) дають змогу зробити висновок, що розвиненню тероризму сприяє формування інформаційного суспільства. У своїх сучасних формах тероризм виникає в Європі в XIX ст. Чим

впливовішими стають засоби масової інформації, чим більшою стає їхня роль у формуванні громадських настроїв, а хвиля тероризму – резонанснішою. Звичка читати газети та журнали доповнюється звичкою слухати радіо, дивитися телевізор, користуватися Інтернетом. Отже, розширюється поле потенційного впливу тероризму на суспільство, збільшуються його можливості. Значимим тут є як технологічні, так і політичні передумови [163, с.20].

3.3. Тероризм і засоби масової інформації і комунікації

Тероризм оголосив війну всьому людству. Теракти в США, Іспанії, Японії, Росії, Англії, Лівані, Іраку, Палестині та інших країнах наводять жах на безборонних і, як виявилось, беззахисних людей.

Залякування стало способом керування суспільством, саме з цією метою тероризм прагне до цинічної та публічної демонстрації своїх кривавих атак через засоби масової інформації. Таким чином, сучасний тероризм нерозривно пов'язаний із діяльністю засобів масової інформації. Саме за допомогою «медіа» суб'єкт терору доносить своє послання до громадськості, саме через них «публіка» дізнається про акти насильства, причому ЗМІ не просто інформують людей про події, а й формулюють визначення, підказують висновки, наштавхують на потрібну інтерпретацію тієї чи іншої події.

Сприйняття цих подій аудиторією багато в чому залежить від способів подання відповідного матеріалу засобами масової інформації, що робить аналіз дискурсивних практик ЗМІ найважливішою умовою з'ясування самого феномену терору.

Терористичні прийоми використовують і політтехнологи, коли усвідомлюють, що їх звичні методи не приводять до бажаного результату. Підірвати порожній автомобіль чинного мера, який претендує на чергових виборах залишитися на своїй посаді ще раз, – справа нехитра. І претендент

цілий, і журналісти шумлять. Не можна, однак, не визнати, з іншого боку, що терористи виводять суспільство на щабель, де влада може робити й робить помилки, що завжди є чудовим інформаційним приводом для виступів журналістів [112, с.64].

Як слушно зазначають дослідники, саме глобальність і націленість на мас-медійний ефект є неодмінними атрибутами тероризму сьогодні. Сучасні ЗМІ (як основний канал розповсюдження інформації про теракти) стають для терористів своєрідною зброєю, без якої самі теракти замикаються лише на безпосередніх жертв, і, не отримуючи розголосу, втрачають свій сенс [92, с.15].

Засоби масової інформації та комунікації виконують у розвиненні суспільства особливу функцію. Їх вплив на людину починається в самому ранньому віці та триває все життя. Варто констатувати, що в сучасному світі ЗМІ взяли на себе значну частину функцій з формування свідомості людей, виховання їхніх смаків, поглядів, звичок, уподобань. В умовах динамічних змін соціально-політичного процесу в сучасній Україні в цілому та її регіонах зокрема, ЗМІ стають усе більш активними суб'єктами соціально-політичної дії, здатними, зважаючи на доступність, оперативність, широке охоплення аудиторії, істотно впливати на формування ціннісних орієнтацій і установок, що визначають специфіку залученості громадян у суспільно-політичне життя.

Засоби масової інформації, як і інші дискурсивні системи, беруть участь у виробництві та відтворенні типізованих значень. Від репертуару й рамок інтерпретацій, що містяться в ЗМІ, залежить, чи потрапить та чи інша соціальна проблема у фокус суспільної уваги або буде проігнорована. Величезне значення в цьому зв'язку мають підбір і подання матеріалу, які в свою чергу, залежать не тільки від позиції конкретних журналістів або власників органу ЗМІ, а й типу аудиторії. У газетних статтях, адресованих масовому читачеві, використовують зовсім інші способи аргументації, ніж, наприклад, в наукових працях. Найчастіше риторика газетних публікацій зближується з політичною: їх автори непомітно для себе (а нерідко – і для

адресата) видають думку за знання, об'єктивуючи власну оцінку, маніпулюють категоріями «я» і «ми». При цьому у своїх вихідних посланнях вони, як правило, спираються на сформовані в суспільстві соціальні ієрархії, що допомагає налагоджувати відносини довіри з читачем у процесі комунікації [176, с.145-146].

Поширюючи ті чи інші повідомлення та матеріали, ЗМІ створюють певну громадську думку, настрої, формуючи погляди й поведінку окремих особистостей, соціальних груп, а в кінцевому підсумку – усього суспільства. Іншими словами, повідомляючи своїм читачам, слухачам чи глядачам певну інформацію, ЗМІ викликають у них певні почуття, відповідно до яких у людей формуються й певні моделі поведінки. Зважаючи на те, що споживачем масової інформації є практично кожна людина, подібні процеси можна сформулювати в усього суспільства в цілому або у переважної його частини.

Відомо, що позитивна інформація може бути засобом залучення людини до суспільно-політичного життя, сприяти піднесенню, соціальній захищеності, збагаченню духовного світу, відкритому спілкуванню з іншими. Однак є інформація інша: у ЗМІ нерідко зустрічаються низькопробні матеріали, сцени жорстокості й насильства, публікації, що розпалюють ненависть до інших народів. Інтернет дає віртуальну можливість людині самоствердитися в тих аспектах, які є нереалізованими в соціальній дійсності, що веде до втрати свого реального соціального «Я» шляхом перенесення самореалізації та самоідентичності в кіберпростір, а це, у свою чергу, не може сприяти гуманізації, розвитку особистості, нормальному спілкуванню з іншими людьми.

Механізм впливу ЗМІ на формування свідомості й поведінку людей є досить складним феноменом. З одного боку, він зберігає загальні закономірності впливу на свідомість і психіку особистості. З іншого – суспільство, яке якісно змінилося в умовах переходу до ринкової економіки, часто не сприймає етичну складову інформації, її моральну спрямованість, а

форми соціального контролю, які дієвими були раніше, не спрацьовують. Зважаючи на те, що ЗМІ є керованою сферою, існують впливові сили, насамперед за кордоном, зацікавлені в деструктуванні українського соціуму й насадженні гедоністичного егоцентризму. Саме ці механізми почали застосовувати для руйнівних цілей і, перш за все, для активізації нищівних тенденцій у свідомості суспільства. Дану мету досягають шляхом впливу механізмів наслідування, прихованої дії негативної інформації ЗМІ на психіку й ціннісні орієнтири людей. Це призводить до значного поширення в молодіжному та освітньому соціумі заперечних поведінкових вчинків, до скептичного ставлення молоді до ідейних і моральних цінностей батьків, більшість яких народилися у радянському суспільстві.

Серед безлічі визначень тероризму є й таке: «акт насильства, задуманий з метою залучення уваги й подальшого передавання послання за допомогою розголосу, яку він отримує». У доповіді, підготовленій у США ще в 1986 році спеціальною урядовою групою з боротьби з тероризмом, ідеться: «Серед факторів, що сприяють зростанню кількості інцидентів, слід відзначити успіхи терористів у отриманні широкої реклами та впливі на масову аудиторію. Терористи розглядають роль ЗМІ – поширення своїх заяв по світу – однією з головних для досягнення цілей»[162].

Окрім того висловлюється припущення про те, що сучасні ЗМІ здатні впливати на специфіку тероризму. В умовах, коли відбувається спектаклізація соціальної реальності, тероризм стає «театром». Терористи прораховують імовірність завоювання уваги ЗМІ, калькуюють шанс отримання виходу до трикутника політичної комунікації, для чого роблять теракти більш видовищними, вибирають мішенню емоційно значимі об'єкти[92, с.23].

На думку деяких дослідників, сучасному тероризму стати наднаціональним економічним і політичним суб'єктом посприяли засоби масової комунікації. Як вважає І.Сундієв, саме засоби масової комунікації дають змогу терористам маніпулювати суспільною свідомістю як на глобальному, так і регіональному рівнях, формувати необхідне для

замовників емоційне ставлення громадян до конкретних фактів, подій, персон. І саме засоби масової комунікації уможливили для терористів перетворити процес своєї взаємодії з владою на глобальне інтерактивне шоу, що прямо впливає на політичні процеси [192, с.11].

Можна констатувати, що всі терористичні акції кінця XX - початку XXI ст. не обходяться без спланованого застосування засобів, форм і методів розповсюдження інформації з метою відповідного впливу на поведінку людини (установки), а, отже, є спланованими психологічними операціями[174].

Так, начальник поліції штату Керала Дж.Паннуз закликав представників засобів масової інформації бути розважливими в питаннях висвітлення теми тероризму.«Терористи прагнуть помсти, уваги ЗМІ, у відповідь – реакції. І якщо дії, вчинені такою меншістю, роздуваються, то виникає відчуття незахищеності, ілюзія слабкої держави»[146]. Ідея матеріалу Валерія Кичина в «Российской газете» відразу після 11 вересня 2001 року – «Терористам потрібен CNN» – недовго чекала свого підтвердження, і воно з'явилося на Дубровці, під час спектаклю «Норд-Ост». Валерій Чикін вказав на «піарівський» підтекст подібних заходів, відразу після обвалення веж-близнюків на Манхеттені 11 вересня 2001-р.: «Тероризм взагалі є побічним дитям мас-медіа, без CNN він втрачає сенс. Терористам потрібна перелякана публіка ... Я дивився ці телекадри з Нью-Йорка і думав: це ж ми придумали, кіношники!– Сказав мені Сергій Бодров-молодший, який приїхав до Торонто з фільмом «Сестри».– Адже і ці вісімнадцять хвилин між першим і другим літаками знадобилися, щоб встигли підвести телекамери й видовище побачив увесь світ. Терористи, по суті, знімали свій фільм, а телебачення надало їм технічну підтримку»[97]. Англійський прем'єр Тоні Блер заявив якимось, що терористи в Іраку маніпулюють ЗМІ з метою дестабілізації обстановки та недопущення демократичних перетворень у країні. Поведінка російських захопників театру в Москві та школи у Беслані підтверджують їхні очевидні претензії на ефір і газетні шпальти.

Дослідники також звертають увагу на роль засобів масової комунікації у збільшенні можливостей терористичних актів. Як приклад наводиться тридобова пряма трансляція у вересні 2004 р. захоплення терористами школи в Беслані, наступних переговорів, штурму та звільнення заручників, а також коментарів із демонстраціями подробиць, що призвели до різкого погіршення стану самопочуття громадян на всій території країни. Так, до кінця вересня 2004 р. у Росії зафіксовано нетипове збільшення смертності від загострення серцево-судинних захворювань, хронічних захворювань, травматизму, суїцидів. Це зростання, порівнюючи з аналогічними періодами минулих років, було настільки очевидним, що дає підстави обґрунтовано говорити про його зв'язок зі способами інформаційного подання терористичного акту в Беслані та розглядати ці людські втрати як «відстрочені жертви тероризму» [192, с.11].

Шоковий стан мас, викликаний терористичними діями, посилюється хаосом неперевіреної інформації, панічних чуток і припущень, ретрансльованих ЗМІ. Телебачення, Інтернет, преса, радіо стають у цей час не тільки провідниками теророносною інформації, але й механізмом розширеного відтворення терористичного впливу. У суспільстві виникає теророфонічний ефект. Теророфонія – це суспільний резонанс, викликаний терористичною акцією, це невід'ємна типова прикмета терористичного процесу, яка не тільки фіксує адаптацію тероризму в масовій суспільній свідомості, а й запускає механізм психологічних змін у менталітеті, світогляді, способі життя як на особистісному, так і на соціальному рівнях[158, с.16].

Будь-які медіа вже за своєї природою є мимовільними спільниками терористів [88, с. 34], оскільки, як вже відзначалося вище, в основі сучасного тероризму лежить технологія впливу на ЗМІ, а через ЗМІ – на суспільство. Терористи створюють події, про які неможливо не писати і про які не можна мовчати: викрадення прем'єр-міністра Альдо Моро, вибух ВТЦ у Нью-Йорку, масове захоплення заручників у Москві тощо. ЗМІ організують трансляцію події, бажано в прямому ефірі, займаються збором подробиць, думок,

чекають новин. Таким чином, терористи стають для ЗМІ постачальниками інформації, навіть якщо вони не дають інтерв'ю, оскільки саме від їхніх дій залежить подальший розвиток сюжету, і терористи роблять усе можливе, щоб максимально привернути увагу медіа [175].

М.Шамов описує феномен «симбіозу». Мова йде про мимовільний взаємозв'язок терористів і ЗМІ, що приносить їм взаємну вигоду, коли і тим і іншим потрібно є широка аудиторія, хоча і з різних причин: одним – для своїх заяв, іншим, в умовах жорсткої конкуренції, – для повідомлень про сенсації [222. с.8].

Прикладом тісного взаємозв'язку тероризму та засобів масової інформації стала історія найвідомішої західнонімецької терористичної організації «Фракції Червоної Армії» (РАФ). Після зухвалої втечі з-під варти в 1970 році одного з лідерів організації Андреаса Баадера в західнонімецьких ЗМІ почалася справжня РАФ-істерія. Втеча стала центральною новиною всіх засобів масової інформації ФРН. Не минуло й години, щоб на радіо чи телебаченні не лунало: «Майнхоф», «Баадер», «Малер» або «Фракція Червоної Армії». «Боннська таємна поліція полює на ворога держави №1,» – писали в ті дні газети. Преса, обговорюючи найменші подробиці втечі, чуток і пліток про РАФ, мимоволі сприяла бурхливому розвитку організації. Тільки за перші тижні після звільнення Баадера чисельність РАФ збільшилася майже в п'ять разів. Апофеозом стала поява у РАФ (яку ЗМІ наполегливо іменували «Бандою Баадер-Майнхоф») свого розділу «ВМ» у тижневику «Шпігель». Нікому не потрібно розшифровувати значення цих букв. Для молоді «Банда Баадер – Майнхоф» стала втіленням, так званого «радикального шику». РАФ, що мала свій впізнаваний стиль, сформувала молодіжну моду, а через кілька років породила своєрідне напрямок в арт-культурі. Поза сумнівом, «радикальний шик» РАФ-тероризму підштовхнув багатьох цілком свідомих молодих людей вступити в організацію та встати на шлях терору [162].

В.Петухов описує можливі інтерпретаційні міфи про тероризм, що сформувалися в масовій суспільній свідомості завдяки ЗМІ:

1. Міф про біологічну зумовленість тероризму. Для нього важливою є переконаність в тому, що генетичні корені тероризму криються в біологічній природі людини, в природній інстинктивній силі агресивності, яка знаходить вихід у насильстві над беззахисними людьми.

2. Міф про тероризм як прояв патологічного стану психіки. Цей міф, укорінений в масовій свідомості, виходить із припущення про те, що терористи – психічнохворі люди, а їх агресивно-загрозлива неадекватна поведінка – симптоми серйозного душевного захворювання.

3. Міф про кримінальну обумовленість тероризму та його аполітичний характер. Різні форми терористичної діяльності повинні співвідноситися з кримінальними злочинами, а їх організатори, учасники й виконавці зобов'язані нести кримінальну відповідальність згідно з законодавчими нормами. Проте зведення тероризму до криміналу нівелює його смисловий зміст, ігнорує його соціально-політичну природу, заважаючи тим самим розробляти ефективні заходи антитерористичної боротьби.

4. Міф про національно-етнічну та релігійну детермінацію тероризму. У буденній свідомості тероризм нерідко визначається за національною або релігійною приналежністю представників терористичних рухів. У громадських дискусіях і виступах політичних діячів періодично з'являються заяви про те, що «тероризм не має національності», «тероризм та іслам – речі несумісні», але в суспільстві немає розуміння того факту, що тероризм в силу своїх можливостей мімікрує, може підлаштовуватися під будь-яку ідеологію, залишаючись деструктивним способом залякування.

5. Міф про міжнародний тероризм у контексті глобалізації. Міжнародний статус тероризму можна довести інтернаціональним складом терористичних організацій; розташуванням тренувальних баз та об'єктів терористичних нападів у віддалених один від одного країнах; багатоканальною системою міжнародного фінансування діяльності терористів; децентралізованим мережевим принципом взаємозв'язку та керування, іншими факторами. Однак поняття «міжнародний тероризм» усе

частіше вживають у надмірно широкому значенні, що цілком поглинає конкретні форми його прояву. Він перетворюється на фантомний образ світового зла, що загрожує самим основам людської цивілізації. У політизованому інформаційному просторі міжнародний тероризм розглядають як силу, що протистоїть заходу на чолі з США, і як реакцію на глобалізацію, яка відбувається у формі домінування й панування країн «великої вісімки» [158, с.17-18].

Як відомо, основне завдання ЗМІ полягає в тому, щоб бути джерелом відносно об'єктивної та достовірної інформації і масовим інформаційним посередником (звідси й походить їх більш точна назва – мас-медіа) між людьми, інституційними структурами громадянського суспільства й державною владою. Природно, що інформація, надана ЗМІ її реципієнтам, містить не лише відображення подій і фактів, але і їх коментар та оцінку, на підставі яких у реципієнтів формується думка про ці події і факти. Тому наполягати на абсолютній об'єктивності, свободі та незалежності ЗМІ є непродуктивним, оскільки будь-який засіб масової інформації у своїй інформаційній політиці залежить від позиції своїх власників, засновників, головного редактора або редакційної ради. Для людей і суспільства в цілому принципово важливими є не стільки свобода й незалежність кожного конкретного ЗМІ, скільки наявність різних ЗМІ як альтернативних джерел інформації та можливості вільно висловити в них весь спектр думок і оцінок. У цьому, закономірно, і полягає зміст свободи інформації та свободи слова в ЗМІ. Із загальної теорії інформації відомо, що, тільки звертаючись до різних, альтернативних, незалежних один від одного джерел інформації, кожне з яких обов'язково має власні шуми й перешкоди, можна отримати достатньо достовірну інформацію [140, с.69].

У пункті 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р. зазначено : «Кожна людина має право на вільне вираження своєї думки; це право передбачає свободу шукати, отримувати й поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів,

усно, письмово чи за допомогою друку, або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір»[29].

Пропагована іноді концепція «вільного, неконтрольованого потоку інформації» насправді працює на найбільш радикальні, екстремістські та терористичні внутрішньодержавні та міжнародні організації та угруповання, яким ця концепція допомагає захоплювати або підпорядковувати своєму впливу той чи інший засіб масової інформації. Саме так переслідується завдання досягти цілком конкретних тактичних цілей, наприклад: дестабілізувати соціально-політичну ситуацію в країні або регіоні; порушити встановлений порядок керування; підірвати авторитет влади; ініціювати невдоволення населення діями уряду, нездатного навести належний порядок і захистити власних громадян від насильства, та ін. [174].

Однак виниклі сьогодні політичні проблеми свідчать про те, що свобода ЗМІ не є абсолютною. Найвищим критерієм їхньої діяльності повинні бути інтереси всього соціуму в цілому, причому останній повинен сприйматися як нерозривна частина світового співтовариства. Саме захист цих інтересів має підпорядковувати інформаційні тактики й стратегії будь-яких ЗМІ, а тому вони зобов'язані сприймати будь-які інтереси та думки. У цьому контексті в їхню діяльність може і повинен втручатися уряд, щоб зберегти пріоритети й цінності, захистити політику від руйнівних наслідків діяльності мас-медіа, які намагаються монополізувати інформаційний та політичний простір. Як вважає Ю.Решетов, «нічим не обмеженої, яка не враховує інтереси суспільства, свободи ЗМІ не існує, точно так само як, наприклад, неможливо говорити про свободу держав, не кажучи про обов'язки, що покладають на них міжнародні права, серед яких – сумлінно дотримувати свої міжнародні зобов'язання»[169, с.97].

З соціально-психологічних позицій зрозуміло, що екранне насильство й агресивна еротика роблять загрозливий внесок у криміналізацію сучасного життя, особливо впливаючи на дітей, підлітків та молодь, які є переважною аудиторією кінотеатрів і відеосалонів. Як відомо, злочинність серед них

неухильно продовжує зростати. Не випадково в розвинених західних країнах засновано такі організації, як Міжнародна коаліція боротьби з телевізійного насильства (США), заходами яких є введення своєрідної цензури та різноманітні вікові обмеження.

Проаналізувавши небезпеку самостійної позиції засобів масової інформації та вільного висвітлення терористичних актів, О. Рогова розглядає такі варіанти негативного впливу ЗМІ:

- 1) можливий вплив інтерв'ю з терористами на проведення переговорів;
- 2) небезпека своєрідного звеличування (героїзування) злочинців та їхніх дій;
- 3) постійне розсекречення розміщення, чисельності, оснащення поліції, правоохоронних органів, що намагаються вирішити інцидент;
- 4) посилення безладу й можливе наслідування;
- 5) створення нервової ситуації та загрози життю заручників під час переговорів (через розкриття тактичної інформації);
- 6) посилення занепокоєння громадськості, що починає тиснути на владу з метою якнайшвидше вирішити конфлікт, незважаючи на інтереси правосуддя тощо [175].

Помітним є, про що зазначають дослідники, «своєрідний конфлікт інтересів між владою та засобами масової інформації, коли професійне прагнення журналістів виконати свою роботу якнайскрапіше та захоплююче, у висвітленні терористичних актів мимоволі відіграє «на руку» терористам» [100, с.11].

У цілому, як стверджує В.Коршунов, проблема з'ясування ролі та функцій ЗМІ в боротьбі з тероризмом вимагає залучення до її вирішення як редакторів і журналістів, так і всього суспільства, яке нині все частіше стає колективним заручником у руках терористів. Продержавна позиція у висвітленні тероризму повинна всіляко морально й соціально культивуватися, а також нормативно регламентуватися.

В. Циганов бачить вирішення проблеми в законодавчому обмеженні дій ЗМІ. М. Гельман, навпаки, вважає, що державне втручання в роботу ЗМІ є неприпустимими, і пропонує шлях самоцензури та саморегуляції, певних джентльменських угод усередині медіа спільноти, між цим співтовариством і державою.

У цих пропозиціях не враховано однак того, що засоби масової інформації втратили свою монополію на поширення інформації. Сьогодні потужним інформаційно-пропагандистським засобом ведення політичної діяльності, який фактично поєднує функції телебачення та друкованих видань, є Інтернет. Можливості забезпечувати оперативність оприлюднення інформації, практично необмежені обсяги та незначні витрати на поширення, доступність для користувача, мультимедійні можливості, візуалізація та інтерактивність перетворюють Інтернет на найпотужніший інструмент політики. Таким чином, в умовах стрімкого розвитку Інтернету важливим полем PR-битви між тероризмом і протиборчими силами є блоги, форуми, соціальні мережі, чати, відеоресурси типу You-Tube, месенджери типу ICQ і навіть багатокористувацькі on-line ігри. Інтернет-простір складніше контролювати (хоча є досвід Китаю та Північної Кореї), і неможливо укласти угоди між сотнями мільйонів користувачів ... «Інтернет – середовище, невіддільне від цензури, що поширює інформацію, зображення, погрози або повідомлення, незалежно від їх законності або потенційного впливу, що ідеально підходить навіть невеликій групі осіб, щоб посилити вплив від переданої інформації та перебільшити небезпеку загрози, яку несуть повідомлення ... До появи Інтернету сподівання терористів на розголос своїх дій залежали від залучення уваги телебачення, радіо чи друкованих ЗМІ. Ці традиційні ЗМІ мають багатоступеневу систему редакційного відбору, у результаті – терористи можуть не досягти своєї мети. Таких перешкод не існує на власних веб-сайтах терористів ... що пропонує можливості для подання інформації таким чином, щоб вона сприймалася різними групами потенційної аудиторії та маніпулювати своїм образом і образом ворога» [30]. Як зауважує

М.Шамов, сьогодні без особливих зусиль на Інтернет-сайтах можна знайти великомасштабні топографічні карти, супутникові фотографії, схеми, плани розташування будівель, що є можливими об'єктив терористичних загроз, а також різні довідники, енциклопедії, персональні бази даних, методики з виготовлення вибухових пристроїв і отруйних речовин та багато іншого. Застосування Інтернету терористами для здійснення катастроф техногенного характеру – так званого «кібертероризму» – поки що не стало кошмарною реальністю, але регулярні відомості про можливі атаки хакерів на ретельно захищені сервери свідчать про те, що до цього треба бути готовим вже зараз [222. с.13].

Окрім Інтернету існує супутникове телебачення, мобільний зв'язок, листівки та ін. Не слід забувати й про найдавніший засіб комунікації – чутки.

На думку В.Петухова, «протидія тероризму через ЗМІ може проявлятися в трьох сценарних варіантах впливу: 1) викриття міфу й дискредитація його творців, 2) формування нового міфу, який переорієнтовується на об'єкт впливу; 3) контамінація окремих елементів терористичної інформаційної системи із спеціально впровадженими в неї антитерористичними елементами»[158, с.15].

Недопущення подальшого використання ЗМІ терористами як інформаційної зброї – це те завдання, яке необхідно вирішувати якнайшвидше. В.Коршунов обґрунтовує, що окремого регулювання потребує взаємодія ЗМІ з державою, а також висвітлення в ЗМІ терористичних актів. Дуже часто у погоні за сенсацією мас-медіа не тільки не запобігають, але й сприяють терористичній діяльності. Вищевикладене свідчить про нарізку необхідність запобігання ситуацій, у яких засоби масової інформації добровільно або мимоволі стають «спільниками» терористів. Вирішення даної проблеми виражається у двох елементах: по перше, в рості громадської свідомості, заснованої на захисті прав людини та зміцненні державності, по-друге, в удосконалюванні та нарощуванні внутрішньодержавної та міжнародної правової бази у сфері протидії терору [100, с.11].

Зважаючи на це, у рамках міжнародного та внутрішньодержавного права розроблено конкретні положення. Так, наприклад, п. 2 ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права встановлює можливість введення певних обмежень: «а) для поваги прав і репутації певних осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення». Перелік подібних обмежень у більшому обсязі міститься у п. 2 ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, яка передбачає також можливість обмеження свободи в інтересах територіальної цілісності.

Окремі із загальних обмежень свободи ЗМІ закріплено в національному законодавстві більшості європейських країн, де прийнято закони, що забороняють расистські виступи, пропаганду або провокаційні заяви, які виражають ненависть чи презирство до осіб чи груп осіб на підставі їх расової або етнічної приналежності, національності, віросповідання[73, с.45].

Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) висловила побоювання, що під прикриванням боротьби з тероризмом держави можуть намагатися обмежувати свободу ЗМІ. «Боротьба з тероризмом не повинна використовуватися державою як виправдання для обмеження свободи преси», – ідеться в резолюції ПАРЄ, прийнятої 2005 року на червневій сесії асамблеї. Резолюцію було підтримано всіма, хто виступив у її обговоренні. Як зауважили старожили ПАРЄ, обговорення, при якому до документа не надійшло жодної поправки, є рідкісним в історії асамблеї випадком консенсусного рішення. У резолюції ПАРЄ наголошується, що «тероризм не повинен підривати значення свободи слова та інформації у ЗМІ як однієї з найважливіших основ демократичного суспільства». ПАРЄ запропонувала працівникам ЗМІ розробити «в рамках своїх професійних організацій кодекс поведінки журналістів, фотографів і видавців» для того, щоб під час інформування населення про теракти не посилювати їх «надмірну дію». Журналісти повинні уникати поширення сенсаційних матеріалів, які можуть викликати панічний та шоківий стан. Поширення серед населення жаху,

страху і хаосу здебільшого залежить від матеріалів та коментарів ЗМІ, зазначено в документі.

Асамблея вважає необхідним, щоб суспільство та ЗМІ усвідомлювали той факт, що терористи діють у розрахунку на громадську думку та використовують з цією метою ЗМІ для максимально можливого впливу на людей. Це тим більше важливо, що терористи навчилися користуватися інформаційними технологіями, насамперед Інтернетом.

Особливу увагу було зосереджено на необхідності налагодити співпрацю між правоохоронними органами своїх країн для того, щоб не допускати незаконне розповсюдження терористами матеріалів через Інтернет. ПАРЄ запропонувала Комітету міністрів підготувати в тісному співробітництві з фахівцями в галузі масової інформації, а також ЮНЕСКО посібник для журналістів, які висвітлюють теракти [150]. Свобода вираження думок, задекларована ст. 10. Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, залишається загальним принципом, а втручання з боку держави в її обмеження – винятком. Допустимість втручання не означає його обов'язковості. Лише деякі держави (Великобританія, Туреччина, Росія) закріпили у своєму законодавстві спеціальні норми, що обмежують «свободу ЗМІ» з метою запобігання такого небезпечного злочину, як тероризм. Так, у Великобританії з 1984 року уряд прагне до того, щоб стримувати загострення конфлікту в Північній Ірландії. Законом про попередження тероризму (Закордонне законодавство у боротьбі з тероризмом / Под ред. І. С. Власова. М., 2002. С. 45) у 1989 році було введено заборону на будь-яку рекламу тероризму або терористичної організації та встановлено кримінальну відповідальність за такі дії. Окрім того, даний закон передбачав прямий обов'язок повідомляти поліції будь-яку інформацію, яка могла б допомогти запобігти терористичному акту. Окрім прямих кримінальних санкцій, закон 1989 р. також передбачав обов'язкове оприлюднення журналістських чернеток і записів. Усе це свідчить про високий рівень відповідальності, яка лежить на ЗМІ Великобританії за публікацію інформації, отриманих з

анонімних джерел. Дані положення потім увійшли в новий «Закон про тероризм» 2000 р. [73, с.51].

19 квітня 2004 Міжнародна асамблея СНД (МПА) прийняла новий модельний закон «Про боротьбу з тероризмом». Запропонований закон спрямовано на боротьбу з тероризмом на початковому етапі. Він конкретизує права, обов'язки співробітників спецслужб і встановлює більш високу кримінальну відповідальність терористів.

Незважаючи на те, що модельні закони не є «безпосередньо чинними», їх цінність полягає в тому, що вони створюють узгоджений і схвалений парламентаріями держав, в даному випадку учасниками Співдружності, правовий фундамент для розвитку відповідних галузей внутрішньодержавного права. На їх основі вносяться доповнення та зміни в національні законодавства. Окрім того, у ЗМІ з'являється можливість добровільно слідувати рекомендаціям і положенням, запропонованим модельним законом.

Аналіз даного модельного закону, проведений О.Хлобустовим, показує, що на відміну від попереднього варіанта, прийнятого МПА ще 8 грудня 1998 р., в ньому міститься ціла глава, присвячена питанням інформаційно-пропагандистського забезпечення боротьби з тероризмом [125]. Так, у статті 7 модельного закону «Обов'язки засобів масової інформації щодо сприяння боротьбі з тероризмом» ідеться про те, що працівники ЗМІ «зобов'язані враховувати, що право людей на життя й безпеку є первинними щодо права на свободу доступу до інформації та розповсюдженню інформації» [217, с.44-45].

Відповідно до статей закону співробітники ЗМІ, отримуючи інформацію про підготовку терористичних акцій, зобов'язуються негайно сповіщати про це компетентні органи, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом. Вони також зобов'язуються передавати державним органам відомості або документальні матеріали, які можуть бути речовими доказами на процесах у справах про злочини терористичного характеру або

можуть бути використані в інтересах попередження, виявлення та припинення терористичної діяльності.

Ці обов'язки кореспондують з тим положенням статті 6 модельного закону, де йдеться, що надання громадянами правоохоронним органам інформації про терористичну діяльність або про будь-яких інші обставини, які можуть сприяти попередженню або мінімізації наслідків тероризму, є громадянським обов'язком кожного громадянина.

Стаття 8. модельного закону нагадує керівникам ЗМІ про те, що поширювана ними інформація не повинна бути виправданням терористичної чи іншої екстремістської діяльності, містити закликів до неї, пропаганду міжрелігійної, міжнаціональної та міжетнічної ворожнечі.

Також органи державної влади країн СНД закликають «заохочувати та стимулювати участь засобів масової інформації у профілактиці терористичних та інших небезпечних, особливо насильницьких, екстремістських проявів, а також активно брати участь у формуванні антитерористичної свідомості в суспільстві».

У свою чергу, суб'єкти, які безпосередньо займаються діяльністю щодо боротьби з тероризмом, також зобов'язуються своєчасно надавати ЗМІ об'єктивну інформацію про факти підготовки, попередження та припинення терористичних акцій. А компетентні органи, відповідальні за боротьбу з тероризмом, повинні «сприяти процесу формування в суспільстві антитерористичної свідомості» [217, с.45].

Таким чином, можна зробити висновок про існування суперечності між завданнями боротьби з екстремізмом і тероризмом і свободою слова, яка є важливим критерієм демократизації суспільства.

У справжній демократичній державі ЗМІ є елементом політичної структури, невід'ємною складовою механізмів функціонування демократії, побудованій на фундаменті уявлень про громадянина як раціонально мислячої та відповідально діючої особистості, що бере участь у прийнятті політичних рішень. Домогтися ж компетентних у політичних суджень від

більшості громадян неможливо без ідейно-виховного впливу ЗМІ. Без радіо, телебачення, газет і журналів навіть високоосвічена людина не зможе правильно орієнтуватися в складній мозаїці суперечливих політичних процесів та приймати відповідальні рішення. ЗМІ дають йому змогу вийти за межі вузького горизонту безпосереднього індивідуального досвіду, роблять зрозумілим увесь світ політики.

Висновки до розділу 3

Можна зробити висновок, що ймовірна активізація тероризму об'єктивно зумовлюється соціальними аспектами існування людей, серед яких низький рівень життя, голод, бідність, злиденність, убогість, а також обмеження національного й релігійного почуттів.

Таким чином, важливим завданням соціальної політики є подолання бідності, підвищення рівня добробуту українських громадян, результатом чого має стати формування середнього класу. Це дасть змогу перешкоджати проявам екстремізму й тероризму.

Закономірно, що одним із рішень проблеми бідності повинна стати інноватизація не тільки науково-технічної та економічної сфер, а й суспільно-політичного й соціального життя.

Реалізація інноваційної моделі соціальної політики є неможливою без досягнень у сфері високих технологій. Науково-технічний прогрес пропонує широкі перспективи для використання нових джерел енергії та нових матеріалів. Відкриття в біотехнологіях і системах очищення води, оптимізація та диверсифікація сільського господарства допоможуть позбутися дефіциту продовольства.

Для підвищення ефективності антитерористичної політики державі необхідно:

- 1) удосконалювати законодавчу та міжнародно-правову бази з контролю над тероризмом;
- 2) з одного боку зберігати таємність під час проведення контртерористичних операцій та актів, з іншого – дотримуватися принципу гласності в діяльності правоохоронних органів для профілактики тероризму;
- 3) забезпечувати повноцінні юридичні права всім учасникам процесів, пов'язаних з контролем над тероризмом;
- 4) здійснювати контроль в умовах національної та міжнародної законності;
- 5) налагоджувати максимальну взаємодію правоохоронних органів та спеціальних підрозділів із попередження та боротьби з тероризмом;
- 6) розробити й запровадити загальні та спеціальні методи соціальної профілактики терористичних актів;
- 7) застосовувати для попередження актів тероризму та міжнародного тероризму досягнення правових, гуманітарних, технічних наук.

Однак, якщо система боротьби з тероризмом буде спиратися тільки на зусилля спецслужб і правоохоронних органів, це не забезпечить ефективних результатів. Уживаючи заходів протидії тероризму, необхідно враховувати, що тероризм—це системне явище, яке несе загрозу для особистості, суспільства й держави.

Поширеною стратегією злочинної діяльності сучасних терористів є застосування засобів масової інформації, щоб заявити про свої вимоги, привернути до себе увагу, посіяти страх серед широких мас населення. Терористи зацікавлені в тому, щоб інформація про їхні «подвиги» якомога швидше поширювалася засобами масової інформації та комунікації.

Сучасні ЗМК, переслідуючи сенсаційність, також об'єктивно в цьому зацікавлені і нерідко роблять саме те, що потрібно терористам: розповідають про них і показують наслідки вчиненого, стаючи своєрідними спільниками. Так виникає феномен ЗМІ, коли у створеній з їхньою допомогою слави немає

знаків «плюс» чи «мінус». Тому терористи можуть ставати такими ж телевізійними героями, як зірки шоу-бізнесу, спортсмени та політики.

Найважливішою є проблема оптимального використання ЗМІ в антитерористичній політиці держави. Для цього слід урахувувати можливості ЗМІ для формування політичної культури молоді. Зважаючи на сучасні умови, спосіб життя, коли радіо, телебачення, преса – агенти суспільної свідомості, соціально-політичного виховання мас – постійно і з доброї волі реципієнтів приходять до кожної оселі, у державній інформаційній політиці необхідно посилити увагу до найважливіших питань протидії негативному впливу ЗМІ на людей і, особливо, на молодь.

У сучасних умовах за період з початку 1990-х років в Україні відбулася поступова переорієнтація молоді щодо співвідношення матеріальних і духовних цінностей. Зокрема, під впливом процесів комерціалізації економічного життя, становлення країни на рейки ринкової економіки, приватної власності та майнової нерівності, демократизації політичних відносин, ускладнення соціальної структури суспільства й підвищення соціальної напруженості у свідомості та поведінці молоді почали переважати цінності матеріального добробуту, економічної вигоди, егоцентризму й підприємливості. Значною мірою цьому посприяли засоби масової інформації та комунікації.

ВИСНОВКИ

Проблема сучасного тероризму є міждисциплінарною та досліджується в межах багатьох наук: політології, філософії, соціології, конфліктології, юриспруденції, психології, економіки, історії. Осмислення природи, засобів і методів боротьби з тероризмом стає важливою та нагальною метою політичної теорії та практики, особливо в трансформаційний період, який зараз переживає українське суспільство.

Аналіз ступеня розробленості проблеми засвідчив, що, незважаючи на значну кількість літератури про тероризм і досліджень у цій галузі, сьогодні немає достатніх підстав стверджувати, що закономірності виникнення тероризму як соціально-політичного явища максимально вивчено. Можна зробити висновок, що йдеться про специфічне явище, здатне зруйнувати спільноти, що перебувають на абсолютно різних рівнях соціально-політичного, економічного, культурного розвитку та стикаються з найрізноманітнішими проблемами

На основі дослідження основних теоретико-методологічних підходів, типологій тероризму, описаних у науковій літературі, можна зробити висновок про те, що в теоретично-модельних типах жодна з форм тероризму не існує. Завжди відбувається інтерференція, змішування політичного, націоналістичного, релігійного та іншого тероризму. Там, де до дії залучаються маси населення, де зачіпаються інтереси багатьох людей, де порушується громадський порядок, створюється загроза життю та здоров'ю людей, завжди відбувається переплітання політики з націоналізмом, з релігією та ін. Тому виокремлення основних форм тероризму ґрунтується на з'ясуванні домінувальних цілей, установок серед учасників тієї чи іншої терористичної організації, руху.

Аналіз наявних визначень тероризму дає підстави констатувати, що відсутність чіткості та однозначності в розумінні цього явища, істотно ускладнює процес боротьби з ним на національному та міжнародному

рівнях. Отже, постає нагальна потреба уточнити, систематизувати й конкретизувати визначення цього терміна. Однак сучасний тероризм є настільки складним і різноманітним, що будь-яка спроба «звужити» і зробити більш чітким його визначення тягне за собою ризик втратити чимало важливих особливостей і модифікацій.

У результаті дослідження виявлено такі фактори виникнення тероризму: формування інформаційного суспільства, що створює додаткові можливості для просування ідей тероризму; розвиток науково-технічного прогресу, який дає змогу використовувати інноваційні методи руйнування суспільного, політичного та природного середовища; прихід модернізованої формації на зміну традиційних, у результаті чого важливу роль починають відіграти ліберальні цінності та ідеї суспільного договору. Ці цінності стають об'єктом нападу з боку тероризму, що прагне довести неефективність демократичної влади у вирішенні політичних, соціально-економічних та культурних проблем сучасних суспільств.

Узагальнено можна зробити висновки, що причини виникнення тероризму мають різноманітну природу, породжуються соціальними протиріччями в різних сферах життєдіяльності суспільства та держави. Тероризм виникає внаслідок поєднання широкого спектру негативних факторів соціального, політичного, правового, економічного, кримінального аспектів, а також хворобливих процесів у міжнаціональних і міжконфесійних відносинах.

Основними причинами є ксенофобія, етноцентризм і шовінізм, релігійна нетерпимість, загострення політичних суперечностей, сепаратизм, надмірна диспропорція в соціальній і майновій диференціації населення, криміналізація суспільства та зростання організованої злочинності, існування екстремістських настроїв у суспільстві, духовна й моральна деградація та маргіналізація населення, низький рівень правової політичної культури громадян, культивування насильства й жорстокості та інші негативні явища.

Дисертант не підтримує позицію тих дослідників, які беруть під сумнів переконання, що тероризм – це наслідок злиденності, безправ'я, репресій з боку держави, що він є екстремальною формою протесту – «асиметричною» тактикою насильства в боротьбі за соціальні, національні чи релігійні права. На думку автора, саме ці причини досі залишаються основними факторами в ідеології тероризму.

Аналіз нових тенденцій сучасного тероризму засвідчив, що основною серед них є прогресуюча технічна оснащеність і підготовленість злочинних недержавних структур, зокрема широкомасштабне використання терористами інформаційно-комунікаційних технологій, що є знаковими на сучасній стадії науково-технічного та соціально-економічного прогресу людства. Надзвичайною загрозою стали можливості придбати небезпечні ядерні технології через кіберпростір.

Ще однією важливою тенденцією є те, що тероризм поступово набуває бізнес-ознак, про що свідчить специфіка сучасних терористичних операцій.

Дослідження сутності молодіжного політичного екстремізму дає підстави робити висновок про те, що істотний внесок у його існування роблять такі фактори: нерозвиненість інститутів громадянського суспільства та недостатність уваги до проблем молоді. Поодинокі заходи, що проводяться в регіонах України, не мають належного впливу на виховання молоді та формування таких якостей особистості, як патріотизм, віротерпимість, толерантність, гуманність. Брак уваги держави до питань морально-етичного, культурного виховання молоді породжує прагнення самостійно заповнювати своє дозвілля, що часто призводить до негативних соціальних наслідків: зростання алкоголізму, наркоманії, молодіжної злочинності, а часом і відкритого обурення владою та загострення різних форм екстремізму.

Таким чином, дисертант вважає, що в сучасних соціально-політичних умовах однією з найважливіших соціальних і політичних проблем стає політична поведінка сучасної української молоді, яка накопичує потужний

потенціал агресивності, що виражається участю в діяльності молодіжних політичних організацій екстремістського спрямування.

З метою проведення ефективної політики профілактики та протидії тероризму важливе значення має з'ясування особливостей соціально-політичної ситуації в суспільстві. Особливо варто спрямувати зусилля на оздоровлення атмосфери в країні, ліквідацію розриву між суспільством і державою, повернення довіри народу до органів влади, без чого остання не отримає необхідної підтримки в боротьбі з політичним тероризмом. Передумовою оздоровлення атмосфери є також посилення боротьби з корупцією, заходи для роз'яснення політики держави для населення, що здатні долати причини виникнення екстремальних форм протестної поведінки.

Для України оптимальним варіантом із метою перешкоджання та профілактики тероризму є проведення політики, спрямованої на соціально-політичну інтеграцію суспільства шляхом зниження соціальної поляризації та подолання критичного майнового розшарування й бідності, що породжують соціальне невдоволення та протест. Відносини в суспільстві повинні бути засновані на соціальному партнерстві держави, найманій праці та роботодавців. Соціальна політика має ефективно регулювати перерозподіл суспільного продукту на користь менш працездатних і нужденних. Стратегія соціальної солідарності означає відхід від конфронтаційних ідеологій та реалізацію установок на традиційні гуманістичні цінності, соціально-економічний розвиток у інтересах усіх членів суспільства.

Саме стратегія соціальної справедливості блокує соціальні передумови екстремістських проявів у будь-якій формі, створює необхідне підґрунтя для демократичного управління та утвердження гуманістичних цінностей.

Таким чином, боротьба з тероризмом передбачає не тільки застосування військових сил та засобів, посилення антитерористичних законів, що розширюють повноваження спецслужб, а й проведення урядом такої зовнішньої та внутрішньої політики, яка забезпечує врахування

соціально-економічних факторів у інтересах усього населення країни. Інакше – поширюватиметься дезінформація суспільства, загострюватиметься соціальне невдоволення та напруженість, унаслідок чого підвищиться ймовірність активізації асоціальних і кримінальних форм самоорганізації.

Розглядаючи соціальну політику як засіб попередження тероризму, можна узагальнити, що за своєю суттю вона політика не зазнала докорінних змін, не вирізняється цілісністю та послідовністю, в основному залишаючись у колі ліберально-монетаристських аксіом. Роль держави в економіці зводиться в основному до підтримання макроекономічної рівноваги методами регулювання грошового обігу та емісії, валютного курсу гривні, банківського відсотка, зниження інфляції. Отже, до уваги не береться, що саме ефективна соціальна політика зменшує ймовірність розвитку протестних настроїв у суспільстві, виразники яких часто стають учасниками екстремістської та терористичної діяльності. Тому з метою підвищення ефективності соціальної політики необхідно відстежувати й оцінювати якість життя соціальних груп населення, а також якість життя суспільства в конкретні часові періоди; прогнозувати можливі зміни становища соціальних груп під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів; розробляти та (якщо необхідно) коригувати програму дій щодо соціального розвитку суспільства, його соціальних сегментів з урахуванням наявних ресурсів, можливостей, умов.

Відповідальною має стати також роль ЗМІ, можливості впливу яких (електронних – особливо) є дуже вагомими для вирішення проблем насилля в суспільстві. Однак ЗМІ поки не обрали чіткої та конкретної стратегії для протидії політичному екстремізму й ідеології тероризму, не беруть активної участі в освіті населення, правовому вихованні молоді.

Тероризм, що виростає на ґрунті етнічного, національного або релігійного протесту, дуже живучий та майже не піддається піддається викоріненню шляхом знищення терористів. Щоб лави терористів не поповнювалися знову, необхідною є зважена соціально-економічна й

політична стратегія, покликана послабити соціальні конфлікти, а також викоренити політичні та культурні чинники, що сприяють тероризму.

Компетенція спеціальних служб і правоохоронних органів у сфері запобігання та недопущення тероризму обмежується кореляцією об'єктивних причин злочинів, пов'язаних з цим явищем. Постає актуальна потреба комплексно й системно вирішувати загальнодержавні за своєю суттю завдання протидії тероризму. На практиці це означає – запровадити єдину, стратегічно виважену систему заходів протидії, яка повинна враховувати як специфічні українські особливості, так і міжнародні підходи до вирішення цієї проблеми.

З метою профілактики тероризму Служба безпеки України зобов'язана посилити роботу зі зв'язків із громадськістю, з вищими навчальними закладами (особливо з тими, серед студентів яких значним є відсоток іноземних), молодіжними політичними й громадськими організаціями, громадськими та релігійними об'єднаннями, політичними партіями, міжнародними організаціями, окремими громадянами. Умовою успішної роботи з попередження тероризму є постійна взаємодія між суб'єктами протидії тероризму та координація їхньої діяльності.

Незважаючи на велику кількість наукової літератури з різних проблем тероризму, слід констатувати, що рівень якісного осмислення даного явища потребує подальших досліджень. Не на всі питання поки що знайдено відповіді. Так, ще недостатньо дослідженою залишається політична сутність тероризму. Не розроблено у повній мірі шляхи та методи мінімізації загроз тероризму. Відчувається дефіцит досліджень, присвячених порівняльному аналізу терористичних теорій, організацій і форм активності на всіх рівнях. Усе це свідчить про те, що політичні дослідження проблем тероризму, зберігатимуть свою наукову актуальність у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасов Ф.Р. Политико-правовые аспекты борьбы с международным терроризмом: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец.12.00.02– Конституционное право; муниципальное право; 12.00.10 - Международное право, Европейское право/ Ф.Р. Аббасов. – М., 2006. – 27 с.
2. Аминов Д.И. Молодежный экстремизм / Д.И. Аминов, Р.Э. Оганян. – М.: Триада, 2005. – 196 с.
3. Амирокова Р.А. Политический экстремизм в современном политическом процессе России : автореф. дис. канд. полит. наук: спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Р.А. Амирокова. – Черкесск, 2006. – 19 с.
4. Андреев В.Г. Химический терроризм: возрастающая угроза / В.Г. Андреев // Вестник академии военных наук. – 2004. – № 4. – С. 35-39.
5. Антипенко В.Ф. Квалификация состава субъекта международного преступления «терроризм» / В.Ф. Антипенко // Международное публичное и частное право. – 2004. – № 1. – С.34-39.
6. Антипенко В.Ф. Институциональный механизм борьбы с терроризмом. Формирование правовой базы / В.Ф. Антипенко // Государство и право. – 2004. – № 11. – С. 62-72.
7. Антипенко В.Ф. Особенности соотношения международного и национального права в сфере борьбы с терроризмом / В.Ф. Антипенко // Государство и право. – 2005. – № 1. – С. 104-108.
8. Антипенко В.Ф. Сучасний тероризм стан шляхи його запобігання в Україні: автореф. дис. канд. юр. наук: спеціальність: 12.00.08.– кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право/ В.Ф.Антипенко. – К., 1999. – 19 с.
9. Арбатов А.Г. Новое лицо терроризма / Угроза ядерного терроризма // Под ред. А.Г. Арбатова. – М.: ИМЭМО РАН, 2008. – 118 с.

10. Афанасьева Р.М. Социокультурные аспекты противодействия молодежному экстремизму/Р.М. Афанасьева//Власть.–2007.– № 5. – С.51-55.

11. Афанасьева Р.М. Социокультурные условия противодействия экстремизму в молодежной среде (социально-философский анализ) : автореф. дис. канд. филос. наук : спец. 09.00.11 – социальная философия / Р.М.Афанасьева. – М., 2007. – 23 с.

12. Бааль Н.Б. Молодежный политический экстремизм в современном российском обществе / Н.Б. Бааль // Российский следователь. – 2007. – №12.– С. 27-29.

13. Бахтеева А.Р. Политический терроризм как социальное явление современности : автореф. дис. канд. соц. наук : спец. 22.00.04 – социальная структура, социальные институты и процессы / А.Р. Бахтеева. – М., 2010. – 25 с.

14. Бейлс А. Бизнес и безопасность / А. Бейлс // Россия в глобальной политике. Январь-Февраль. – 2005. – № 1. – С.45-49.

15. Белявский Д.Г. Детерминанты терроризма как социально-правового явления : автореф. дис... канд. юрид. наук : специальность 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Д.Г.Белявский. – М., 2007. – 33 с.

16. Більше половини українців стали гірше ставитися до Азарова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/03/15/277226/>

17. Богоносков М.В. Место и роль внутренних войск МВД РФ в реализации политики государства по противодействию терроризму в России : автореф. дис. канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии / М.В. Богоносков. – М., 2010. – 23 с.

18. Бородин А.М. Политические проблемы современного терроризма : автореф. дис. канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / А.М. Бородин. – М., 2001. – 24 с.

19. Борьба с терроризмом. Сборник статей / Под ред. В.Н. Кудрявцева. – М.: Наука, 2004. – 238 с.
20. Боташева А.К. Терроризм как фактор современных политических процессов: детерминация, проявления, стратегия противодействия : автореф. дис. докт. полит. наук: спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / А.К. Боташева. – Краснодар, 2009. – 56 с.
21. Боташева А.К. Эскалация государственного терроризма / А.К.Боташева // Власть. – 2009. – № 4. – С. 69-72.
22. Будницкий О.В. Терроризм глазами историка. Идеология терроризма / О.В.Будницкий // Вопросы философии. – 2004. – № 5. – С. 3-19.
23. Бурковская В. А. К вопросу о методологии изучения факторов молодежного экстремизма / В.А. Бурковская // **Проблемы противодействия молодежному экстремизму. Материалы круглого стола (21 декабря 2006 г.) и научно-практического семинара (23 марта 2007г.)**.–М.:ВНИИ МВД РФ, 2007.
24. Бурковская В.А. Правовое обеспечение борьбы с распространением в экстремистских материалов в Интернете / В.А. Бурковская // [Современное право. – 2007. – № 6.](#) – С.23-29.
25. Буртный К.П. Современный политический терроризм / К.П. Буртный.– М.: ВУ, 2003. – 151 с.
26. Вакулич В. До проблеми попередження тероризму / В. Вакулич // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – №3(46). – С.182-189.
27. Вакулич В.М. Компаративно-політичні виміри та глобалізаційні імперативи протидії міжнародному тероризмові : автореф. дис.... докт. політ. наук : спец. 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку / В.М. Вакулич. – К., 2008. – 31 с.
28. Василенко И.А. Борьба с терроризмом как новая геополитическая парадигма: модель «управляемого хаоса» / И.А. Василенко // Трибуна русской мысли. – 2003. – № 1. – С. 73-80.

29. Ведомости ВС СССР. – 1976. – № 17. – С. 291.
30. Вейман Г. Как современные террористы используют Интернет / Г.Вейман [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nak.fsb.ru>
31. Величко М.Ю. Информационная безопасность в деятельности органов внутренних дел: теоретико-правовой аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / М.Ю. Величко. – Казань, 2007. – 26 с.
32. Вершинин В.И. Борьба США и Великобритании с террористическим финансированием / В.И. Вершинин // Борьба с преступностью за рубежом. – 2008. – № 11. – С. 3-8.
33. Вершинин В.И. Использование Интернета в террористических целях / В.И. Вершинин // Борьба с преступностью за рубежом. – 2009. – №2. – С. 3-8.
34. Вознюк В.С. Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях : автореф. дис... канд.. політ. наук : спец. 23.00.04 – Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку / В.С. Вознюк. – К., 2005. – 19 с.
35. Вольхин С.Н. Основы защиты от терроризма / С. Н. Вольхин, В. Г. Ляшко, А. В. Снегирев, В. А. Щербаков. – М.: Дрофа, 2007. – 124 с.
36. В странах ЕС проживают около 80 миллионов бедных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.izvestia.ru/news/news229097>
37. В США придумали новый способ борьбы с авиатерроризмом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/podrobnosti/2011/02/24/755102.html>.
38. В Японии увеличилось число самоубийств среди молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/criminal/2011/03/03/756281.html>
39. Главная причина терроризма – социальная несправедливость [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.trust.ua/news/38992.html>

40. Госзаказ в вузах сократят на 42% [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://vu.ua/ua/news/568.html>

41. Грачев А.С. Тупики политического насилия. Экстремизм и терроризм на службе международной реакции / А.С. Грачев. – М.:Международные отношения, 1982. – 192 с.

42. Грачев С.И. Терроризм и его активная интеграция с организованной преступностью в условиях глобализма // Российский следователь. – 2007. – № 18. – С. 11-14.

43. Григорьев А.А. Взаимосвязь терроризма с организованной преступностью и коррупцией [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vestnik.uapa.ru/issue/2009/03/19/>

44. Грицак Н. Деякі питання термінології чинного законодавства України у сфері протидії тероризму / Н. Грицак // Безпека та нерозповсюдження. – 2005. – Вип. 3 (9). – С.34-35 .

45. Гура В. Момент істини. "Війни 11 вересня": Афганістан, Ірак... В. Гура // Політика і час. –2003. – №4. – С. 54-58.

46. Гуцало М.Г. Теоретико-методологічні засади формування національної програми протидії екстремізму і тероризму / М.Г. Гуцало // Держава і право.–2007. – Вип. 38. – С. 733-738.

47. Гуцало М. Європейська політика безпеки у сфері протидії тероризму / М. Гуцало // Політичний менеджмент. – 2010. - № 1.– С.147 - 154.

48. Гуцман М.Я. Роль ООН у боротьбі проти міжнародного тероризму : автореф. дис.... канд.. політ. наук : спец. 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку / М.Я. Гуцман. – К., 2008.– 20с.

49. Гушер А.И. Проблема терроризма на рубеже третьего тысячелетия новой эры человечества / А.И. Гушер // Журнал теории и практики Евразийства № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nasledie.ru/terror/25_8/hhhh1.html)

50. Давыдов Л.В. Политико-конфликтное измерение системы политической безопасности / Л.В. Давыдов, П.А. Купник // Журнал

ПОЛИТЭКС. – 2007. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/108/30/>

51. Даниленко Н.Н. Терроризм: понятие и явление / Н.Н. Даниленко // Закон. – 2005. – № 2. – С. 116-122.

52. Деменко А.М. Феномен терроризму в умовах глобалізаційної динаміки (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис.... канд.. філос. наук : спец. 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / А.М.Деменко. – Х., 2008. – 21 с.

53. Джерольд Пост. Новое лицо терроризма: социально-культурные основы современного терроризма / Пост. Джерольд // Преступность в изменяющемся мире и проблемы оптимизации борьбы с ней / Под ред. А.И.Долговой. – М., 2006. – С. 423-442.

54. Дремлюга Р.И. Интернет-преступность : автореф. дис... канд. юрид наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Р.И. Дремлюга. – Владивосток, 2007. – 25 с.

55. Дроздов О.Ю. Феномен терроризму в оцінках та уявленнях студентської молоді / О.Ю. Дроздов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eprints.zu.edu.ua/146/>

56. Европейцы в шоке от своей бедности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.shans.com.ua/?m=nr&in=240&ir=222&id=26102>

57. Евтюшкин А.Ю. Молодежный политический экстремизм в современной России : автореф. дис. ... канд. полит. наук: спец.23.00.02. – М.,2009. – 26 с.

58. Егоров К.Ю. Международный терроризм как глобальная угроза / К.Ю. Егоров // Власть. –2008. – № 6. – С. 73-76.

59. Егоров К.Ю. Особенности современного международного терроризма / К.Ю. Егоров // Власть. –2008. – № 8. – С. 93-96.

60. Есть реальная работа, а есть способность 'подсвечивать' факты // Коммерсант Украина. – № 44 от 22.03.2011, ВТ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kommersant.ua/doc.html?docId=1605867>

61. Ефанова Е.В. Терроризм как фктор политической дестабилизации современного российского общества : автореф. дис... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Е.В. Ефанова. – Краснодар, 2006. – 18 с.

62. Жданов И. Социологический портрет протеста: весна 2011 / И. Жданов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2011/04/27/6141677/>

63. Жиганова Л.П. Биотерроризм и агротерроризм – реальная угроза безопасности общества / Л.П. Жиганова // США. Канада. Экономика–политика–культура. – 2004. - № 9. – С. 3-25.

64. Жиганова Л.П. Биотерроризм и агротерроризм – реальная угроза безопасности общества / Л.П. Жиганова // США. Канада. Экономика–политика–культура. – 2004. – № 9. – С. 3-25.

65. Жуков В.И. Модернизация социальных отношений в России: замыслы, итоги, возможности / В.И. Жуков // Социологические исследования. – 2005. – № 6. – С.25-35.

66. Забулонов Ю.Л. Тероризм ХХІ століття – реальна загроза техногенно-екологічній безпеці / Ю.Л. Забулов, Г.В. Лисиченко, В.В. Ковалевський [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eco.com.ua/sites/eco.com.ua/files/lib1/konf/1vze/1_s_1VZE.pdf

67. Завірюха Г. Феномен тероризму в контексті глобалізацій них процесів (соціально-філософський аналіз : автореф. дис... канд.. філос. наук : спец. 09.00.03. – соціальна філософія та філософія історії / Г.В. Завірюха. – Донецьк, 2008. – 21 с.

68. Завриев С. Проблемы биобезопасности и противодействия биотерроризму / С. Завриев, А. Колесников // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. - № 12. – С.90-100.

69. За год уровень благосостояния ухудшился у 60% украинцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/society/2011/02/23/754796.html>

70. Зайналабидов А.С. Политический экстремизм и его профилактика у студенческой молодежи Дона / А.С. Зайналабидов, В.В. Черноус – Ростов н/Д: Изд-во СКНЦ, 2003.

71. Закон Украины «О борьбе с терроризмом» № 638-4 от 20.03.2000г.– Раздел 1. - ст.1.

72. Зарубежное военное обозрение. – 2002. – № 3. – С.65-67.

73. Зарубежное законодательство в борьбе с терроризмом / Под. ред. И.В. Власова. – М.: Городец-издат, 2002. – 144 с.

74. Зеленый В. Терроризм как особый тип войны XXI века / В. Зеленый // Проблемы безопасности. – М.: НИЦ «Наука-XXI». – 2009. – № 5. – С. 60-65.

75. Зубок Ю. Теоретические и прикладные проблемы социального развития молодежи в обществе риска / Ю. Зубок // Безопасность Евразии. – 2003. – № 3. – С.137-141.

76. Иванишин І. Терор: рудимент чи реальна проблема? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/42087>

77. Иванов В.Н. Современный терроризм / В.Н.Иванов. – М., 2004.–52с.

78. Иванов В.Н. Феномен терроризма / В.Н. Иванов // Социологические исследования. – 2005. – № 7. – С.63-71.

79. Иванов И.Е. Психология терроризма. Предупреждение и пресечение террористических актов / И.Е.Иванов – СПб.:Камея, 2005.– 125 с.

80. Израиль: Интернет - лучший способ разведки для экстремистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/internet/2010/11/02/728020.html>

81. Илларионов С.И. Террор и антитеррор в современном мироустройстве / С.И. Илларионов. – М.: ООО «РИЦ «Профэко», 2003. – 592с.

82. Ильясов Ф.Н. Терроризм – от социальных оснований до поведения жертв / Ф.Н. Ильясов // Социологические исследования. – 2007. – № 6. – С.78-86.

83. Ипполитов К. Причины и факторы развития терроризма в России / К. Ипполитов // Внутренний валовой продукт. – 2004.– № 7. – С. 60-65.

84. Исаева М.А. Предпосылки и источники молодежного экстремизма / М.А. Исаева // Власть. – 2007. – № 12. – С. 38-43.

85. Исследование: Терроризм как важный экономический фактор [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://praesto.ru/world/id_68255/

86. Канунников А. Гражданское общество и государство в условиях кризиса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawinrussia.ru/dokladi/2009-03-19/grazhdanskoe-obshchestvo-i-gosudarstvo-v-usloviyah-krizisa.html>

87. Канцір В. С. Глумачення сутності міжнародного тероризму як соціального явища / В.С. Канцір // Наше право. – 2010. – № 2. –ч. 2.–С. 78-82.

88. Кара-Мурза С.Г.Манипуляция сознанием.– М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с.

89. Каратуева Е.Н. Политический терроризм: теория и практика: автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / Е.Н. Каратуева. – М.,2000. – 28 с.

90. Каратуева Е.Н. Социально-политические условия зарождения современного политического терроризма // Современный терроризм: теория и практика. – М.: ВУ, 2002. – С. 91-107.

91. Карамян С.Г. Политический терроризм как фактор дезинтеграции современного общества : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02. – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / С.Г. Карамян. – Москва, 2007. – 23с.

92. Катрич Л.В. Плюрализация форм терроризма в современном мире: социологические подходы : автореф. дис... канд. соц. наук : спец. 23.00.02. –

Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Л.В. Катрич. – М., 2009. – 28 с.

93. Кафтан В.В. Терминологическое противоборство вокруг концепта «терроризм» / В.В. Кафтан // Власть. – 2009. – № 4. – С. 77-80.

94. Кафтан В.В. Терроризм как фактор стратегической нестабильности современного социума / В.В. Кафтан // Проблемы безопасности. – М.: НИЦ «Наука-XXI». – 2009. – № 5. – С. 66-72.

95. Кашницкий М. Тероризм - реальна загроза майбутньому України / М. Кашницкий // Віче. – 2007. – № 16. – С. 11-13.

96. Килясханов Х. Ш. Социальные факторы и предпосылки развития политического экстремизма <http://jurnal.amvd.ru/indviewst.php?stt=97&SID=>

97. Кичин В. Террористу нужен CNN // Российская газета, 2001, 15 сентября.

98. Кожушко Е.П. Современный терроризм: Анализ основных направлений / Е.П. Кожушко // Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 2000. – 448 с.

99. Конов Д.В. Особенности государственного терроризма в современных условиях : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Д.В. Конов. – Москва, 2006. – 27 с.

100. Коршунов В.О. Політичний тероризм: інформаційні методи боротьби : автореф. дис... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / В.О. Коршунов. – Дніпропетровськ, 2008. – 22 с.

101. Костенко А.Н. Террористические и вооруженные преступления: понятие, соотношение, противодействие / А.Н. Костенко // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке. – М.: Московская государственная юридическая академия, 2004. – С. 458-461.

102. Кота А. Эпоха терроризма / А. Кота // Международный терроризм и право. – М., 2004. – 223 с.

103. Красильников А.Г. Организованный терроризм и трансграничные проблемы / А.Г. Красильников // Преступность в изменяющемся мире и проблемы оптимизации борьбы с ней / Под ред. А.И. Долговой. – М., 2006. – С. 29-33.

104. Кубальский В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / В.Н. Кубальский. – К., 2007. – 20 с.

105. Кубальський В.Н. Протидія терористичним злочинам за законодавством зарубіжних держав / В.Н. Кубальський // Часопис Київського ун-ту права. – 2006. – № 3. – С.154-160.

106. Кудрина Н.Н. Политический терроризм: сущность, формы проявления, методы противодействия : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец.23.00.02 / Н.Н. Кудрина. – М., – 2000. – 18 с.

107. Лабунец М.И. Политический экстремизм :Этнонациональная регионализация : автореф. дис... канд. юр. наук : спец. 23.00.02 – Политические институты; Этнополитическая конфликтология; Национальные и политические процесс и технологии (политические науки) / М. И. Лабунец – Ростов-на-Дону,2002. – 22 с.

108. Лазарев Н.Я. Терроризм как социально-политическое явление: истоки, формы и динамика развития в современных условиях : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.01. – теория политики, история и методология политической науки / Н.Я. Лазарев. – М., 2007. – 26 с.

109. Лібанова Е. Соціальні проблеми в практиці управління / Є.Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С.120-137.

110. Лобсанова Т.А. Особенности проявления терроризма в условиях трансформирующегося Российского общества : автореф. дис... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 – социальная философия. – Улан-Удэ, 2007. – 23 с.

111. Логвиненко С. Етнотероризм сьогодні і завтра / С. Логвиненко // Політичний менеджмент. – 2009. - № 3. – С. 181-186.

112. Лозовский Б.Н. Манипулятивные технологии управления средствами массовой информации / Б.Н. Лозовский. Учебное пособие. – Екатеринбург, 2007. – 166 с.
113. Лопашенко Н.А. Российская политика противодействия терроризму: оценка состояния и эффективности / Н.А. Лопашенко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/lopashenko\(07-05-04\).htm](http://sartraccc.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/lopashenko(07-05-04).htm)
114. Луппов И.Ф. Роль университетских сообществ в борьбе с современным терроризмом / И.Ф. Луппов. – ПОЛИТЕКС. – № 2009. - № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politex.info/content/view/545/30/>
115. Ляшенко В.М. Державна політика запобігання тероризму в Україні: автореф. дис... канд.наук з держ.управління : спец. 5.00.01 – теорія та історія державного управління / В.М. Ляшенко. – Л., 2007. – 20 с.
116. Майоров В. Розмежування терористичної та екстремістської діяльності / В. Майоров // Юридична Україна. – 2006. – № 11. – С. 27-34.
117. Макуев Р.Х. Терроризм в условиях глобализации / Р.Х. Макуев // Государство и право. – М., 2007. – № 3. – С. 43-49.
118. Маслов А.О. Тероризм у контексті сучасних маргінальних процесів / А.О. Маслов // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 19. – С. 23-27.
119. Международный терроризм: новая угроза современному западному обществу // Борьба с преступностью за рубежом. – 2004. – № 9. – С. 3-9.
120. Международный терроризм: Борьба за геополитическое господство. – М., 2007. – 528 с.
121. Менеджмент політичної молодіжної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступа: ipro.org.ua/.../2005/2_molod_organiz_v_Ukraini.doc
122. Меняющаяся социальность: контуры будущего. Круглый стол журнала «Полис» и Института философии РАН // Полис. – 2011. – № 1. – С.97-121.

123. Миллер Н.Н. Контртеррористические стратегии заинтересованных субъектов в контексте восприятия терроризма студенческой молодежью / Н.Н. Миллер // Человек. Сообщество. Управление. – 2010. – № 3. – С.97-108.

124. Михайленко А.Н. Противодействие терроризму: международный опыт / А.Н. Михайленко, В.И. Келехсаев. – М.: Фонд им. М.Ю. Лермонтова, 2008. – 284 с.

125. Модельный Закон «О борьбе с терроризмом» (принят в г. Санкт-Петербурге 08.12.1998 г. постановлением 12-7 на 12-ом Пленарном заседании Межпарламентской ассамблеи государств-участников СНГ. По состоянию на 27 марта 2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://interlaw.consultant.ru/doc13617.html>

126. Молодежь, молодежная политика и молодежные организации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://betorself.at.ua/news/molod_molodizhna_politika_ta_molodizhni_organizacij_i/2011-04-09-347

127. Молчанов Н.А. Определяющие аспекты борьбы с терроризмом как элемента политики обеспечения национальной безопасности государства в современных условиях (на примере США) / Н.А. Молчанов // Вестник академии военных наук. – 2004. – № 4. – С. 77-84.

128. Москвичев А.И. Исследование эффективности террористических кампаний / А.И. Москвичев // Борьба с преступностью за рубежом. – 2009. – № 3. – С. 30-44.

129. Москвичев А.И. Исследование эффективности террористических кампаний / А.И. Москвичев // Борьба с преступностью за рубежом. – 2009. – № 3. – С. 30-44.

130. Москвичев А.И. Контрповстанческая деятельность и война с терроризмом / А.И. Москвичев // Борьба с преступностью за рубежом. – 2009. – № 5. – С. 3-28.

131. Москвичев А.И. Конференция ООН по борьбе с торговлей стрелковым оружием / А.И. Москвичев // Борьба с преступностью за рубежом. – 2007. – № 7. – С. 3-6.

132. Мусаелян М.Ф. Террористический акт: уголовно-правовой аспект : автореф. дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право/М.Ф. Мусаелян.– М.,2007. – 29 с.

133. Набиев В. Государственная политика в области международного сотрудничества по борьбе с терроризмом / В. Набиев. – Власть. – 2007. – №8. – С.27 С.23-31.

134. Назарова Е.С. Политический экстремизм и его роль в современных конфликтах : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец.23.00.02 / Е.С.Назарова. – Ставрополь, 2001. – 28 с.

135. Нарыжный В.Н. Сущность современного терроризма в контексте перспектив социального развития : автореф. дис... канд. соц. наук : 22.00.08 - социология управления / В.Н. Нарыжный. – Майкоп, 2006. – 23 с.

136. Нелина О.В. Проблемы и перспективы борьбы с угрозой терроризма в западном полушарии : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.04 - Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития / О.В. Нелина. – М., 2010. – 18 с.

137. Немченко О. Информационный терроризм в Украине / О. Немченко // Практична психологія та соціальна робота. – 2009. – № 5. – С.72-74.

138. Нетаньяху Беньямин. Война с терроризмом. Как демократии могут нанести поражение сети международного терроризма. – [Пер. с англ.] / Б.Нетаньяху. – М.: Альпина Паблишер, 2002. – 207 с.

139. Никитин Н.Н. Общество и терроризм [Электронный ресурс] / Н.Н. Никитин, И.В. Белоусов, Э.В. Гостева // Культура народов Причерноморья. - 2006. - № 95. - С. 188-191.

140. Нисневич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы / Ю.А. Нисневич // Вестник Российского университета дружбы народов. – Серия: Политология. – 2006. – № 1 (6) – С. 68-80.

141. Общество и терроризм [Электронный ресурс] / Н.Н. Никитин, И.В. Белоусов, Э.В. Гостева // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 95. – С. 188-191.

142. Ожиганов Э.И. Профиль терроризма: природа, цели и мотивация / Э.И. Ожиганов // Социологические исследования. – 2006. - № 2. – С.52-57.

143. О критериях оценки эффективности борьбы с терроризмом // Борьба с преступностью за рубежом. – 2004. – № 10. – С. 3-9.

144. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.

145. Опрос: Свыше половины украинцев не довольны властью [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/society/2011/03/09/757058.html>

146. О роли СМИ в борьбе с терроризмом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rs-gov.ru/node/7979>

147. Офіційний сайт Служби безпеки України [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.sbu.gov.ua

148. Панов М.М. Формирование и реализация социальной политики в регионе : автореф. дис... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика труда) / М.М. Панов. – М., 2009. – С.8 28 с.

149. Парфенов А.И. Мифологическая репрезентация терроризма / А.И. Парфенов // Власть. – 2007. – № 12. – С. 44-46.

150. ПАСЕ приняла резолюцию о недопустимости ограничения свободы СМИ под предлогом борьбы с терроризмом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.flexcom.ru/world/2005/06/20/120083/>

151. Пеньков И.А. Законодательные основы и основные направления борьбы с кибертерроризмом / И.А. Пеньков // Вестник академии военных наук. – 2005. – № 1. – С. 117-121.

152. Перенджиев А.Н. Борьба с террором и терроризмом – не одно и то же / А.Н. Перенджиев // Власть. – 2006. – № 10. – С. 44-47.

153. Перенджиев А.Н. Пиар в антитеррористической политике / А.Н. Перенджиев // Антитеррор: комплексный подход. Информационное оружие в террористических акциях и локальных конфликтах / Под общ. ред. А.П. Новикова. – М.: Антитеррористический центр государств-участников СНГ, 2009. – С. 188-214.

154. Перенджиев А.Н. Современная антитеррористическая политика: постановка проблемы / А.Н. Перенджиев // Общество и безопасность: история, перспективы эволюции, современное состояние: Межвузовский сборник научных статей / Под ред. Н.П. Шебанова – Саратов: СВРХБЗ, «Научная книга», 2006. – С. 220-227.

155. Перенджиев А.Н. Что такое международный терроризм? / А.Н. Перенджиев // Общество и безопасность: история, перспективы эволюции, современное состояние: Межвузовский сборник научных статей. Вып. 4 / Под ред. Н.П. Шебанова. – Саратов: СВРХБЗ, 2008. – С. 246-253.

156. Петрищев В.Е. Заметки о терроризме / В.Е. Петрищев. – М., 2001.
Вольхин С.Н. Основы защиты от терроризма / С. Н. Вольхин, В. Г. Ляшко, А. В. Снегирев, В. А. Щербаков. – М.: Дрофа, 2007. – 124 с.

157. Петрищев В. Е. Проблемы обеспечения политической безопасности // Россия: политические противоборства и поиск согласия. М., 1998.-

158. Петухов В.Б. Феномен терроризма в информационном пространстве культуры : автореф. дис... докт. культурологии : спец. 24.00.01 – Теория и история культуры (культурология) / В.Б. Петухов. – М., 2009. – 51с.

159. Пиджаков А.Ю. Борьба с политическим терроризмом и экстремизмом. Международно- и национально-правовые проблемы: Монография / А.Ю. Пиджаков – СПб.: Нестор, 2003. – 292 с.

160. Плоский К.В. М Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : автореф. дис... канд. наук з державного управління : спец. 25.00.01 – теорія та історія державного управління / К.В. Плоский. – К., 2009. – 22 с.

161. Политов С.И. Современный международный терроризм как угроза национальной безопасности России : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02:- политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии /С.И.Политов. – М.,2007. – 27 с.

162. Полищук Я. Антитеррористический PR / Я. Полищук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pr-portal.com.ua/peredovitsa/2889.php>

163. Понятие, сущность и источники международного терроризма в современном мире: Учебное пособие /Авторы- составители Вишнякова Л.А., Алешков И.В. – Барнаул: ГОУ ВПО БЮИ МВД России, 2008.– 63 с.

164. Проблеми законодавчого регулювання суспільних відносин у мережі Інтернет у контексті її протиправного використання терористичними організаціями // Юридична Україна. – 2006. – № 7. – С. 90-96.

165. Про національні проекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/page/pro-natsionalni-proekti>

166. Пузырев Д. Тероризм в современных международных отношениях / Д. Пузырев // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – №8. – С.63-67

167. Пызина Г.В. Транспарентность исполнительной власти: сущность и механизмы реализации в современной России : автореф. дис... канд. полит. наук: спец. 23.00.02 – политические институты, этнополитическая

конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Г.В. Пызина. – М., 2006. – 21 с.

168. Рева С.И. Международное антитеррористическое сотрудничество в условиях глобализации (на материалах государств Центральной Азии) : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.04 – Политические проблемы международных отношений и глобального развития / С.И. Рева. – Бишкек, 2007. – 20 с.

169. Решетов Ю. А. Свобода информации: кому она принадлежит? / Ю.А. Решетов // Московский журнал международного права. – 2001. – № 2. – С. 97-101.

170. Ржевская Л.В. Проблемы разграничения понятий терроризм и экстремизм в международном праве / Л.В. Ржевская // Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Дальневосточном федеральном округе: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции, 24-25 апреля 2008 г. / Под ред. Е.П. Кима. – Хабаровск: Дальневосточный юридический институт МВД РФ, 2008. – С. 290-293.

171. Рибачук М. Взаємодія ОВС і ЗМІ у запобіганні тероризму в Україні / М. Рибачук // Право України. – 2007. – № 12. – С. 88-92.

172. Рибашук М. Шляхи удосконалення взаємодії ОВС і ЗМІ у запобіганні тероризму в Україні / М. Рибашук // Право України. – 2008. – № 1. – С. 124-127.

173. Рижов І. Проблемні питання визначення тероризму в контексті теорії соціального управління / І. Рижов // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С.153-156.

174. Робинов А.А. Ограничения свободы СМИ и борьба с терроризмом / А.А. Робинов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://echr.ru/news/msg.asp?id_msg=166

175. Рогова О.В. Терроризм як вид комунікативних технологій / О.В. Рогова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ccssu.crimea.ua/tnu/magazine/culture/culture49_2/

176. Романов П.В. Женщины-террористки в интерпретативных моделях Российских СМИ / П.В. Романов, В.В. Щепланова, Е.Р. Ярская-Смирнова // Политические исследования. – 2003. – № 6. – С.144-153.

177. Роль приоритетных национальных проектов в формировании активной социальной политики. – М.: Форгрейфер, 2008.

178. Рубан Л.С. Дилемма XXI века: толерантность и конфликт / Л.С.Рубан. – М.: Academia, ИСПИ РАН, МосУМВД РФ, 2006. – 240 с.

179. Свентицька О.В. Інформаційний тероризм як феномен сучасної міжнародної політики : автореф. дис.... канд.. політ. наук: 23.00.03 – політична культура та ідеологія / О.В. Свентицька. – К., 2007. – 19 с.

180. Селезнев И.А. Противодействие политическому терроризму в сфере международного спорта : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.04 – политические проблемы международных отношений и глобального развития / И.А. Селезнев. – М., 2008. – 21 с.

181. Селиванов А.И. Современный терроризм как инструмент глобального управления / А.И. Селиванов // Власть. – 2004. – №10. – С. 20-24.

182. Семикін М.В. Кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації : автореф. дис.. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / М.В. Семикін. – Х., 2004. – 23 с.

183. Смазнова І.С. Філософсько-правовий аналіз тероризму та боротьби з ним : автореф. дис... канд.. юрид. наук : спец. 12.00.12 – філософія права / І.С. Смазнова. – К., 2007. – 20 с.

184. СМИ: Россия и НАТО разрабатывают систему идентификации "смертников" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/technologies/2011/03/11/757539.html>

185. Соловьев А.И. Политическое эхо террора / А.И. Соловьев // Власть. – 2004. – № 10. – С. 13-16.

186. 40% украинцев верят в возможность ливийского сценария в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2011/03/11/6003748/>

187. Степанов Е. И. Эффективность борьбы с терроризмом: средства и способы обеспечения / Е.И. Степанов, А.М. Юнусов // Конфликтология. – 2005. – № 1. – С 154–155.

188. Степанова Е.А. Терроризм в асимметричном конфликте на локально-региональном и глобальном уровнях (идеологические и организационные аспекты) : автореф. дис... докт. полит. наук : спец. 23.00.04. – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития / Е.А. Степанова. – М., 2010. – 45 с.

189. Степанова Е. Терроризм: проблемы определения и функционально-идеологическая типология / Е. Степанова // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 7. – С.23 С.23-32.

190. Стивенсон Дж. Стратегия «сдерживания и профилактики» терроризма / Дж. Стивенсон // Международные процессы. – 2005. – № 1. – С.29-41.

191. Суворов А.И. Политический терроризм в России XIX – начала XX веков. Истоки, структура, особенности // СОЦИС. – 2002. - № 7. – С. 54-61.

192. Сундиев И. Ю. Террористическое вторжение: криминологические и социально-политические аспекты проблемы: Монография / И.Ю. Сундиев. – М.: ВНИИ МВД России, 2008. – 114 с.

193. Сухачов С.Я. Бідність як фактор тероризму / С.Я. Сухачов // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2004. – № 17. – С. 68-71.

194. Так пить нельзя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/videoarchive/announce/2011/03/01/63.html>

195. Телешун С. Н. Окремі політико-правові характеристики сучасного тероризму: українські реалії / С.Н. Телешун //Право України . – 2005. – № 2 С. 91-95.

196. Телешун С. Сучасний тероризм – українські реалії. Окремі політико-правові зауваження / С. Телешун / Політичний менеджмент. – 2005.– № 1. – С.163-169.
197. Темираев А.В. Конституционно-правовые основы противодействия терроризму в Российской Федерации : автореф. дис... канд. юрид. наук ; спец. 12.00.02 - Конституционное право; муниципальное право / А.В. Темираев. – М., 2009. – 29 с.
198. Тероризм як соціальне явище: поняття та ознаки [Електронний ресурс] / А.А. Котвицький // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. — 2004. — № 18. — С. 40-43.
199. Тимошенко В. Взаємодія і механізм зрощування наркобізнесу й тероризму / В. Тимошенко // Право України. – 2006. – № 9. – С. 75-80.
200. Тимошенко В. Державна політика протидії тероризму, організованій злочинності та корупції як фактор забезпечення національної безпеки України на шляху до НАТО / В. Тимошенко // Україна-НАТО. – 2005. – № 3 – С.44-51.
201. Тихая апатия в украинском обществе может закончиться взрывом – эксперт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/opinion/2011/04/20/765251.html>
202. Тишков В.А. Социально-культурный аспект феномена терроризма / В.А. Тишков // Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом. – М., 2002. – С. 24-42.
203. Ткач В. Жахати з публічним резонансом : Поняття тероризму в національному антитерористичному законодавстві Росії, країн Центральної Азії та України: порівняльний аналіз / В. Ткач // Зовнішні справи. – 2008. – № 4. – С. 28-31.
204. Томбулатов І.А. Соціально-політичні чинники тероризму / І.А. Томбулатов // Вісник державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2011. – № 2. – С.212-215.

205. Томбулатов І.А. Томбулатов І.А. Служба безпеки України у системі антитерористичної політики / І.А. Томбулатов // Вісник ХНУ ім.В.Н. Каразіна. – Серія «Питання політології». – Вип. 949.– Харків, 2011. – С.186-191.
206. Томбулатов І.А. Тероризму: уточнення поняття / І.Томбулатов // Освіта регіону. – 2011. – № 3. – С.71-75.
207. Требін М. Війна без армій і кордонів. Тероризм – відкриття Французької революції / М. Требін // Політика і час. – 2005. – № 6. – С. 87-96.
208. Трунов И.Л. Правовые аспекты борьбы с терроризмом / И.Л. Трунов // Право и политика. 2004. – № 9. – С. 70-75.
209. Тришева А. Преступление террористического характера / А. Тришев // Законность. – 2008. – № 8. – С. 34-37.
210. У Азарова ввели льготы для молодежи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/2011/04/27/766559.html>
211. Украинцам надоела политика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/society/2010/08/20/709571.html>
212. Украинцы доверяют церкви больше, чем власти и армии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/society/2011/03/10/757269.html>
213. Федорцев В.А. Негосударственный терроризм как форма политической борьбы: основные признаки и тенденции исторического развития : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.04 – Политические проблемы международных отношений и глобального развития / В.А. Федорцев. – М., 2007. – 22 с.
214. Фридинский С. Терроризм как крайняя форма проявления экстремизма / С. Фридинский // Уголовное право. – 2008. – № 3. – С. 120-124.
215. Хиршман К. Меняющееся обличье терроризма / К. Хиршман // Международный терроризм и право. – М., 2004. – С.26)
216. Хлобустов О. О стратегии противодействия терроризму / О. Хлобустов // Власть. – 2003. – № 9. – С.3-10.

217. Хлобустов О. Проблемы информационно-пропагандистского противодействия терроризму / О. Хлобустов // Власть. – 2006. – С.44-49.

218. Целуйко М.Є. Антитерористична політика держави як фактор суспільної стабільності : автореф. дис... канд. політ. наук : спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси / М.Є. Целуйко. – Д., 2006. – 22 с.

219. Цопанова А.В. Стереотипы восприятия политического терроризма» (сравнительный анализ на примере городов Владикавказа и Санкт-Петербурга) : автореф. дис... канд. псих. наук : спец. 19.00.12 – Политическая психология. – Санкт-Петербург, 2010. – 25 с.

220. Чупров В.И. Молодежь в обществе риска / В.И. Чупров, Ю.А. Зубок, К. Уильямс. – М.: Наука, 2001. – 230 с.

221. Чурков Б.Г. Мотивационные и идейные основы современного терроризма // Психология террористов и серийных убийц: Хрестоматия. – Минск: Харвест, 2004. – С. 180-196.181

222. Шамов М.И. Государственная стратегия и политические технологии предупреждения информационного терроризма в современном Российском обществе : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 – политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / М.И. Шамов. – Нижний Новгород, 2007. – 27 с.

223. Щербланова В.В. Современный терроризм в глобализации социальных рисков: структуралистско-конструктивистский контекст : автореф. дис... докт. соц. наук / В.В. Щербланова. – Саратов, 2010. – 41. с.

224. Щеглов А.В. Анатомия терроризма: проблемно-психологический анализ / А.В. Щеглов // Право и политика. – 2000. – № 5. – С. 42-51.

225. Шестаков Д. А. Терроризм и террор в отечественной криминологии (политико-криминологическое эссе) / Д.А. Шестаков // Следователь. – 2003. – № 2. – С.56-59.

226. Экстремизм и терроризм как угрозы национальной безопасности России / Под общ. ред. А.В. Кулакова. – М.: Пограничная академия ФСБ России, 2009. – 316 с.
227. Электромагнитный терроризм на рубеже тысячелетий. Томск, 2002. – 204 с.
228. Явчуновская Р. Лицо современного терроризма / Р. Явчуновская // Безопасность Евразии. – 2005. – № 3. – С. 490-496.
229. Ярова Л. В. Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції / Л.В. Ярова. – Одеса: Фенікс, 2011. – 320 с.
230. Bergen P., Pandey S. The Madrassa Scapegoat // The Washington Quarterly. 2006. Vol. 29. N 2. Spring. - P. 118-132.
231. Glees A., Pope C. When Students Turn to Terror: Terrorist and Extremist Activity on British Campuses // Social Affairs Unit. 2005. September.
232. Frey, Bruno S. Edward Dealing With Terrorism: Stick or Carrot Dealing With Terrorism: Stick or Carrot Elgar Publishers, 2004 <http://www.amazon.co.uk/exec/obidos/ASIN/1843768283/202-5343155-6539843>
233. Human Development Report. – NY., 2009. – P.195-198.
234. Sims P. Ban the bombers? // New Humanist. 2007. Vol. 122. Issue 5. September // <http://newhumanist.org.uk/1571>